ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ



ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

XI

Р А

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науково-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social, Scientific & Literary Magazine

Published monthly by

Ukrainian Publishers Ltd.

№ 11 (133), November, 1958, Vol. XI.

Редагує Колегія

Редактор Літературного Відділу

Проф. д-р В. Державин

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація:

237, Liverpool Road, London, N. 1., Tel.: NORth, 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« НА 1958 РІК

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	2 ф. 10 ш.	1 ф. 5 ш.	13 ш. 6 п.	4 ш. 6 п.
Австрія ...	60 ш.	33 ш.	18 ш.	6 ш.
Аргентіна	78 пезів	39 пезів	20 пезів	7 пезів
Бельгія ...	260 б. фр.	132 б. фр.	71.50 б. фр.	24 б. фр.
В. Брітанія	2 фунти	1 фунт	11 ш.	3 ш. 9 п.
Канада ...	7.50 дол.	4 дол.	2.25 дол.	75 цент.
Німеччина	14 н. м.	7.50 н. м.	4.20 н. м.	1.40 н. м.
Парагвай .	140 ґуар.	70 ґуар.	36 ґуар.	12 ґуар.
США	7.50 дол.	4 дол.	2.25 дол.	75 цент.
Франція ..	1960 ф. фр.	1000 ф. ф.	500 ф. фр.	170 ф. фр.
Швеція ...	24.80 кор.	12.50 кор.	7.20 кор.	2.40 кор.

В інших країнах — у перечисленні на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. **Р. Лісовського**

Printed by Ukrainian Publishers Ltd., 237 Liverpool Rd., London, N. 1

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 11/59 (133) ЛИСТОПАД, 1958 Річник V (XI)

Зміст XI-ої книжки

	: ЗМІЦНЮЙМО НАШУ НАЦІОНАЛЬНУ СВІДОМІСТЬ	1203
Богдан БОРА	: ДО ДРУГА	1207
Д. ШАЛДІЙ	: РЕОРГАНІЗАЦІЯ ШКІЛЬНИЦТВА В УКРАЇНІ	1208
К. ПОДОЛЯНИН	: КОСМОПОЛІТИ І НАЦІОНАЛІСТИ (II).	1219
Р. ВОЛОДИМИР	: ПРОЩАННЯ; В ДОЩЕВИЙ ЧАС . .	1224
Д-р Д. КУЛИКОВСЬКИЙ	: СИЛУЕТА ЦАРЯ ПЕТРА І . . .	1225
Єп. Євген БАЧИНСЬКИЙ	: РІК 1917 (спогади-діярій; продовж., 2).	1231
Люба ВІТОШИНСЬКА	: ВІДОМЕ Й НЕВІДОМЕ ПРО МАРКА ВОВЧКА (закінчення)	1243
Джон МЕЙЗФІЛД	: ЗАХІДНІЙ ВІТЕР (перекл. **Р. Кухар**) .	1252
Г. ДОРОЖІВСЬКИЙ	: УЧИТЕЛЬ (уривок із поеми »І. Франко«).	1253
Едґар Елен ПОВ	: ДО ГЕЛЕНИ (перекл. **В. Державин**) . .	1255
	: ІЛІЯДИ ГОМЕРОВОЇ ДЕЛЬТА (переклав **В. Державин**)	1257
Богдан БОРА	: ТОПОЛІ	1260
Ол. СИЗОНЕНКО	: ДО БАТЬКІВ (уривок з оповідання) .	1261
Петро ДОРОШКО	: Я ЗГОДЕН НА ВСЕ	1264
Михайло ЛАВРЕНКО	: НАВЕРНЕНИЙ	1265
Джеймс-Олівер КЕРВУД	: ДОЛИНА МОВЧАННЯ (продовження, 4; переклав **ОД**)	1274
Лев БИКОВСЬКИЙ	: УКРАЇНСЬКІ НАУКОВІ ВИДАВНИЦТВА НА ЕМІҐРАЦІЇ (1945-1950 рр.) .	1285
В. ДЕРЖАВИН	: »ПОПІЛ ІМПЕРІЙ« Ю. КЛЕНА І НОВІТНЯ СПРОБА ПЕРЕОЦІНКИ ЙОГО ПОЕЗІЇ	1295
Іван ХМІЛЬ	: ВЕРНУСЬ...	1299
Д-р Марія МИКУЛОВИЧ	: ВПЛИВ ПОЕЗІЇ ГОРАЦІЯ НА КИЇВСЬКИХ НЕОКЛЯСИКІВ (закінчення) .	1300
З нових видань		
В. Державин	: ІЗ СЮРРЕАЛІСТИЧНИХ ШУКАНЬ У ПОЕЗІЇ	1303
В. Державин	: ПЕРЕКЛАД ГІДНИЙ ШИРШОЇ УВАГИ .	1305
Ю. Т. К.	: ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА	1307
Борис ВІТОШИНСЬКИЙ	: ОГЛЯД МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ	1311
	: ПРЕСОВИЙ ФОНД »В. Ш.«	1317
	: БІБЛІОГРАФІЯ	1319

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«
ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

АВСТРАЛІЯ:

"Library & Book Supply"
1, Barvon St.,
Glenroy 9., Victoria.

АРҐЕНТІНА:

W. Zastawnyj,
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬҐІЯ:

Omelan Kowal,
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

P. Shevchuk, Esq.,
140, Bathurst St.,
Toronto, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy",
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАҐВАЙ:

I. Lytvynovych,
a/c V. Kolesnikevich,
Villa Alta, Encarnacion.

США:

Very Rev. Paul Falko,
29 Wilson Str.,
Rochester 5, N.Y., U.S.A.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn
6786, Memorial St.,
Detroit, 28, Mich.

Нью-Йорк і околиця:

H. Cebrij,
721 E-6th Str.,
New-York City, N.Y.

Клівленд і околиця:

T. Wasylyk,
4306 Wood Avenue,
Parma 29, Ohio.

ТУРЕЧЧИНА:

Sotnik Mikola Zabello,
Istanbul,
Beyoglu Posta Kutuso 224

ФРАНЦІЯ:

"L'Ukrainien"
26, Rue de Montholon,
Paris 9 e.

ШВЕЦІЯ:

J. Kostiw,
Box 759,
Stockholm, 1.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 3 шіл. 9 п. Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБІ ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ЕМІҐРАЦІЄЮ!

ЗМІЦНЮЙМО НАШУ НАЦІОНАЛЬНУ СВІДОМІСТЬ

Сучасний розвиток міжнародно-політичних подій показує, що т. зв. »мирне співжиття« між московсько-комуністичним блъоком і країнами вільного Заходу не має тривалих, надійних основ. Усякі »мирні« пропозиції Москви, крім теоретично-пропаґандивного, жадного практичного значення не мають. Аґресивна мета Москви та її червоних попутників настільки ясна, що західній світ, хочне-хоч, змушений мобілізувати свої матеріяльно-фізичні й духові сили для власної оборони.

Очевидно, що в ситуації зростаючого міжнародного напруження зростають теж перспективи для української визвольної справи, бо Москва — ворог поневолених народів — стає ворогом усього вільного світу. Спостерігаємо, що хоч повільно, але постійно зростає і міцніє протимосковський фронт. Ідеї і концепція АБН охоплюють не тільки революційно-визвольні сили поневолених Москвою народів, а теж протикомуністичні й протимосковські елементи народів Азії, Америки, Австралії та Европи. Одне слово — зростають вигляди на розвал московсько-совєтської імперії, на визволення з-під її панування поневолених народів і відновлення суверенної Української держави.

В такій ситуації роля української еміґрації має особливу вагу і значення для української визвольної справи. Від нас, вихідців з України — нових і старих — залежить успіх української визвольної політики за кордоном. Тому сьогодні більш ніж коли треба апелювати до національного сумління кожного українця, пригадувати обов'язки супроти поневоленої Батьківщини і необхідність тісного духового пов'язання з українським народом на Рідних Землях.

Тривожним є в нас факт, що саме тепер, у час зростаючого міжнародного напруження і мобілізації матеріяльно-фізичних та духових сил країн вільного світу, між українською еміґрацією помітний зовсім протилежний процес — демобілізація наших національних, зокрема суспільно-політичних сил. Шукаючи причин, робимо не раз різні, більш або менш слушні ствердження і висновки. Наприклад, є люди, які байдужість і пасивність частини української еміґрації пояснюють тільки знеохоченням, викликаним ідеологічно-політичним та партійним розбиттям. Не зараховуємо цього явища до явищ позитивних або таких, що взагалі не залишають сліду в житті та діяльності української еміґрації, але не слід однак придавати йому більшої ваги і значення ніж треба. Не тільки в нас, українців, а теж і в інших народів — державних і поневолених — існують різні ідеологічні й політичні групи, різні конфесії, відбувається міжпартійна бо-

ротьба тощо, але члени тих націй не відрікаються через це своєї батьківщини, сповняють обов'язки громадянина і всюди боронять своїх національних інтересів. У нас, натомість, внутрішньонаціональним розбиттям дехто намагається прикривати свою байдужість до долі власного народу, але оправдання тут нема, є тільки обман, яким прикривається затрачування національної гідности шляхом відступництва. Нічим не можна оправдати того, хто в найбільш відповідальний час кидає ряди активної української громадськости і втікає від своїх національних та суспільно-політичних обов'язків.

Чому, однак, це жалюгідне явище стає в нас щораз більш масовим, яка в цьому дійсна причина? Коли добре приглянемося природі цього явища, побачимо, що маємо діло з відроджуванням знаного в нашій духовості комплексу філістра, людини з обмеженим світоглядом, інтереси якої полягають тільки в дрібних буденних справах міщуха, хуторянина, »поштивого обивателя«, який, замкнувшись у власному хуторі, живе тільки власними шкурними інтересами. Така психіка не є психікою вільної, національно-свідомої людини, що вміє шанувати власну гідність, честь своєї родини і своєї нації. Це психіка раба, успадкована по нашому довголітньому національному й соціяльному поневоленні, вщеплена нам окупантами, які довгі віки намагаються вбити нашу особисту й національну гідність.

Рабська психіка, на жаль, яскраво позначилася на всіх етапах нашої національно-визвольної боротьби, великою мірою спричинилася до наших поразок і невдач, підривала потенціяльні сили Української Визвольної Революції 1918-21 років. Але згодом, уже в новіших часах, ця психіка раба, що опанувала була великою частиною українського народу зазнала глибоких і великих перемін. У безпосередньому зударі з нищівними жорстокими силами окупантів, які намагалися знищити український народ духово й фізично, вона уступила місце відроджуваній національній і особистій гідності вільної людини. Гіркий, але справедливий докір Лесі Українки — » . . . ми раби, немає гірших у світі« — соромом палив душу, зрушував сумління і честь народу, зокрема молодшого покоління.

Процес національного відродження українського народу зазнав особливого вияву під час другої світової війни, коли національна свідомість і почуття обов'язку боротися за національні інтереси, за власну волю і державність, жертвувати для батьківщини свій труд, майно і життя — переможно впливали на формування духовости українського народу. І цей процес національно-духового стверджування самобутности української нації, хоч як гальмований і придушуваний московсько-большевицькими окупантами, на Рідних Землях відбувається далі.

Українська еміґрація, зокрема післявоєнна, спочатку теж була наснажена тими самими ідеями і прагненнями, що й духово

відроджуваний український народ. Але не в усіх, як виявилося, національна свідомість була завершена, скріплена ідейним переконанням та незламною волею працювати для визволення рідного народу. І згодом, у протилежність до того процесу, що відбувається в Україні, на еміґрації в духовості українських вихідців почав відживати рабський комплекс міщуха, хуторянина і »поштивого обивателя«. Правда, зникли між нами »малороси«, »хохли«, »рутени«, »русіні«, »тутешні« і т. п., але дух їх ще покутує у психіці певної частини нашої громадськости та штовхає на шлях національного відступництва і байдужости до своїх національних обов'язків.

Якими знайомими є для нас спостереження з недавнього минулого на Рідних Землях. Крайовий публіцист П. Полтава у статті »Елементи революційности українського націоналізму« зробив характеристику неґативних рис української духовости.

»Неґативними рисами — пише він — української духовости, що виникли наслідком довговікової неволі та ті, що їх можна було спостерігати в деякої частини українського суспільства, був брак зацікавлення громадськими загальнонаціональними справами, грубий матеріялізм у щоденному житті, загумінкова обмеженість деяких груп української громадськости, »хуторянство«, як окреслив цю рису української духовости Донцов, невміння думати загальнонаціональними громадськими категоріями, неспроможність піднятися до рівня загальнонаціональних інтересів та ідеалів. Ще донедавна єдиним ідеалом частини української суспільности було збирати маєток, багатіти і цілком не журитися, що діється з усім народом, не думати про жадну боротьбу, а лиш дивитися, якби краще забезпечити себе матеріяльно . . .«

Ствердження, на жаль, правдиве. Так було з певною частиною українського народу до другої світової війни, коли ця обмеженість і несвідомість уступили врешті чинній, жертовній, повній посвяти і геройства боротьбі українського народу проти німецьких і московських окупантів за загальнонаціональні інтереси, за власне національне й соціяльне визволення, як основу вільного життя і його всебічного розвитку. Частина українських вихідців хоч теж була пройнята єдиним духом з цілим народом, вийшла у світ з нашим »первородним гріхом«, із залишками рабської психіки і не приклала на еміґрації зусиль, щоб їх позбутися.

Так доходимо до правдивого коріння неґативних явищ у житті української еміґрації. Характеристика П. Полтави неґативних рис певної частини українського народу до другої світової війни повністю відповідає характеристиці неґативних рис частини сучасної української еміґрації і вияснює їх дійсні причини. Маємо і за кордоном таких »політичних« еміґрантів, які зовсім не цікавляться тим, що діється в їх рідній батьківщині (деякі вже

й забули, що в них батьківщина була!) або у світі. Вони замикаються в колі власних шкурних інтересів, у межах свого »хутора«, і живуть життям міщухів чи гречкосіїв. Не один з таких »політичних« еміґрантів намагається якнайшвидше позбутися своїх національно-духових прикмет, щоб пристосуватися до оточення, затерти сліди свого національного походження, спрямувати своїх дітей на шлях відступництва. Часом він навіть не розуміє своєї духової вбогости та чваниться тим, чим повинен соромитися. Йому здається, що Україна »вислала« його за кордон на те, щоб він придбав собі авто, холодільник, телевізор і банкове конто, а не на те, щоб він і на чужині далі працював та допомагав своєму народові у його визвольній боротьбі. А злиденне й примітивне життя його братів в Україні стає для нього об'єктом глузування, бож він — »герой«, живе інакше: »культурно«, »модерно« ... Можна таких »блудних синів« навіть пожалувати, бож у дійсності вони найбільш убогі (духом) люди, але можна і треба картати їх, шмагати бичем їх душу, палити її соромом, аж поки не відізветься в них їх національна честь і гідність людини.

Є між українською еміґрацією і такі, »патріотизм« яких зводиться виключно до матеріяльного українського побуту, який має їм дати приємність — наситити тіло і »звеселити душу«. Проблема їхнього українства починається борщем, варениками, ковбасою і чаркою, а кінчиться — гопаком. Те що обов'язком кожного українця є дбати не тільки про себе, але й про свій поневолений народ, помагати йому у визволенні, працювати для нього — їм незрозуміле й чуже.

І саме в таких явищах є джерело отруї для цілої української еміґрації. Тут початок квієтизму, нігілізму, байдужого ставлення до національних обов'язків, рабської покірности і підлещування, обивательської »пошлости«, всіх тих розкладницьких течій, що проникають щораз більше в українську громадськість. Так поширюється безвідповідальність перед своїм народом і національним проводом, зневіра у власні сили та втрата національної і особистої гідности. Наш »політичний« еміґрант, що ще недавно обіцяв своєму народові »душу й тіло«, поволі, часом навіть несвідомо, переходить у національне небуття, в стан людини, в якої відсутні будь-які вищі духові прагнення. Це дуже заразлива хвороба нашої еміґрації, вона передається іншим, нищить їх національно або приводить до безкритичного спрощування розуміння обов'язків супроти батьківщини. На цьому ж тлі зростає і надужиття національним патріотизмом, нидіє почуття ієрархії релігійних, національних, культурно-мистецьких і побутових вартостей. Нас, напр., не бракує там, де відбуваються »пікніки« чи »баль до ранку«, але бракує там, де ведеться важка, щоденна послідовна праця для української визвольної справи, де треба думати і діяти загальнонаціональними катего-

ріями і давати поміч Воюючій Батьківщині. Ряди відданих українській визвольній справі діячів і активних працівників повинні збільшуватися, а не зменшуватися.

Приходимо до висновку, що необхідно продовжувати національне виховання української еміґрації, але не йде тут тільки про зберігання питомих прикмет етнічної маси, що має стати частиною громадян »прибраної батьківщини«, а йде насамперед про те, щоб дати українським вихідцям належне ідейно-політичне виховання, як повновартісним членам великої української нації. Український еміґрант повинен за всяких обставин бути гарячим українським патріотом, який знає славне минуле своєї нації, гордиться ним, знає і сповняє свої обов'язки супроти поневоленої України. Винесену з України чи вже осягнену на еміґрації національну свідомість треба далі скріпляти і завершувати, треба її піднести на рівень національно-політичної еміґрації. Притуплений наш національний інстинкт, що заникає з вини нас самих чи теж під впливом нашого оточення — треба розбудити активною працею для української визвольної справи. Велика й активна допомога українській визвольній революції від української еміґрації буде можлива тільки тоді, коли проведемо в українській громадськості на чужині відновлення її надшарпаної, приспаної і заникаючої національної духовости. Це завдання належить насамперед тим українським патріотам, які твердо стоять на рідному ґрунті, живуть національними ідеями і готові за них боротися так довго, доки не осягнуть їх здійснення.

Д.

Богдан Бора

До друга

Ті ниви я любив так дуже,
Я так любив буйні жита...
Тож напиши листа, мій друже,
Тож напиши мені листа.

Про ті поля, про ті простори,
Про день над ними, наче храм,
Де небо голубе, як море,
В зіниці впало волошкам.

Пиши про кожну скибу й грудку.
Моє ж дитинство там пройшло.
Я поцілунком вкрию чутку
Про кожну квітку і стебло.

Пиши про небо над садами,
Про шум зелений на гаях.
В згадках я йду й тепер стежками,
Заслуханий у солов'ях.

Пиши. Пиши про кожну зірку,
Про шелест кожного листка,
Про ту стару похилу фіртку,
Де юнь моя пройшла п'янка.

Ніщо для мене не байдуже.
І кожна вісточка свята.
Тож напиши листа, мій друже,
Тож напиши мені листа.

1957

Д. ШАЛДІЙ

Реорганізація шкільництва в Україні

Газета »Радянська освіта«, орган міністерства освіти УССР, у ч. 35 за 1958 р., повідомила, що »ЦК КПУ і Рада міністрів УРСР прийняли рішення про відкриття з нового навчального року перших 28 шкіл з восьмирічним строком навчання. Восьмирічні школи працюватимуть за новими навчальними планами і програмами, які забезпечують учням завершення знань з основ науки та підготовку їх до праці на виробництві. Нові 28 восьмирічних шкіл створені в порядку досвіду в усіх областях України та зокрема у містах Києві і Севастополі«. Таким чином згадане рішення започаткувало реорганізацію шкільництва в Україні, згідно з директивними напрямними Хрущова, поданими в його промові на XIII-му з'їзді комсомолу в цьому році. Ця реорганізація є надзвичайно важливою справою, що може мати дуже негативні наслідки для виховання української молоді та може спричинитися до поступового стирання українського національного обличчя у майбутніх поколінь українського народу.

На XIII-му з'їзді ВЛКСМ, який відбувся у квітні 1958 р., московський всезнайко Хрущов у своїй промові з притиском підкреслив потребу негайної перебудови підсовєтського шкільництва. Він намагався обґрунтувати її незадовільним станом праці всіх підсовєтських шкіл та їхньою неспроможністю підготовити молоду людину до практичного життя.

Маскуючись грімкими фразами і вихвалюванням активної участи підсовєтської молоді в т. зв. »комуністичному будівництві«, Хрущов »потішив« цю молодь тим, що компартія приготувала для неї на майбутнє невільницьку працю аж до кінця життя людини.

»Комсомолові треба виховувати, я б сказав, трудове ставлення до поняття комунізму«, — сказав Хрущов у своїй промові, посилаючись при цьому на цитату з Леніна, що »ленінський заповіт — учитись — і сьогодні залишається законом для молоді«. Але хрущовське розуміння »учитись« має зовсім інший зміст, ніж той, що у вільному світі. Хрущовське »вчитись« означає, що, закасавши рукави, треба трудитись на фізичній праці, аж поки людина нарешті не вичерпає до кінця свої розумові та фізичні спроможності. »В комуністичному суспільстві кожний працюватиме за здібностями, а одержуватиме за потребами«, — повторив Хрущов одну з формул марксизму і зараз же її розшифрував. »Сенс цієї клясичної формули полягає в тому, що кожна людина не буде стороннім глядачем або доброзичливцем комунізму. Закасавши рукави, вона працюватиме як справжній трудівник нового суспільства. Не панське життя, де владарюють лінощі і неробство, буде при комунізмі, а робоче, трудове, культурне і цікаве!« — в такому розумінні розшифрував Хру-

щов для молоді »клясичну формулу«, заповідаючи, що сучасна підсовєтська молодь житиме вже в комунізмі.

Вся сучасна прогресивна наука і техніка змагають до того, щоб, застосовуючи електроніку, автоматику і атомну енергію, набагато полегшити людині її фізичну працю, зробити робітника високоосвіченою людиною, яка керувала б найскладнішими верстатами, приладами і аґреґатами, зуживаючи для виробництва продукції якнайменше власної фізичної і розумової енергії. У Хрущова цей прогрес мусить мати такий вигляд, щоб, »закасавши рукави«, працювати фізично і безконечно підносити матеріяльну продуктивність праці.

»У наш вік атомних електростанцій, завоювання космосу, у вік автоматики — потрібно, щоб усі робітники і робітниці, колгоспники і колгоспниці мали середню освіту, від чого їхня праця стане продуктивнішою« — сказав Хрущов у своїй промові.

Без сумніву, така чи інша освіта та її рівень впливають на продуктивність праці, і чим вища освіта, тим праця буває продуктивніша. Але не у хрущовському розумінні »середньої освіти«. Загальне збільшення продуктивности праці суспільства залежить насамперед від високоосвічених інженерів і науковців, від їх кількости та від сконструйованих ними наймодерніших, більш продуктивних аґреґатів і машин. Чим складніший аґреґат, тим більшої освіти вимагає він від людини, яка ним керує. Керування таким складним аґреґатом може бути навіть найпростіше, але людина-керівник мусить мати обов'язково високу освіту, щоб могти налагодити і реґулювати працю аґреґату, ремонтувати його під час праці і т. д. Таким чином, чим більше має держава людей з високою освітою, тим більше буде в її економіці працювати найскладніших верстатів і машин, що заступатимуть фізичну, а часто й розумову працю людини. Прикладом цього можуть бути хоч би й сучасні електронні машини для рахування, прилади для самоуправління та автоматичного керування і т. ін. Ці машини та апарати вимагають від людини не середньої, а високої освіти.

Але для Хрущова-всезнайка ввесь сенс автоматики, електроніки, атомної енергії і т. д. полягає лише в »середній«, а до того ще й совєтській освіті. Певно, можна й середню освіту побудувати так, що вона даватиме людині великий кругозір, знання та готуватиме її до керування простими автоматами, а також і до вступлення на студії у високих школах. За хрущовськими ж директивами ця справа мусить виглядати в підсовєтських умовах життя зовсім інакше.

»Сполучені Штати Америки — заявив Хрущов, — чваняться високою видайністю праці, бо кожний американський робітник є досить таки освічена людина. А тому, щоб вирівняти такий стан, мусимо перебудувати нашу систему навчання. Наша школа-десятирічка готує молодь тільки до вступу у вузи. Життя вже давно показало, що таке уявлення про середню школу є неправильним... До вищих учбових закладів можна приймати за рік приблизно 450 тисяч чоловік. Більшість молодих людей, провчившись десять років у школі, після закінчення її, не склавши екзаменів у вузи, виявляється не підготовленою до практичного життя.

З випускників середньої школи тільки в минулому році не вступило у вузи і технікуми 700 тис. чоловік, а за 1953-1956 рр. з числа тих, що закінчили середні школи, не вступило у вузи і технікуми близько 2,2 міл. чоловік«, — ствердив Хрущов у своїй промові.

Це ствердження свідчить про те, що рівень навчання у підсовєтських середніх школах дуже низький, одержаних у школах знань не вистачає молоді для вступу до вузів, а крім цього у вузах створено для молоді спеціяльні рогатки, завданням яких є гнати молодь до фізичної праці. Якщо взяти до уваги, що пересічно кожного року, протягом 1953-1957 рр., до вузів складало іспити по 700 тисяч, а приймалося лише 450 тисяч студентів, то це свідчить про те, що з загальної кількости кандидатів лише 60 % мали щастя попасти на високі студії. Отже 40 % не мали достатніх знань для вступу у вузи, а це практично значить, що підсовєтські середні школи дають молоді не середню, а нижчу за середню освіту. Аджеж не може бути, щоб аж 40 % молоді були нездарами, лінивими і не бажали вчитись, як про це твердив Хрущов. 40 % молоді з тих, що складали іспити до вузів, було відсіяно партійно-московськими рогатками і погнано до фізичної праці у промисловості та сільському господарстві. Такого великого відсотку відсівання під час вступу до високих шкіл немає навіть у »капіталістичних« країнах, де, за твердженням московських пропаґандистів, загал молоді нібито не має права на навчання.

Фальшиво турбуючись про долю тієї молоді, яка не вступила до вузів, Хрущов сказав далі таке: »Ці юнаки і дівчата, через відірваність програми навчання у середніх школах від життя, не знають виробництва, і тому виникають труднощі в тому, як краще використати цих молодих людей«... в умовах підсовєтського життя. Отже, на думку Хрущова, вся справа полягає не в тому, щоб піднести загальний рівень навчання у середніх школах і наблизити їх до вузів, а в тому, »як краще використати цих молодих людей« і наблизити середні школи до виробництва. Як кажуть, логіка навиворіт! Культурно-освітній рівень кожного суспільства нормально визначається високим рівнем загальної освіти кожної людини, а не тим, чи вміє школяр держати в руках сокиру й пилку. Але за хрущовськими твердженнями виходить, що середня школа »будівників комунізму« мусить навчати не біному Ньютона, а мулярства, шевства і т. д., і т. п.

З довжелезної промови Хрущова на XIII-му з'їзді комсомолу виходить, що підсовєтській молоді не обов'язково потрібно мати середню освіту, або вступати до вузів. Це він ствердив, між іншим, такою заявою: »У нас є немало юнаків і дівчат, які, закінчивши десятирічку, працюють на виробництві. А деякі прийшли на виробництво і не довчившись до десятої кляси«. Як приклад, Хрущов назвав якогось Миколу Чікірьова, який, не довчившись, працював токарем, а згодом виріс до начальника цеху заводу ім. Орджонікідзе. На цьому прикладі фактично й побудував Хрущов свої директиви про реорганізацію шкільництва, що тепер проводиться по всьому СССР.

Сучасна реорганізація шкільництва характеристична тим, що вона не бере до уваги національних потреб тієї чи іншої неросійської підсовєтської республіки, а відбувається всюди на один копил, вигаданий у ЦК КПСС за кремлівськими стінами. Нові восьмирічні школи запроваджується тепер однаково як у РСФСР, так і в усіх »самостійних« і »автономних« республіках та округах.

Насамперед мають бути реорганізовані всі вечірні школи робітничої молоді в такому напрямі, щоб вони не тільки давали середню освіту молоді, яка працює на виробництві, але й готували кваліфікованих робітників (це ж саме стосується і до колгоспної молоді). Середні школи мають бути перебудовані на зразок фабрично-заводських шкіл. Інакше кажучи, до певної кляси школярі набуватимуть середню освіту, а потім практичну професію для праці на підприємствах і в колгоспах. Система високих шкіл має бути перебудована переважно по лінії вечірньої і заочної освіти. Себто вдень студенти працюють на фізичній роботі, а ввечорі або заочно навчаються у високих школах. До високих шкіл має право вступати лише ця молодь, яка відпрацювала на виробничій фізичній роботі принаймні два роки, має рекомендації від підприємства, радгоспу, колгоспу, профспілкової, партійної та комсомольської організацій, а крім цього склала теж конкурсні іспити при вступі. Золоті та срібні медалі відмінників, що давали право на вступ до вузів без іспитів, тепер скасовано.

Ось такі загальні директиви дав Хрущов про реорганізацію шкільництва, щоб »наблизити школу до життя«, а після того й розпочалася хрущовська лихоманка в підсовєтській системі шкільництва. В Україні згадана лихоманка викликала не тільки завзяті дискусії викладачів середніх шкіл на сторінках »Радянської освіти«, очевидно зцензуровані партцензорами, але й спеціяльні наради вчителів у серпні цього року, довжелезні статті міністра освіти УССР Білодіда, завідуючого відділом шкільництва ЦК КПУ Колосової, а нарешті і постанову про відкриття перших 28 восьмирічних шкіл.

Який справді був дотеперішній рівень освіти в Україні під московським панування̀м, про це свідчать такі офіціяльні показники Статистичного збірника, виданого Статистичним управлінням УССР при Раді міністрів:

На початок 1958 р. в Україні діяло 34.369 семирічних і середніх шкіл, включно зі школами робітничої і сільської молоді (вечірніми) та школами для дорослих. У всіх школах навчалося 5,863.600 учнів. Скільки навчається учнів в Україні у 1958-59 навчальному році, про це даних покищо не оголошено.

Крім семирічних і середніх шкіл, а також спеціяльних технікумів, в Україні є 132 високі школи (вузи), в яких у 1956 р. навчалося 344 тис. студентів, а в 1957 р. — 365 тисяч, разом з заочниками.

В 1957 р. вузи випустили 150 тисяч спеціялістів, а в 1958 р. заплянова̀но випустити 167 тисяч, у цьому інженерів і техніків для промисловости, будівництва, транспорту та зв'язку 67 тисяч осіб.

На перше півріччя 1958 р. закінчило семирічні та середні школи, разом із школами робітничої і сільської молоді та дорослих, 347 тис. осіб.

В Україні діють і 74 школи-інтернати, в яких виховується в дусі московського комунізму 17 тисяч підлітків.

Всіх учителів і викладачів на початок нового 1958-го навчального року нараховувалося в Україні 357.300 осіб.

Характеристичним є те, що в 1951 р. в Україні працювало 160 високих шкіл, а на початку 1954 р. 24 школи зліквідовано. Це є хрущовський курс на гальмування збільшення кількости людей із високою освітою у національних республіках. Про це свідчать й інші показники. І так, у РСФСР діяло в 1951 р. 421 високих шкіл, а на початок 1954 р. було відкрито нових 21 вузів, зліквідовано ж 30 високих шкіл. Отже фактично зліквідовано тільки 9 шкіл. Вони були включені до вже існуючих московських вузів, а в той же час в Україні взагалі зліквідовано згадані вже 24 вузи.

Якщо взяти офіціяльні статистичні повідомлення про національний склад студентів у високих школах, то матимемо такий образ:

Росіян — 792,1 тисяч, українців — 176,6, білорусів — 34,5, узбеків — 24,7, казахів — 16, грузинів — 22,9, азербайджанців — 17,4, литовців — 14,2, молдаванів — 5,5, латишів — 5,2, таджиків — 5,8, вірменів — 22,1, естонців — 7,7 тисяч. (Збірник Центрального Статистичного Управління СССР, Москва 1957 р., стор. 283).

Таким чином кількість студентів-українців у високих школах виносить тільки 0,44 % у відношенні до загальної кількости українського населення, а кількість студентів-росіян у відношенні до загальної кількости російського населення — 0,60 %. Загально всіх студентів з поневолених неросійських націй у СССР навчалося в 1957 р. 357,9 тисяч, а самих лише москалів — 792,1 тисяч. Так на практиці виглядає в СССР »рівне право« всіх націй на освіту.

Навіть поверхова аналіза офіціяльних повідомлень свідчить про поганий стан освіти в Україні, хоч статистичні показники були, очевидно, так спрепаровані, щоб показати великі успіхи в ділянці шкільництва.

Вбивчу характеристику стану середнього шкільництва в Україні зробив на серпневих нарадах інспектор Харківського обласного відділу освіти О. Корольчук. З його доповіді, оголошеної у »Радянській освіті«, ч. 34 ц. р., довідуємося, що після закінчення сьомої кляси не всі випускники вступають до середньої школи (десятирічки) і не всі її закінчують. Не всі учні закінчують також і семирічку, хоч у СССР існує закон про обов'язкове семирічне навчання. Більша частина молоді, знаючи, що вступити до вузів їй майже неможливо, а особливо тепер за новими правилами прийому, шукає собі праці. Частина школярів залишає школи і йде на виробництво, або вступає до спеціяльних ремісничих шкіл, щоб набути потрібну кваліфікацію, а частина взагалі ухиляється від фізичної праці і живе за рахунок батьків. Батьки приватним шляхом винаймають для них викладачів, які й готують дітей до високих шкіл. У цьому останньому випадку мова про дітей різних партійних бонзів, бюрократів та наганячів-наставників, які мають змогу за власні гроші наймати учителів. Ці партбонзи мають можливість дістати для своїх дітей не тільки потрібні рекомендації та позитивні характери-

стики, але й фальшиві довідки про дворічну працю на виробництві. Про такі факти не раз писала совєтська преса, а гумористичні журнали »Перець« і »Крокодил« вміщували з цього приводу відповідні карикатури. Є випадки, що батьки-партбюрократи дають великі хабарі директорам вузів і секретарям вузівських парторганізацій, щоб тільки їхні діти попали до високої школи.

Корольчук ствердив теж, що великою перешкодою для нормального навчання молоді в Україні є запроторювання її на цілину та новобудови Далекого Сходу, як також різні ударні кампанії: заготівля кормів для худоби, весняна оранка, жнива, державні хлібозаготівлі і т. ін. Деякі школярі, шукаючи виходу зі скрутного становища, йдуть на працю до колгоспів, беруть будь-яку роботу, щоб тільки викрутитись від запроторення на цілину, а в зв'язку з цим махають взагалі рукою на середню освіту.

Згаданий Корольчук ствердив у своїй доповіді і те, що учні 5-7 кляс майже кожного року становлять більше чверті всіх учнів, які навчаються у школах, але обласні відділи наросвіти не приділяють цим класам належної уваги. 1957-58 навчальний рік мав великі недоліки в праці шкіл та відставання середніх кляс по всіх показниках у навчальній роботі. Так, напр., успішність у навчанні дорівнювала лише 85,6 % від загального складу учнів, а теоретичні знання з мови, фізики, хемії, математики, біології, історії, географії та гуманітарних наук виявились в учнів дуже слабі.

»Ряд семирічних і середніх шкіл — сказав Корольчук, — шукали творчих шляхів для підвищення теоретичних знань учнів та поєднання їх з практикою. Але чи знайшли? За єдиний шлях більшість шкіл вибрала створення з учнів виробничих бриґад, які під час літніх канікул під керівництвом учителів організовано працювали в колгоспах« ...

Замість того, щоб під час літніх вакацій учителі відпочивали і підготовлялись до нового навчального року, вони мусять виконувати ролю наглядача над учнями при праці в колгоспах. А учні, замість того щоб влітку відпочивати, підлікуватись, набрати сил чи навіть поліпшити свої теоретичні знання, мусять вирощувати хрущовську кукурудзу, доглядати волів, збирати врожай на цілині, копати силосні ями та заготовляти корм для колгоспної худоби.

Ствердив теж Корольчук, що в багатьох школах закон про загальне обов'язкове семирічне навчання не виконується. Лише в одному м. Харкові в 1957-58 навчальному році було не охоплених навчанням 100 дітей, що їх вдалося виявити. Це ті, що мали вчитися в 5-7 клясах. Усього по області, без поважних причин, не навчалося в 5-7 клясах 393 школярів. А скільки взагалі не навчалося дітей в Україні у всіх клясах, того »Радянська освіта« навмисне не подає. Причиною невиконання закону про загальне обов'язкове навчання є низький рівень навчальної роботи, відсутність у керівників шкіл почуття відповідальности за доручену їм справу та брак належної контролі з боку відділів наросвіти за роботою шкіл. Багато батьків, через злиденний матеріяльний стан, посилають дітей у школу тільки ж до 5-ої кляси, а потім діти мусять іти до фізич-

ної праці на виробництві, щоб поліпшити матеріяльний стан родини. Корольчук каже, що батьки міркують так: »Якщо школяр і здобуде середню освіту, то однаково до високої школи не вступить. А 5-річної грамоти, щоб бути кваліфікованим робітником, на все життя вистачить. Отже не потрібно гаяти часу на навчання у середній школі«. Чи ж не свідчать такі міркування українського населення про жахливий стан життя під московською окупацією?

Дуже характеристичним є й те, що в багатьох школах в Україні викладачі й учні ігнорують вивчення російської мови. У 7-річних і середніх школах 5-ти районів Харківщини навчання російської мови протягом року відбувалося лише формально, про око. Половина учнів не склала з неї цьогорічних іспитів. Зате учні досить успішно і наполегливо вичають іноземні мови, не кажучи вже про рідну, українську.

Найгірше стоїть справа з навчанням співу та малювання. На лекціях співу нотної грамоти не навчається за відсутністю кваліфікованих учителів. Тому учні в школах співають тих пісень, що їх колись чули, або яких навчились від рідних. Переважно є це українські народні пісні про глибоку давнину, або сучасні модні закордонні танґо та інші мелодії. Малюють учні ті предмети, що їх бачать, або образи, які їм подобаються. Всі ті образи, як ствердив Корольчук, не мають нічого спільного з соцреалізмом та сучасним »соціялістичним« життям.

Виховна робота в ряді шкіл, для прищеплення молоді ідейно-комуністичного світогляду, проводиться формально. Учні не сприймають того, що їм викладають учителі, а вся виховна робота виглядає на примус та моралізування. Світогляд учня — сказав Корольчук, — формують переважно батьки, а він »зовсім інший, ніж вимагають партія і соціялістичне життя«.

Іншим і дуже поважним недоліком, як підкреслив Корольчук, у системі шкільництва в Україні є те, що директори й завучі шкіл самі не знають у достатній мірі програмового матеріялу, не мають методики викладання, неспроможні подати кваліфіковану допомогу викладачам та учням.

Для характеристики московського соцреалістичного виховання учнів у семирічних і середніх школах в Україні наведемо хоч би такі приклади, що їх подала »Радянська освіта«, в числі від 16-го серпня ц. р.:

»Коридором школи в кабінет директора поспішає вчитель географії V-VII кляс. Йому вже понад 50 років. За ним крокує учень, глузуючи з нього.

— Ти насміхаєшся з учителя? — запитує черговий учень.

— Я? Чесне піонерське! Я з цим учителем географії минулого тижня лежав у лікарні, наші ліжка стояли поруч. Коли у нас нічого не боліло, ми з учителем грали в карти. Він мене лишив два рази дурнем, а я його п'ять разів. Чесне піонерське! Коли учитель в картах залишився дурнем, чи можу я вірити його географії?...

... У двері кабінету завуча несміливо стукають. З дозволу входить учениця V-б кляси, збуджена дівчина.

— Вас прохала вчителька, щоб ви зайшли до кляси.

— А що там трапилося? — запитує завуч.

— Учень Г. каже вчительці: »Навіщо ви вчора мамі набрехали?«

Входять до кляси. Вчителька збуджена, нервує. Припиняє урок і звертається до завуча.

— Учень Г. у школу книжок не носить, зошитів з предмета і словника не має, уроки зриває, дітей б'є.

Вчителька хвилюється, обурюється. Завуч заспокоює вчительку, вона замовкає, але з цього скористався учень.

— Я не ношу?

А потім дістає з-під парти течку, виймає з неї книжку, зошити, словник, і говорить:

— А оце що?

Учителька і завуч мовчать, а учень продовжує:

— Отак ви вчора й мамі наговорили... І я правду сказав, що ви набрехали. Зараз також брешете завучеві, а самі навчаєте нас, щоб ми правду говорили«...

Подібних прикладів такого виховання можна навести багато навіть за совєтською пресою. Вони свідчать про великий занепад навчання у середніх школах в Україні та про викривлення дитячої психіки »старшобратерською« системою освіти.

Як заявив міністер освіти УССР Білодід на серпневих нарадах учителів, у найближчому часі будуть скасовані десятирічки. На їх місце прийде обов'язкова восьмирічна школа на політехнічній основі. Нова школа не буде механічним поєднанням сучасної семирічки та восьмої кляси десятирічки. Це буде новий тип школи, — твердив Білодід, — яка матиме на меті »підготувати школярів до участи в корисній праці« і »даватиме учням закінчене коло знань з підстав науки, потрібних у житті«. Отже восьмирічки будуть вишколювати учнів насамперед у напрямі набуття професійної освіти (очевидно, низького рівня), а потім уже »даватимуть закінчене коло знань«, програма яких буде дуже зменшена.

В новій восьмирічній школі навчатимуться діти віком від 7-ми до 15-ти років, і середньої освіти вона не даватиме. Це тільки перший етап вишколу кваліфікованих кадрів — невільників Москви. Але для сотень тисяч молоді, а може і для мільйонів, перший етап освіти напевно залишиться й останнім.

»Після закінчення восьмирічних шкіл, — сказав далі Білодід, — всі випускники, без винятку, повинні ввімкнутися в різні галузі виробничої праці, як на підприємствах, так і в сільському господарстві«. Для цього в планах і програмах восьмирічок приділяється спеціяльну увагу політехнічній підготовці та трудовому вихованню учнів. В I-IV клясах більше часу відводиться на ручну працю, а в V-VIII клясах — на практичні заняття у майстернях. Для дівчат, починаючи з V кляси, запроваджується, як окрема дисципліна — домоводство.

По закінченні восьмирічки, для випускників будуть організовані різні вечірні курси з терміном навчання від 2-ох до 3-ох років.

»До виробничої праці, — сказав на семінарі в Києві Білодід, — випускники восьмирічок вмикатимуться різними шляхами. Одні, після закінчення школи, негайно підуть працювати на заводи, фабрики, колгоспи,

радгоспи, поїдуть на цілину та новобудови і середню освіту мусять одержати без відриву від виробництва. Інші вступлять до середніх шкіл, у яких все навчання також буде побудоване в сполученні з виробничою працею«. Отже, за заявою Білодіда, не всім учням буде »дано« одержати середню освіту.

Другий тип шкіл, т. зв. середні школи завершуватимуть заключний етап середньої освіти. Але вступити до них буде досить тяжко, бо туди прийматимуть тільки найздібніших і найбільш обдарованих учнів восьмирічок, які ще на першому етапі навчання виявили здібність до тих чи інших наук. Вступ до таких шкіл відбуватиметься тільки за рекомендацією директорів восьмирічок та після обов'язкового складення іспитів на конкурс. Це будуть школи з 3- або 4-річним навчанням, у яких учні мусітимуть опановувати масові робітничі кваліфікації. Лише після того, як школяр закінчить восьмирічку, складе конкурсний іспит до середньої школи, опанує там одну з кваліфікацій, попрацює по її закінченні 2 роки на фізичній виробничій праці, дістане позитивну характеристику від »громадських« організацій, складе конкурсні іспити до вузу — він зможе набути високу освіту. Таким чином шлях до високої школи для поневоленої української молоді дуже довгий і тяжкий. Більшості тієї молоді треба буде назавжди розпрощатися з мрією про здобуття високої освіти.

На XIII-му з'їзді ВЛКСМ Хрущов обвинувачував молодь у тому, що вона презирливо ставиться до фізичної праці. Коли йде про українську молодь, то такий закид на її адресу зовсім безпідставний і несправедливий. Українська молодь любить і високо цінить фізичну працю, але не хоче працювати під московським канчуком. Бажання молоді здобути високу освіту аж ніяк не є проявом її страху перед фізичною працею, а свідчить тільки про її прагнення до високої духовости, про бажання піднести культуру і всебічну творчість рідного народу.

Хоч нова реформа шкільництва і пропагується посилено в совєтській пресі, то досить велика кількість викладачів не згідна з нею. Ось що, напр., писали учителі однієї семирічної школи в »Правді України«:

»Очевидно, що перебудови середньої освіти вимагає саме життя... Але чи сприятиме вона зацікавленню учнів та батьків, щоб молодь набувала після закінчення восьмирічок середню політехнічну освіту? Не є таємницею, що в окремих учнів зацікавлення до навчання занепадає. Вони байдуже ставляться до оцінок успішности і навіть покидають 7-му або 8-му клясу сучасних шкіл та шукають собі якоїсь праці. Батьки також вважають, що для праці на виробництві їхнім дітям не обов'язково добре вчитись або набути середню освіту.

»Хоч за останні роки в пляни навчання і добавлено багато нових політехнічних дисциплін (ручна праця, практика в майстернях, участь у праці колгоспів і т. ін.), але цим підготовка учнів до практичної діяльности не вирішена. На наш погляд, реорганізація шкільництва та нові політехнічні програми поглиблять перевантаження учнів, що доведе до поверховости засвоєння учнями знань загальноосвітнього циклу та погіршить самостійну працю школярів«.

Читаючи між рядками висловлювання викладачів про нову реформу шкільництва, бачимо, що вони ставляться до неї негативно і дуже сумніваються про можливість поглиблення загальноосвітніх знань учнів у нових восьмирічних школах.

Організація в Україні 28 дослідних восьмирічних шкіл, а в РСФСР приблизно аж 200 таких шкіл, свідчить про те, що ця проблема ще не розв'язана. Проблеми реорганізації шкільництва не вирішило теж запровадження у семирічних і середніх школах т. зв. політехнізації у минулих роках, хоч розміри її були вже дуже великі.

Завідуюча відділом шкіл при ЦК КПУ К. Колосова, у своїй статті »Виховаймо ідейних і загартованих будівників комунізму« (»Радянська освіта«, ч. 33 ц. р.), подає, що в порядку політехнізації учні шкіл в Україні, для відзначення 40-річчя Жовтневої революції, посадили 25 мільйонів плодових і декоративних дерев. Школи активно включилися до »всенародного змагання« — в найближчі роки наздогнати і випередити США по виробництву молока, м'яса і масла на душу населення. Учні V-IX кляс Запорізької області в минулому році виробили в колгоспах 2,5 міл. трудоднів. Вони посіяли і зібрали урожай гібридної кукурудзи з 550 га, заготовили насіння плодових і декоративних рослин, зібрали 453 тис. яєць водоплавної птиці. Школярі Черкащини виростили 800 тис. кролів, а цього року вирощують 1 міл. кролів та 500 тис. голів птиці. Для відзначення 40-річчя компартії, учні всіх шкіл в Україні зобов'язались виростити 5 міл. кролів і 10 міл. домашньої птиці. Біля 245 тис. старшокласників одночасно вивчають не тільки основи науки, але й основи промислового та сільсько-господарського виробництва. Торік у колгоспах України працювало 274 учнівських виробничих бриґад, сотні будівельних бриґад, ланки високого врожаю. Цього року в колгоспах працює вже 4.000 учнівських виробничих бриґад, які обробляють біля 65 тис. га колгоспної землі.

Ось такі розміри визиску московським окупантом української молоді-школярів були в Україні в 1957-58 навчальному році. Очевидно, Колосова вихваляється цим визиском, як ніби ентузіязмом української шкільної молоді в побудові комунізму. Але про ідейне наставлення української шкільної молоді до московсько-большевицької політехнізації дізнаємося з газети »Радянська культура«, у якій один кореспондент подає, напр., таке:

»Я запитав випускників школи в с. П. на Дніпропетрівщині: »Хто з вас бажає працювати в сільському господарстві?« Відповіді на моє питання я не одержав. Нарешті один випускник відповів за всіх:

— Ніхто з нас не хоче працювати в колгоспах.

— Чому?

— Як би вам сказати! Остогидло. Багато років одне й те ж: буряки та сапка«.

Ця відповідь є найліпшою характеристикою московської політехнізації, яка вже запроваджена або буде запроваджена в школах України.

Тепер зупинимося на висловлюваннях теоретиків у галузі шкільної педагогіки щодо реорганізації шкільництва в Україні. В Науково-до-

слідному інституті педагогіки УССР також відбулися дискусії в справі реорганізації шкільництва в Україні і якась частина цих дискусій уміщена (певно, вже скорегована) в совєтській пресі в Україні. Ось що пише один із співробітників згаданого Інституту, прізвища якого »Літературна газета« не подала:

»Хоч реформа школи й необхідна, але для правильного її вирішення потрібно розплутати великий клубок протиріч... Кожного року в школах УССР впроваджується новий і новий матеріял, що довело вже до величезного перевантаження учнів. Учні не спроможні сьогодні засвоїти потрібні їм знання навіть через те, що вони вже »тонуть« через його величезну кількість. Запровадження дисциплін політехнічного навчання не тільки перевантажило учнів ще більше, але й обнизило їхні знання по загальноосвітніх програмах... Збільшення годин на профвишкіл учнів відбилося від'ємно на загальній освіті учнів. Намагання за нової реформи поєднати навчання в школі з виробничою працею на заводах також дасть негативні висліди. Працюючи один день на заводі, а другого дня навчаючись у школі, учні не можуть скупчувати своєї уваги ані у верстата, ані в клясі... Взагалі чи виправдовується навчати школярів у школах 2 роки того, що вони можуть навчитися на курсах при заводах протягом 3-6 місяців?«

Таке ствердження — це безперечно дуже логічна і розумна критика московсько-большевицьких експериментів у шкільництві.

Такий є сьогоднішній стан середньої освіти в поневоленій Україні і так виглядає хрущовська реформа шкільництва. Що дасть ця реформа — сьогодні ще годі сказати, бо вона тількищо почалася. Все ж таки можна ствердити, що відгуки на реформу системи шкільництва в Україні свідчать про наявність глибоких протиріч між українським народом і його московсько-большевицьким поневолювачем.

Всі наведені нами вище, за совєтською пресою, приклади про погане виховування учнів у школах та про негативне ставлення до нової реформи з боку багатьох викладачів свідчать про вперту боротьбу українців також і в ділянці культури та освіти. Нова реформа шкільництва цілком здемасковує т. зв. право кожної людини в СССР на освіту, про що записано в сталінській конституції. Певне, що ця реформа викликана також і поганим станом робітничої сили в СССР та провалом індустріялізаційних п'ятирічок. Про це свідчить і потреба скликання в січні 1959 року надзвичайного з'їзду компартії.

Москва дуже боїться збільшення кількости освічених людей у неросійських країнах, зокрема в Україні, як найбільш грізних потенціяльних ворогів московсько-большевицької невільницької системи. Тож недарма згадана вже Колосова підкреслювала конечність підвищення і зміцнення ідейно-комуністичного виховання усіх учнів середніх і високих шкіл, особливо наголошуючи про потребу впертої боротьби з »буржуазними пересудами« та ідеологією «українського буржуазного націоналізму«.

К. ПОДОЛЯНИН

КОСМОПОЛІТИ І НАЦІОНАЛІСТИ

II

20 вересня 1888 р. М. Драгоманов писав з Женеви до редактора Олександра Барвінського у Львові про Кониського такі речі:

»... І Вам скажу тепер те, що сказав би йому (Кониському) у вічі, а власне, що я боюсь його впливу в журналі (»Правда«). Він має добрий бік: гарячу прихильність до української національности і працьовитість, надзвичайну для російського українофіла (риса ця в них звичайно млява і лінива). Але його освіта не рівна його рухливості, а крім того він, як усі українофіли, любить політикувати з надією, що »тонкими« заходами він зверне до себе »сили земні« — то панів, то цісаря, то царя й т. п. Ну, а коли вже з такими »тонкостями« сам Богдан ні до чого не добився, то де вже нашим приятелям вовка піймати. В усякім разі таке політикування не годиться для праці літературної та ще в органі, який через те й починається, що явно огидло політикування львівських Богданчиків та Мазепочок...

... Щодо мого сотрудництва в »Правді«, то я був би дуже радий, якби міг нічого не писати місяців з 3-4, а потім почати там друкувати першу частину моєї історії української літератури.

Дозвольте мені сказати про цю працю взагалі. Я вбачаю оригінальність — почасти нещасну, почасти щасливу — в українській літературі в тому, що це література плебейської нації. Відповідно до цього я поділяю свій огляд на три части:

1. Доля української мови (завжди плебейської) у зв'язку з долею української національної і громадської самовіжи...

В російській же Україні ніяке українолюбство, крім радикального, не має будучини і навіть сучасности... На одній москаленененависти вдержати навіть найзеленішу українську молодь довго не можна... Через це все напрямкові теперішньої »Правди« життя довго не буде в Росії — і тільки шкода людей, які ним компромітуються. Скажу Вам просто: Кониського не жаль, бо він і нерозумний і необразований, і в Росії ніким не поважається. А Антоновича дуже жалко. Ну, та сам собі винен. Пересторог йому не бракло«.

Під враженням вислову Кониського, що Україна заборонила брати Павлика до редакційного комітету »Правди«, вигукнув Драгоманов у листі до Павлика з 15 листопаду 1888 р.:

»Ну, та й шельма Кониський — »Україну« він сам видумав... Ніхто з українофілів не стане забороняти ні Вас ні мене і ставити conditio sine qua non Духинщини, хоч може хто там і радий протуркотати во чреві яку »духинковську« ноту... Вся »Україна« зведеться, певно, на самого Кониського та хіба на графа Тишкевича (пізнішого представника України при Ватикані та у Франції, — Ред.) і навіть без Бродського« (київський фабрикант). Ну, так чи сяк, а Кониський попавсь у мої руки і я його не випущу, а припру до стіни так, що він мусить лопнути і

показати, що в його середині. Ви лишень держіть копію з мого листа та глядіть, щоб Франко добре стояв на програмі, — ergo і на протесті« (Переписка з Павликом, V, 271).

Коніський показував тоді у Львові Павликові листовні заяви, з яких виходило, що він умовився з 204 особами в Україні. Пишучи про це Драгоманову, дня 15. XI. 1888 р., Павлик докладно висвітлював протилежність позиції українців з Коніським та Драгоманова з Павликом:

»Взагалі, каже (Коніський), ті особи казали поставити на перше місце національзм, а ми з Вами робимо якраз противно, бо ставимо на перше місце справи соціяльні серед нашої народности; через те вони й небажають надто »анархізму«, »атеїзму«, »раціоналізму« рішуче; формально ж не бажають, щоб їх називати згори дурнями«.

Про протест Драгоманова Коніський сказав, що в ньому Драгоманов висловився проти національної самосвідомости. Павлик про це писав далі у своєму листі:

»Я завважив йому, що це бути не може і він мусів показати Ваше письмо і з нього я переконався, що він бреше, бо Ви там тільки проти національного шовінізму. Формально, каже, письмо написано неприлично, з нього, як із всієї Вашої діяльности, виходить, що Ви бажаєте, щоб великорусини мали верх над українцями у всім, навіть політичню, коли проповідуєте російську літературу. Цього також ці душі не хочуть рішуче. Розуміється, що я його побивав, як міг. Та, звісно, не переконав. Взагалі я виніс переконання, — і він мені на це не раз натякав, — що нам з Вами в »Правді« не бути, поки все діло в руках такого тупиголовця, архишовініста й крутія, як Коніський«.

Коніський дещо пізніше, дня 10 (22) грудня 1888 р., писав зі Львова Драгоманову зокрема про адорацію московської літератури:

»Ви так вельми налягаєте на галичан, щоб стежили російське письменство, так несете вгору літературу російську і так нехтуєте українську, що люди уважають у Вас москалефільство, суще мовити, інде не ймуть віри до Вашої рівноправної федеративности і бачать у Вас геґемона Московщини...«

Драгоманов, у відповідь, запитував 25 грудня 1888 р. з Женеви Коніського:

»... Прохав би я Вас розказати мені історію Жученкових грошей. Мені цікаво це знати для психології та історії; крім того Жученко мій товариш і останній раз я бачив його у Відні 1876 р. Він тоді казав мені, що має якісь гроші, які хоче возложити на »вівтар отечества« і що дав би їх мені, коли б я не був з одного боку москвофіл, а з другого — революціонер, що дразнить московський уряд проти України«.

Йде тут мова про Жученка, який був одним із фундаторів Товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові в 1873 р. Помер він біля 1880 р. на еміґрації. З наведених слів Драгоманова виходить, що не один лише Коніський уважав Драгоманова за москвофіла.

12 квітня 1890 р. Драгоманов писав Павликові з Софії:

»... Коли треба буде, або попросту »Правда« розсердить мене, то я надрукую три листи Коніського і два Варвінського, — та нехай і судить, хто тою справою інтересується. Важно мені було вияснити справи за-

гальні, як космополітизм і націоналізм, — вага російської літератури для нас, звідки пішло »обрусєніє« — і про це я й писав у цій статейці, яку спалив Скобельський«. (Переписка, VI, 32-33).

В листі, в якому не зазначена дата, Драгоманов писав у тій справі Павликові:

»... Скажу про Скобельського. І так він спалив мою відповідь »Правді« на закиди Чудакові (була небезпека поліційної ревізії, — Ред)... Тим часом він мені зробив страшенну шкоду, бо в моїй замітці був, між ін., історичний зарис систем таких, як »обрусєніє« не тільки в Росії, але й у Західній Европі, звідки Росія й узяла цю систему. Найбільше я зупинився на Франції, яка є починщик (лагодільник) і вчитель усякого централізму для континентальної Европи, і показав, що система державної примусової національности, почата Рішельє і Людвиком XIV, була вкінець вироблена якобінською республікою, від якої перейшла до прусаків, а далі й до Росії. А дурень Кониський толкує про московську вдачу!« (Переписка, VI, 12-14).

Цікаво, чому саме Драгоманов не зауважив, що Москва ще задовго перед Людвиком XIV, у 1478-1522 рр., розправилася з великими князівствами Тверським та Рязанським, з містами-республіками Новгородом і Псковом, повиводивши з них населення. Адже, як історик, він повинен би не лише знати це, але — що найголовніше — й ніколи не забувати.

У статті »Історична місія Росії в сучасності«, вміщеній у січневім числі (1891 р.) »Правди«, між іншим, читаємо:

»Росія зазброїлася і підняла страшенний, середньовіковий похід проти всіх своїх окраїн, проти всього, що не набралося ще великоруської або, ще гірше, »общеруской« вдачі; бачимо там похід асиміляції і неволі проти свободи духа і життя національних індивідуальностей; бачимо там по всій західній і південній країні — гнобительство свободи совісти, утиски свободи слова, повнісеньке нехтування особистости, неволення до одного ярма і знищування західньо-европейської культури«.

Ясна річ, що така редакційна стаття »Правди« могла викликати лиш гостре невдоволення й без того »ображеного у своїх кращих почуваннях до Москви« Драгоманова. Цим безперечно слід пояснити його всезростаючу подразненість та загрозу — нечувану для звичаїв тої доби — оприлюднити приватне листування Конського.

Кониський 16 березня 1891 р., здивований наміром Драгоманова надрукувати його приватні листи, писав до самого Драгоманова:

»На що вже був Катков або Аксаков, які запеклі вороги українського питання, але й вони не надуживали моїх приватних листів. На тому тижні довідався я, що Ви притьмом налягаєте на Барвінського, щоб оголосити переписку з Вами »основателів нової Правди«... Бачу добре, що Вам мулить! І чиї властиво приватні листи Ви хочете »обнародувати«...

... Я не тямлю й не можу зрозуміти, з якої речі Ви в'їдаєтесь особисто до мене, але бачу ясно, що Ви ведете »личные счеты«... Ви занадто хочете, щоб усі Вас слухалися і корилися Вашим думкам без критики. Хто не згоджується з Вами хоч на макове зерно, того зараз Ви і починаєте гнобити...

В деяких поглядах ми не сходимося. ... Ріжниця не вельми велика і головна її річ в »обрусенії« та у Вашому »панрусизмові«, з яким я до віку погодитися не можу.

А що у Ваших змаганнях надрукувати мої листи до Вас я спостерігаю особисті рахунки, так се я виводжу от з чого: Ті люди, що з ними Ви говорили в Парижі про мене (1889 р.) переказували мені, що Ви казали їм, що »поляки підкупили мене«, на се я подивився так: Коли Ви справді се казали, так, певна річ, не з своєї голови, а з голосу якогось брехуна...

Цілий рік мовчали Ви і через рік знову вимагаєте надрукувати »усю переписку«, і тут же приплітаєте своє змагання проти Стодольського... Мабуть не відмовите мені признати, що я маю основу дорікати Вам особистими рахунками і думати, що до оголошення переписки Вас тягне не зовсім громадський інтерес. Є на се і другі указки. Майже за три роки я забув подробиці своїх листів до Вас, тільки взагалі пригадую, що були там і речі чисто родинні і характеристики людей.

Коли б Ви керувалися тільки громадськими інтересами, кажу вдруге, Ви б не вимагали друкувати всю переписку з усіма іменами. Бога бійтесь! Які громадські інтереси цього вимагають? Овва! Добродію!.. Виходить, нібито (не скажу — напевно), Ви й тоді вже мали на думці зголошувати мої листи!

Є ще причини, які, здається, повинні довести Вам, що оголошення Вами чужих писем **проти волі** автора не відповідатиме Вашому достоїнству. Чесні люди, коли б'ються, так однаковою зброєю і з людьми неозброєними не б'ються. Сидіти в Україні і в Болгарії — не все одно. Це одне, а друге от — що я не маю ні єдиного Вашого листа до мене: два, що прислано було сюди, я тоді ж спалив, а всі останні я лишив у Львові і не знаю, чи зацілили вони... Значить, я не можу відповідати Вам тією самою зброєю, так тут же Ваш верх буде без жадного бороття.

Щоб бути вже до кінця абсолютно щирим і одвертим, висловлю Вам ще дві свої думки. Домагатися опублікування моїх листів Вас тягне єдина спонука нашкодити мені особисто і знівечити »Правду«, щоб вона не існувала і таким чином поквитуватися з нами. За те, як казав один Ваш прихильник, що ми »захитали Ваш авторитет«. Що Ваш авторитет тепер на Україні не той, що був 15 літ тому, це факт. Теж і Україна трохи не та тепер, уже і гімназисти не читають Вас без критики та вельми вважають на Ваші противоріччя з особою і фактами. Люди, навіть прихильні до Вас, дивуються читаючи, як в одному місці Ви напучуєте гуманізму і вихвалюєте російську культуру, а в другому вживаєте зовсім некультурні термінології, обзиваючи чесних людей лакеями і справляєте зовсім негуманні заходи над особистістю людей, що не йдуть покірливо за Вашими думками. Он, напр., Ваш близький товариш по університету і колишній приятель В. Т. як гостро вступився за Костомарова. Справді чудно: нівечити Костомарова (як це робив тоді роками Драгоманов, — Ред.), а проти Пипіна ні телень! А се Ваш громадський обов'язок обізватися і сказати йому правду. Ще більше є фактом, що я не спричинив упадку Вашого авторитету; спричинили Ви його самі, вла-

стиво Ваша манера ставитися нівечливо і зневажливо до особи автора, пишучи про їх (авторів) твори...

Можу Вас запевнити, що лайкою нічого не вдієте, що хоч Ви наперекір моєї заборони і вселюдських звичаїв оголосите мої листи, то ще більш пошкодите собі. Вже не думаю я, щоб усі нехтували моральну сторону цієї справи. Ви ліпше за мене повинні знати це, а я додам тільки те, що написав до Пипіна, перечитавши його статтю про історію Огоновського. Погляди і думки учених повинні мінятися відповідно до нових фактів; погляди публіцистів — теж не стеменні, але погляди етики — не можуть мінятися, а етика каже: »не роби ближньому того, чого собі не хочеш«.

На ці, справді євангельські, слова Кониського Драгоманов відповів сухо й формально кількома реченнями. 20 квітня 1891 р. з Софії Драгоманов написав Кониському:

»Шановний Добродію! Ви пишете, що я зву Вас »неуком«. Я б такого слова в листі до Вас не сказав... Ну, та раз до Вас сороки на хвостах перенесли мою »характеристику«, то ховатись мені смішно. Я б справді поважав Вашу працьовитість за 40 років, про яку Ви пишете, якби Ви стереглись рішати всякі возможні справи так легко, як це Ви робите у Ваших многочисленних працях. Багато треба б написати, щоб показати Вам, що маса наукових, політичних і культурних справ, про які Ви рішуче говорите у Ваших писаннях, по більшій часті темні для Вас. Ви навіть не знаєте кружкового українського життя в важніших моментах, як це свідчать Ваші романи«.

Отже, як бачимо, замість того, щоб хоч зробити якийсь примирливий рух, попрохати пробачення, Драгоманов стократно повторює образи і з цілком зимною кров'ю безлично знущається із старого й заслуженого українського діяча, незабутнього Перебенді.

(Кінець буде)

»При доброму впорядкуванні публічних справ маса — це те, що не діє саме по собі. Вона прийшла у світ для того, щоб нею правили, на неї впливали, її організували — до тієї міри, аж вона перестала б бути масою або принаймні перестала б мати претенсії бути такою. Та вона не прийшла у світ для того, щоб робити все за своєю волею. Вона потребує віддати своє життя вищій інстанції, складеній з меншости визначних людей. Можна досхочу дискутувати, хто саме ті визначні люди; але що без них — хай це будуть одні чи хай це будуть другі — людство не існувало б у найістотнішому, — не можна сумніватися...

Отож змагати до того, щоб маса діяла за своєю вподобою, це бунтуватися проти її власного призначення...

Коли маса діє за своєю вподобою, то діє тільки на один лад, бо не має іншого: лінчує. Це, що закон Лінча американський, не є простий випадок, бож Америка, певною мірою, є раєм для мас...«

(Хосе Ортега-і-Ґассет, »Бунт мас«, ст. 124).

Р. ВОЛОДИМИР

Прощання

Коли спивав із ваших лиць полин прощання,
Ввижались подвиги, а там і зустріч рання —
Вертатимуся тріюмфатором до вас,
Щитом і вістрям буду вам у слушний час.
В горні й пилу згоряв порив десятирічний...
Хоч до величного ще тліє жар одвічний,
То в пізню осінь вас не зогрівати ним,
Батьки, в рядні студеної самотини —
Ген, де стежки зійшлись Івана й Маркіяна,
Тропа праворуч в'ється — вітка пня слухняна,
Туди, під тінь акацій, раз мені піти...
На гріб упавши, мовлю: в ваші йшов сліди.

В дощевий час

Накрапує дрібно, так одноманітно.
З-під оловом щільно набитого склепу,
Мли сповнені сакви, повислі горі дном,
Водно рідину ронять, скупо, як лепту.

Розвідники перші пори самітної —
Обійдені сонцем, промочені будні,
Непрохані, все ж, після вселітніх зноїв,
Лікують утому, приставши з забутнім;

Воно прозирає з дзеркал на гостинці,
Де сонні й вологі левади відбились —
Едемом були непорочній дитинці,
Сльозами по втраченім щасті облились.

Дощить, не вгаває — думки все в минуле,
Неначе безпечний там захист... Чи справді?
Хоч нині мрійливе, днедавнє ж майнуло
В оточенні фурій — до мрій безпощадних.

Д-р ДМИТРО КУЛИКОВСЬКИЙ

СИЛЮЕТА ЦАРЯ ПЕТРА І

С. Ф. Платонов, відомий московський академік, написав твір під заголовком: »Петро Великий — особа й діяльність«, який видало видавництво »Время«. Завданням своєї праці академік С. Платонов поставив вибілити цього московського »багатиря« і подати його в приємнішому освітленні, ніж його показала сама ж московська преса. Особливо ж воює акад. Платонов з такими відомими московськими письменниками, як Олекса Толстой та Борис Пільняк.

Перший, себто О. Толстой, подав портрет Петра І-го у своїм творі — »День Петра«, а другий (Б. Пільняк) змалював його в творі — »Його величність Kneeb[1]) (Piter Komondor)«. Академік С. Платонов провадить свою вибілюючу роботу за такою тактикою: спочатку наводить характеристики згаданих письменників, потім полемізує з ними і, нарешті, подає свій висновок.

Тому, що серед численних ворогів нашого народу московський цар Петро І-ший займає одно з найогидніших місць, буде, очевидно, для українського читача цікавим познайомитися з тою його характеристикою, особливо в теперішній час московського обману, коли навіть і большевицька Москва поставила цього ката між своїх найбільших московських »угодників« та »святих«, як будівничих царства »старшого брата« і обкаджує його тиміямом.

Акад. С. Платонов скаржиться, що в О. Толстого і в Б. Пільняка, »його величність« є показаний брудним і хворим п'яницею, для якого чужою є будь-яка пристойність. О. Толстой починає свій опис царя під час його спання. Каже він, що в царя — »храп густий, тяжкий, з висвистами й булькотінням«... »Кашель тютюновий, перепійний«... »обвисле велике обличчя в ковпаку, жмутки чорного й змащеного волосся«... »круглі, чорні очі, що горять божевіллям«... »помалу випив водку, долонею витер губи і почав гризти огірок: це було його сніданння«. Такий цар рано.

А такий він удень: »... Петро повернувся і почав крокувати косолапою, але прудкою ходою«... »кусаючи нігті, поглядав з-під лоба«... »Вийняв годинник, чорним нігтем відколопнув покришку«... »приклав пальці до ніздрів, з галасом висякався, витер потім ніс полою мокрого кожушка«... »Сівши перед коминком, протягав до вогню червоні, жилаві руки та величезні підошви чобіт«... »шкірячи зуби, він витягав

---

[1]) Щодо слова »Kneeb«, С. Платонов каже, що тут є хиба друкаря, який складав книжку Б. Пільняка. Справа, одначе, в тім, що Петро часто підписувався »Knech« замість »Knecht«, або »Knegt«, як це йому хотілося. Але тут друкар не винен, так само — одна справа хотіти щось зробити, а друга — вміти. Як нижче побачимо, Петро це робив з причини своєї малограмотности, — Д. К.

короткий недогризок люльки, пальцями вилапував вуглик з вогнища, перекинувши його кілька разів на долоні, закладав його до люльки«.

А ось увечорі на асамблеї Петро »просто пішов до столів, сів скраю і поклав свої стиснуті й брудні кулаки на парчевий обрус« ... »загортав пальцями з миски все, що йому насипали, голосно чавкав, посуваючи в рот великі кусні хліба, і, в міжчасі, ковтав водку. Тяжко було йому насититися, а ще тяжче впитися. Він їв багато і завжди, аби тільки було що під рукою ...«

В 1698 році Петро шість тижнів подорожував. Саме тоді вибух у Москві проти нього бунт т. зв. московських стрільців (особиста охорона, гвардія, московських царів). Почувши про бунт, Петро »з покривленим від гніву і нетерплячки лицем пригнався з Голляндії в Москву« ..., »зліз з коня біля Луб'янської брами (де якраз відбувалася страта бунтівників, — Д. К.), відіпхнув ката, за волосся притягнув до колоди стрілецького сотника і з такою силою вдарив його сокирою по шиї, що сокира ... до половини вгрузла в дерево; цар виматюкався, скочив на коня і погнався в Кремль ...«

Ще кілька слів характеристики цього московського царя в Толстого: »Брудний, п'яний і грубіянський, він б'є кулаками в зуби, жорстокий по-звірячому при тортурах та віддається худоб'ячому обжирству на асамблеях«. Ці всі характеристики, дані О. Толстим цареві, С. Платонов наводить дуже нерадо.

Після цього С. Платонов частково переповідає, а частково наводить дослівно характеристику Петра, яку йому зробив Б. Пільняк. За те, що останній описує Петра ще досконаліше й точніше, як це зробив О. Толстой, Платонов ставить Пільняка в один ряд з античним Геростратом.

Ось Пільнякова характеристика Петра, цитована ображеним Платоновим:

»... Людина (Петро) ненормальна, завжди п'яна, сифілітична, неврастенічна, що страждала від психостенічних атаків тоски й буйства«, що власними руками задушила сина. Монарх, який не вмів себе ніколи і ні в чім обмежувати, — не розумів, що треба панувати над собою, деспот. Людина, яка абсолютно не мала почуття відповідальности, що ставилась з презирством до всього, яка до кінця свого життя не зрозуміла ні історичної логіки, ні фізіології народного життя.[2]) Маніяк. Боягуз. Переляканий у дитинстві, зненавидів старовину, сліпо сприйняв новизну, жив з чужинцями, які з'їхались для легкої поживи, одержав касарняне виховання, а звички голляндського матроса уважав за ідеал. Людина, яка до кінця днів своїх залишилась дитинчам, яка найбільш полюбила забавку, і забавлялася ціле життя у війну, кораблі, паради, собори, ілюмінації, в Европу. Цинік, що з презирством заперечував людину, як у

[2]) С. Ф. Платонов у примітці стверджує, що це ціле речення Б. Пільняк запозичив в історика московського, відомого Ключевського. Для нас ця обставина свідчить про правдивість дослідів, як Б. Пільняка так і О. Толстого і, таким чином, збільшує ряд авторитетних москалів, які об'єктивно оцінили свого царя, — Д. К.

собі самім так і в других... Імператор, який найбільш любив скандал, який одружився з проституткою, конкубіною (наложницею) Меньшікова, — людина з касарняними ідеалами. Тіло було величезне, нечисте... нескладне, косолапе, тонконоге, проїджене алькоголем, тютюном та сифілісом. З літами на круглім, бабськім обличчі обвисли щелепи... звисли в сифілісі червоні війки..., а з-поза них дивилися безумні, п'яні, дикі очі... Петро не усвідомлював собі, коли душив свого сина. **Тридцять літ воював-бавився в безумну війну...** Ніколи не ходив, — завжди бігав, розмахував руками... наслідуючи при цім ходу голляндських матросів. Одягався брудно, без смаку, не любив міняти білизни« (ст. 6).

Про зовнішню »принадність« Петра І цитує С. Платонов наступні слова Бориса Пільняка:

»В кімнаті, майже нарівні з головою, була натягнена парусина, — цар хворобливо не любив високих кімнат. На столі перед Петром горіли свічки, була пітьма, смерділо потом і водкою... Цар сидів за столом і силябізував у книжці »Приклади, як писати компліменти« і »виписував« з них поздоровлення до Москви, Ромодановському; сидів, згорбившись, у ковпаці, в одній спідній сорочці, промоченій під пахвами й полатаній... Коли він був у товаристві, то так само мало турбувався своїм зовнішнім виглядом: на столі, наприклад, лежала величезна мозолиста рука з нігтями на вигляд копитець...

»Петро не турбувався і своєю внутрішньою порядністю і не дбав про найменшу чемність«, — каже Платонов, переповідаючи Пільняка. »В Літнім Саду«, на очах усіх людей, він так повівся з панею Румянцевою (йде про жінку тодішнього московського фельдмаршала), що, хоч я маю повне бажання нічого не затаювати перед читачем, проте не можу відважитись цитувати п. Б. Пільняка«, — каже С. Платонов (ст. 8).

Наш М. Костомаров теж, як »російський історик«, вправлявся в »жизнеописании Петра Великого«. Написав у 1876 р. цілу монографію; писав дуже поміркувано, але московського патріота С. Ф. Платонова таки не задовольнив. Останній кепкує собі з Костомарова, кажучи, що Костомаров написав свій твір дуже блідо, бо, мовляв, писав його тоді, коли його »обличительний« жар остиг. Петро, за Костомаровим, »людина з нестримною й невтомною волею, в якої кожна думка перетворювалася в діло«..., »цар був наділений багатими здібностями« та »відрізнявся незрозумілою для звичайних смертних перейнятливістю«. Він, мовляв, щиро хотів »з Росії створити европейську державу«, бо, »як людина зо свідомим ясновидінням. Петро усвідомлював цю потребу своєї батьківщини«. Але він підіймає лише зовнішню культуру країни; йому не вдається дати їй і суспільству »духовне виховання«. Влада самодержавія діяла жорстоким насильством і не могла, мовляв, цього досягнути. »Сам Петро міг своєю особою бути для свого народу лиш зразком невтомного і безмірного трудолюбства, але ніколи моральними якостями свого характеру«... »Він не старався стримувати своїх пристрастей«... »дозволяв собі пияцтво та облудність«... »був нелюдяно-жорстокий і кровожадний«... »був цинічний і віроломно-хижацький, і це все досягло в нього неймовірних розмірів«. Костомаров кінчає свою характеристику Петра так: »Петрові це все треба вибачити, бо все, що він робив, робив

з любови до свого народу« (ст. 34 і 35). Ну, Костомаров не був би »хохлом«, щоб не підкадити ворогові!

Коли вмер цар Федор і не лишив по собі дітей (27. 4. 1682), його наслідниками сталися два його брати: 15-літній Іван — явний тілесний і душевний деґенерат та 10-літній тілесно здоровий Петро. В день смерти Федора бояри з патріярхом нарадились воцарити Петра, але хотіли ще, для людського ока, щоб і собор підтвердив це.

Собор зібрали негайно в цей же день з випадкових людей, які проходили біля ґанку царського двірця, на площі. Патріярх промовив до цього натовпу і запитав, кого хочуть мати царем? Підплачені учасники з юрби закричали, що Петра (але були голоси і для Івана). Платонов каже, що, хоч у цій процедурі не було й тіни законности, проте боярів це задовольнило, і Петро став царем (ст. 43-44). Тому, що Іванова недієздатність не була ніяк доведена, а Петро став царем незаконно, Іванова партія (Мілославські) почала боротьбу за права Івана на царський московський престол.

Освіта Петра »Великого«. С. Ф. Платонов каже: »Ще за життя царя Федора, коли Петро був маленький, почалася його освіта. Спочатку давали йому ілюстровані книжки, щоб він дивився на малюнки. В 1680 р. сів він за азбуку і буквар і став учитися читати й писати. Згідно зі старомосковським порядком, він навчився азбуки й складів, прочитав: »часослов«, »псалтир«, »діяння« і »евангелію«. Писати він так і не навчився! Історик Погодін каже, що »почерка его нічто не может быть безобразнее«.

Платонов припускає, що, мабуть, до цієї »науки« навчили ще Петра і церковного співання. Цим кінчився перший ступень Петрової науки. Треба було лізти на другий, а для цього мали передати Петра в руки київських вчених монахів. Вони були б Петра перевели через цілий курс схоластики, були б навчили граматики, піітики, реторики, діялектики, філософії, латинської, грецької й польської мов. Та цього курсу він і не починав, бо мати його, цариця Наталія, з огляду на те, що київські вчені були також довкола і царівни Софії, сестри Петра й тодішньої реґентки, яка теж хотіла статись царицею, а тому була ворожою до Петра, — боялася їх, щоб вони не отруїли Петра (стор. 48-49).

Таким чином, Петро залишився майже без освіти.

Але Петро в 12-14 літ почав учитися ремесла і переходив від одного до другого. В токарстві, кажуть, дійшов до тонкого мистецтва. Коли весною 1697 року Петро виїхав за кордон, то вже вмів 14 реместв.

»Моральна розпусність Петра, — каже платонов, — була обумовлена загальними властивостями півдикого московського життя і особливостями його власної обстановки, і якраз вона перешкодила ушляхетненню Петра в цивілізованім европейськім житті. І, дійсно, в Европі Петро придбав технічні знання, але вони не перемогли в нім його поганих навиків: Петро залишився півцивілізованою людиною« (ст. 74).

Після довгого життя на Заході жив Петро зі своїм оточенням два місяці біля Лондону. Після його від'їзду власник дому просив англійський

уряд про покриття шкоди: царська ватага зіпсула не лише дім, але й сад, бо не знала найпростіших засад порядку, гігієни й взагалі найелементарнішої чистоти. (ст. 74).

Європа його нічого не навчила. На офіціяльнім вечері в цісарського посла в жовтні 1698 р. Петро, бувши гостем, почав за столом мучити боярина Головкина — »насильно запихав йому в рот і в ніс салату та заливав оцтом« (ст. 74).

Дещо пізніше, Петро розправився з московськими стрільцями: багатьом власноручно зрубав голови, а людей зо свого оточення примушував також бути катами. Сотні трупів валялися цілими місяцями в Москві і в селі Преображенськім (ст. 76).

Вже значно пізніше, в наслідок постійного перебування в міжнароднім товаристві володарів, придворних і дипломатів, Петро придбав певні маніри і непримушеність у поведінці, але це не була поведінка в европейськім розумінні. Петро до самої смерти залишився грубіяном (ст. 97).

А ось в 1717 р. Петро приїхав до Франції. На візиті в семилітнього короля Людвика XV-го Петро деякий час зберегав етикету, але в кінці не витримав і, схопивши молодого короля в руки, високо його підніс і довго тримав у своїх ведмежих обіймах (ст. 100).

Ходив Петро в одязі професійного вояка, за що французи назвали його некультурним — »habit du faruche«. Зовнішні маніри Петра були значно гірші. В товаристві вищої французької аристократії він дуже неуважно повівся з маркізою де Роган, і вона аж розплакалася. Маркіз де Роган, її чоловік, голосно назвав Петра »худобою«. У відповідь на це москаль, з оточення Петра, герцоґа виматюкав (ст. 101).

В себе, вдома, Петро зовсім ні з чим не рахувався, тримаючись здавна засвоєних малокультурних звичок і смаків. Ранками ходив у поганому, старому і полатаному, з простої китайської нанки, халаті та взагалі вдягався в щобудь (ст. 103).

Петро дуже любив пити, а ще більш — напоювати інших до незтями. Тому під час таких »бенкетів« наказував зачиняти двері, щоб гості не могли втікати, а відтак усіх споював. Для цього вживав і грубого насильства. Данський посол при Петрі, Юст Юль, якому не вільно було пити, одного разу, рятуючись від Петрового споєння, виліз аж на машту корабля. Петро з повною шклянкою в зубах, виліз до нього і там силоміць влив в нього напій. Юст Юль ледве був у стані злізти вниз. Другим разом цей самий Юст Юль, рятуючись від подібного Петрового насильства, витягнув шаблю і тільки так відбився. При тім він нагрубіянив цареві (ст. 104).

В останні роки Петро часто хворів і любив сам лікуватися, пив різні води і приймав різні ліки. Іноді ці ліки бували дивні. 15 червня 1714 року Петро приймав лікарство — »мокрици і черви живие істолга, и кушал дома«. На другий день теж: »принимал мокрици и черви, и кушал дома« (ст. 106).

»Збереглися докази того, що Петро міг одночасно провадити криваві слідства з тортурами й стратами та безтурботно забавлятися. В червні

1718 р. дні його так виповнювалися: 26-го він був у казематі у свого сина Олекси, якого засудив на страту. Царенко того ж вечора сконав. 27-го Петро, відвідавши фортецю, де лежало синове тіло, святкував полтавську перемогу, і всі веселилися до півночі. 29-го гульня повторилася і тривала майже до рана. 30-го був похорон царенка, цар і цариця »зволили розпрощатися з тілом сина та його цілували« (ст. 108).

Московський мистець В. А. Сєров, як свідчить И. Є. Грабар у своїм творі »Жизнь и творчество«, каже про Петра таке: »Уявляю собі, яким чудищем здавався цей чоловік чужинцям та яким страшним він був своїм петербурзьцям. Це таке страховище: голова йому без перерви здригує, побачить його робітник і бах — у ноги. А Петро його тут же на місці і вперіщить по голові дубиною: »Знатимеш, як поклонами займатися, замість працювати!« Робітник же Богові й душу віддав. Іде Петро далі, а другий робітник, не в тім'я битий, здогадався, що треба вдавати ніби царя не впізнав і працює собі далі. Петро просто на його і тією ж дубиною та кладе його на місці: »Знатимеш, як царя не признавати!«... Страшна людина!«

Цей же Сєров дав ще такий опис Петра: »Він був страшний, на слабких, тоненьких ніжках та з такою маленькою, в порівнянні до тіла, головою, що мусів здаватися опудалом, якому зле приставили голову, а не живою людиною. В обличчі постійний дриґ. Він вічно робив ґримаси: мигав, дриґав писком, водив носом і бив підборіддям« (стор. 109-110).

Акад. С. Ф. Платонов, хоч і обороняє такого Петра »Великого«, проте змушений також подати останні слова, які мав промовити сам Петро: »Из меня познайте, какое бедное животное есть человек!«

»Ось так кінець-кінцем схарактеризував сам себе наймогутніший чоловік своєї епохи!« — закінчує свою згадану працю С. Ф. Платонов.

»Чим більше я придивляюсь до Росії, тим більше розумію я імператора, коли він забороняє росіянам подорожувати й робить труднощі для приїзду чужинців. Політичний режим у Росії не витримав би й двадцяти років вільного сполучення із Заходом Европи. Не слухайте белькотань росіян: вони приймають поліцію та страх за основу суспільности. На їхній погляд, бути дисциплінованим — це бути цивілізованим«.

(Маркіз де Кюстін: »Росія в 1939 р.«)

»Мораль народу є повільним вислідом взаємовпливів законів на звичаї та звичаїв на закони; вона не змінюється за одним помахом палиці чарівника. Звичаї москалів, у супереч усім претенсіям цих напівдикунів, є і залишаться ще довго жорстокими«.

(Там же)

Спогади-діярій

Єпископ ЄВГЕН БАЧИНСЬКИЙ

РІК 1917

ПОЧАТОК ДРУГОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В РОСІЇ, ЯК ВОНА ВІДБИЛАСЯ СЕРЕД УКРАЇНЦІВ У ШВАЙЦАРІЇ

(За тогочасними нотатками)

(2)

5 січня 1917 р. На рекомендацію мого приятеля, редактора і професора гімназії Леманія в Льозанні п. Зеліба, я запрошений на весілля протиалкоголічного товариства »Ordre Indépendant des Bons-Templiers«. Товариство це організоване визначним громадським діячем проф. А. Форелем за зразком франкмасонів, з їх ритуалами і містикою, щоб впливати на хворих алкоголіків та звертати їх увагу на щось дійсно притягаюче й небуденне. Розуміється, що це було лиш копіювання із франкмасонів, бо назверх товариство залишилося леґальним. Був я на зборах цього товариства тому, щоб познайомитися з його директорами, які прихильно ставилися до українців і відродження України. Цю свою прихильність вони виявили в той спосіб, що допомогли матеріяльно і організаційно, ще в квітні 1909 року, влаштувати перші у Швайцарії відчити французькою мовою про Україну п. з. »Un peuple méconu: Oukraïne et son grand poéte et peintre T. Chevtchenko« (Незнаний нарід: Україна і її великий поет та маляр Т. Шевченко), що їх виголосив у кількох швайцарських містах Артур Зеліб. Враження з цих доповідей було колосальне, бо до того часу про Україну ніхто нічого не знав. Величезна друкована афіша, з портретом Т. Шевченка, що сповіщала про доповідь, була дуже імпозантна. Я зберігаю її, як дорогоцінний унікум, і сподіваюся передати Національному Музесві в Києві.

Щодо весілля, то воно було теж цікаве, бо відбувалося етнографічно, в національних костюмах швайцарців. А костюми ці вже скрізь поволі зникають, їх важко побачити навіть у селах, хіба у горах.

6 січня. Швайцарські газети переказують, за телеграфічними аґенціями, вістки про полонених українців з Галичини, які знаходяться в Акмолінській області за Уралом, про декорування військовими відзнаками добровільців-дівчат із леґіону »Українські Січові Стрільці« в Австрії, про те, що німецькі війська, разом з болгарськими, окупували містечко Браїлів у Басарабії і наближаються до визначного стратегічного пункту міста Галацу, що має 72 тисячі мешканців. Звідти центральні держави можуть загрожувати, або й зайняти, українському великому порту Одесі, віддаленому від Галацу всього на 340 кілометрів. Там був похований гетьман Іван Мазепа.

7 січня. Наше православне Різдво, але в Льозанні нема де піти на Богослуження, бо немає православного храму... Занотовую з преси цікаві статті про Україну або скоріше — згадки про неї. Великий тижневик французькою мовою »Сербія«, що виходить у Женеві, і, натурально, страшенно русофільський, подає статтю якогось П'єра Ельзая (француз на сербській службі!), який пише, як то »бідненьку« Росію зневажають і несправедливо оцінюють на Заході. Для автора є лише »Малоросія«, всі інородці в Росії посідають рівні права і свободу, такі привілеї як ніде інде. Ось що він пише: »Всі релігії і Церкви (в Росії) визнаються і шануються вповні. Напр., в Петрограді на Невському проспекті красується величній Казанський собор, а біля нього — римо-католицька катедра св. Катерини, потім — лютеранська церква св. Петра і Павла, а ще далі — храм вірмено-григоріянський! Що більше, в Пажеській військовій школі є католицька каплиця для юнкерів-аристократів. Є синаґоги в кожному місті, є й мечеті. Богослуження відбуваються національною мовою. Навіть сектанти з Кавказу, яких колись депортували в Сибір, мають тепер свої багаті та впливові колонії. Кожний народ, включно з жидами, має своїх народних депутатів. В армії можуть бути старшинами і займати командні становища люди різних віровизнань і національностей. У мусулман немає жадних релігійних війн. Дівчата мохаммеданські вчаться в гімназіях та інститутах разом з християнами...« — Одним словом, »рай та благодать«! Ми приймаємо ці статті як щось »нормальне«, бо самі теж маємо право користуватися вільним словом і пишемо, але цілком протилежне. Швайцарія — край політичної свободи. А з цими редакторами-русофілами іноді приємно зустрічаємося в каварні за кухлем пива та інформуємо їх про Україну. Ніхто не знає, що принесе нам майбутнє, кожний думає, чи не станемо колись приятелями.

9 січня. У найбільшій швайцарській газеті (французькою мовою) »La Gazette de Lausanne« сьогодні надрукована дуже прихильна статейка про митрополита графа А. Шептицького, якого російський уряд, на інтервенцію депутатів у Державній Думі, нарешті перевів з манастиря в Суздалі до манастиря в Ярославлі, де він має власну капличку і може відправляти Богослуження уніятського обряду. Газета подає, що правдоподібно цей католицький ієрарх буде скоро відпущений, в обмін, за кордон. Граф Тишкевич радіє і вже обмірковує, як влаштувати зустріч та як митрополит Шептицький поїде до папи на авдієнцію. Деякі наші приятелі-литовці, які добре орієнтуються у ватиканських колах, висловлюють сумніви, чи граф Шептицький зможе поїхати до Риму.

Друга цікава новинка є про те, що міністер освіти в Росії дозволив відкрити в Києві народний університет з чотирма факультетами. Напевно не буде в ньому викладів українською мовою...

10 січня. Телеграмою з Берліну повідомлено мене, що сьогодні приїжджає Петро Євгенович Чикаленко, довірена людина »Союзу Визволення України«, особливо його голови Олександра Скороциса-Йолтуховського. Зустрів його на двірці, він приїхав допомагати мені у праці представництва, або, як там кажуть — »експозитури« СВУ на Швайцарію.

Петро Чикаленко — молодший син відомого мецената і видавця газети »Рада« в Києві Євгена Харламповича Чикаленка, великого українського землевласника. Він ще молодий парубок, дуже гарний, здоровий і статечний. Ми зустрілися як друзі, хоч я ніколи його не бачив. Ще на початку війни він був у російському війську на передових позиціях, звідки, на доручення організації молоді, що підтримувала ідеї СВУ, таємно перейшов окопи і здався в полон. Його вже чекали відпоручники СВУ і негайно перевезли до табору резервованого для українців, де полонені українці, з дозволу й допомогою військової німецької та австрійської влади, організувалися у військові формації. Петро Чикаленко запевнив мене, що тепер, коли він опинився в невтральній країні, він буде вести виключно національно-самостійницьку українську політику, бо... німцям і австрійцям ніяк не можна довір'яти. Він спинився в готелі й ми розмовляли цілу ніч. »З тиждень, — каже він — треба відпочити та познайомитися з »ґрунтом«, а потім треба починати об'єднання всіх »швайцарських« земляків!« Він каже, що невідклично наближаються великі події чи то по війні, чи то в час війни.

11 січня. Редактор »Ґазет де Льозан«, п. Давід, оголосив сьогодні надзвичайно цікаву інформацію, одержану з естонських чи латиських кіл, про пляни німецького міністерства війни відносно т. зв. балтицьких провінцій. »Остевропеїше Цукунфт«, орган міністерства, за місяць січень, пише відверто, що ці провінції — Курляндія і Литва — по війні служитимуть Німеччині тільки як »колонізаційні землі«!.. Натомість Німеччина готова погодитися на те, щоб Східня Галичина (українська) перейшла до Росії за ціну її »дезаінтересементу« в справі Дарданельських протоків. В Державній Думі депутат Шідловський, провідник прогресивнішого блъоку, в інтерв'ю журналістам заявив, що Росія скоріше відмовиться від візій Петра І-го на протоки, ніж від »істинно русской вотчизни« — Східньої Галичини. Натомість імператор Ніколай ІІ-ий у маніфесті до військ заявив, що анексія Галичини не є метою війни Росії. Може, вся Галичина, а не тільки Східня? Русинів таки хочуть забрати собі навіки і перехрестити на московське православ'я!..

12 січня. Преса подала заяву колишнього прем'єра російського уряду Штюрмера, який, з нагоди поголосок про сепаратний мир, турбується долею 400.000 українців-солдатів, що як полонені знаходяться у відокремлених п'ятьох німецьких та австрійських таборах. Російський уряд стурбований тим, що вони, ці вишколені самостійники-мазепинці, робитимуть вернувшись додому? Чи не почнуть національну революцію за автономію, а, може, і за відокремлення України від Росії? І тому російський уряд ніби розробляє плян масової колонізації цими колишніми полоненими пустинних просторів Сибіру та Туркестану.

В газеті »Feuille d'Avis de Lausanne« сьогодні надруковано, що граф Де Клям-Мартинец, новий прем'єр Австро-Угорщини, ніяк не може погодити поляків з русинами: оскільки перші погоджуються на автономію Галичини, то другі — українці — бажають поділу Галичини і приєднання

її до російської України. Автор статті, займаючись справами Австро-Угорщини, наводить, між іншим, опінію чехів, які є проти сепарації »рутенців« від Австрії і Польщі.

13 січня. З нагоди атентату на лідера російських конституціоністів проф. Павла Мілюкова, швайцарська преса сьогодні повна ревеляцій про чорносотенну терористичну організацію російських монархістів, які в 1905-6 роках убили вже трьох депутатів-прогресистів: Йолоса, Герценштайна і козацького полковника, посла Караулова, та трохи не вбили графа Вітте. Мілюкова хочуть убити за те, що він у Думі зробив ревеляції про Распутіна і імператрицю.

15 січня. Швайцарський впливовий соціялістичний орган »La Sentinelle« з Шо-де-Фону висміває держави обидвох воюючих сторін за їх »справедливі погляди«, пишучи: »Коли Альянти — Англія, Франція і Росія — нарікають на німців за їх апетити відносно територій малих народів — чехів, словаків, словінців, рутенів, поляків та інших ірредентистів — вони забувають, що німці — Центральні держави — можуть їм теж закинути канібальські апетити і бажання поневолювати Ірляндію, Фінляндію, Україну, Литву, Курляндію та інші народи, які бажають національної свободи...« »Дійсно, каже ця сама газета, виходить, що всі ці немилосердно переслідувані московським царським урядом народи тільки і мріють, щоб... залишити свої кістки в траншеях, захищаючи батюшку-царя!«

16 січня. Швайцарська преса звертає увагу, що представники України, навіть у сучасній консервативній Державній Думі, оскільки вони походження селянського або козацького, голосували, як подає газета »Речь«, за те, щоб жиди, які живуть в Україні та Білій Русі, одержали право бути обраними до місцевого самоврядування т. зв. земства. Це є найкращим доказом, що українці і білоруси не є жадними юдофобами чи антисемітами, як їх хочуть представити москалі.

17 січня. Переписуючи свої нотатки за рік і цей місяць, я несподівано знайшов старе число газети »Киевская Мысль«, від 4 січня б. р., з великою кореспонденцією з Копенгаґи про »Внутрішню кризу в Австро-Угорщині«. Мова про усталення коронаційного церемоніялу нового імператора Карла І-го, бо діло в тім, що монарх цей для Австрії рахується »Першим«, а для Угорщини — він уже »Четвертий«... Як тут бути? Положення це нагадує англійську королеву Єлисавету, що для Англії була »Другою«, а для Шотляндії тільки »Першою«...

23 січня. Ходили з Петром Чикаленком до д-ра К. Юр'єва в Пюйі, де він живе з панією Лялчевою, старенькою вдовою по болгарському генералі. Мають гарненьку віллу на самім березі Леманського озера, з добрим садом і городом. Я бував у нього вже не раз, а Чикаленкові все дуже подобалося. Подобався і старий лікар болгарського царя, дарма що трохи глухуватий. Докторові також було цікаво побачити молоде, виховане в Україні, покоління, таке відмінне від того, в якому він сам виріс колись. З нашої розмови я занотував тільки те, що д-р Юр'єв опо-

відав про відому революціонерку Людмилу А. Волькенштайн, яка брала участь у терористичній діяльності партії »Народна Воля« і 9 березня 1879 р. зробила атентат на харківського губернатора Д. Крапоткіна. У вересні 1883 р. вона була арештована і її, тоді 25-літню, засудили на вічну каторгу до фортеці Шліссельбурґ біля Петербурґу. Вона була свідома, з переконань, українка і ще тоді, 75 літ тому, змагалася зі своїми сопартійцями, общеросами або росіянами, за державну незалежність України. Д-р Юр'єв знав її особисто і нею захоплювався. Революція 1905 року звільнила її з каторги і вона була заїхала аж до Владивостоку на Зелений Клин. Тут якісь хуліґани, може й помилково, забили її.

24 січня. Обмірковуємо з Петром Чикаленком, як і де заснувати українську книгарню. Порадившись, пішли до спеціяльного бюра й оглянули пару вільних крамниць. Знайшли підходящу при вулиці Гальдіман, у самім осередку міста. Знизу велика крамниця, а зверху, з окремим входом з другого боку, ще й помешкання з двох кімнат. Тут покищо оселиться Чикаленко, а як виїде — перейду я. Петро Євгенович заплатив 1.000 франків чиншу за цілий рік і діло готове. В один день усе полагодили. Чергового дня купили бібліотечні шафи, всякі меблі, і за два дні Чикаленко вже спав у цьому домі...

30 січня. За біжучий місяць я вислав пресової літератури, журналів та книжок (бо вже перевезли мою бібліотеку) тільки 7 особам. Найбільше Федору Короліву в Берні — »Вістник СВУ«, »Свободу« (Львів), »Шляхи« (Львів), »Ранок«, Календар »Просвіти«, »Украинская Жизнь« ч. 7-8 (Москва) і чотири таборові газети: »Вільне Слово«, »Розсвіт«, »Просвітний Листок« і »Розвага«. Й. Полінковському в Лейзен — багато книжок і газет. Пані Оберт (білоруска з Вільна) — німецькі переклади українських оповідань і газети. Д-рові Юр'єву — »Вістник СВУ« і багато німецьких журналів про Україну, а теж »Бюлетень Національностей Росії«, що його видає Донцов у Берні. Т. Якимчукові (Париж) — багато українських видань для Української Громади. В. Квасницькому (Цюріх) — »Вістник СВУ«. Мирославу Капію — »Ревю Юкренієн« чч. 1, 2, 3, 4-5, 6 і брощури Костомарова, Лозинського і мою про українські музеї.

20-30 січня. За цих десять днів варта згадати статті про Україну, очевидно французькою мовою, бо іншомовних не читаю. Отож швайцарські щоденники принесли вістку про віче в Софії, де ухвалені були резолюції про незалежну Україну, Кавказ і Польщу. Потім у днях 19-20 січня щоденники романської Швайцарії передрукували повідомлення аґенції »Вольфа« про автономію України, за болгарською газетою »Дневникъ«. Друкували під заголовками: »Україна« або »Українська держава«, в обидвох випадках із знаком запитання. П'єр Д'Іляфі в індо-китайській газеті »Кур'єр де Гайфонґ« написав спогади про ескадру адмірала Рождественського, де були всі народності — »і українці з непорушними виразами облич та величезними вусами...« Паризька газета »Ле Тан«, а за нею і »Прогре де Ліон« в Ліоні, надрукували велику етнографічну мапу Австро-Угорщини з пояснюючою статтею п. з. »Майбутнє Австро-Угор-

щини, питання національностей, мадяри — гнобителі«. Мапа дуже докладна, українців означує як »рутенців«. Згадується і про українців на Закарпатті, що належить до Угорщини. Стаття — не дуже сильна, закінчується: »Отже буде справедливо, коли Угорщина понесе всі наслідки ворожого ставлення до принципу національностей, що вона його практикує вже сорок років«. »Депеш Кольоніяль« (Париж, 20 і 21 січня) вмістив два величенькі фейлетони, присвячені доповіді проф. Лєже п. з. »Слов'яни Австро-Угорщини«, яку він виголосив на публічнім засіданні Географічного товариства та рефератові д-ра Шеврен в Антропологічнім товаристві про »розговірні мови різних народів Австро-Угорщини«. Перший фейлетон присвячений польсько-українсько-російському питанню на тлі панрусизму. Проф. Лєже признає українцям право на існування як окремому народові, але разом з москалями! Д-р Шеврен теж тої думки: »Українську частину Галичини прилучиться, розуміється, до Росії, з якою вона творить етнографічну цілість. Буковина — напівукраїнська, напіврумунська, отже мусить бути поділена між цими державами«. З подібними, здебільшого, міркуваннями постійно зустрічаємося у французькій пресі. Французи добре розуміють етнічні принципи, коли мова йде про ворога, але робляться зовсім немовлятками, коли ту саму міру і принцип прикладають до їх союзників — Росії, Англії, Бельгії... Мушу згадати особливо проф. Лєже. В 1911 р., коли він був запрошений на ювілей з нагоди 50-ліття з дня смерти Т. Г. Шевченка, що його влаштувала була Українська Громада в Парижі, він написав був співчуваючого листа і прислав трохи грошей на пам'ятник Шевченкові із своєю візитовою карткою, що зберігається в мене досі, як доказ його трохи більш принципового ставлення до українського питання. Я доброї думки про нього, бо уважаю його приятелем України, а його русофільські тенденції пояснюю обставинами та впливом російського імперіялізму.

27 січня. Був я з П. Чикаленком і Володимиром Степанківським у графа Тишкевича в готелі »Beau Rivage« в Льозанні, де він постійно мешкає і працює — політично і артистично, як маляр. Це були майже »дипломатичні« переговори, бо граф співпрацює в »Українськім Бюрі« Степанківського, редагуючи журнал »L'Ukraine« (французькою мовою), а теж, сказати по правді, піддається впливам його директора Володимира Яковича Степанківського, який політично йде іноді в розріз з його графськими і монархічними поглядами. Отож граф спершу показував свою велику картину, намальовану старою манерою в крайньо символічнім характері, але дійсно талановито та епічно. Потім, як сіли ми в сальоні за чашками гербати, почали обмірковувати політичні, колоніяльні та загальні справи. Відразу, якось само собою, виникло питання: »Чи буде і чи взагалі можлива революція в Росії і в Україні?« Ми молодші втрьох запевняли, що вона швидкими кроками вже наближається і що треба до неї належно готуватися. Але граф, похитуючи головою, тільки й промовив: »Це буде кара Божа«. Певне відчував, що всім його мріям прийде кінець і народиться новий народ, а все минуле, якому він поклоняється ввесь свій вік, піде в забуття. Розійшлися ми в приязні, обіцяючи, якщо буде революція, об'єднатися для спільної праці і однозгідно

виступати з домаганням незалежної і самостійної держави. Якої? Це як Бог дасть, яка буде, таку й підтримаємо...

1 лютого. Прийшли зі Львова »Шляхи« ч. 1-2, де надрукована цікава для мене стаття »Замітки до дискусії про унію«. Одночасно з Женеви прийшов »Впередъ« ч. 6, видання »ідейної групи Вперед« у Російській СДРП. Тут є стаття А. Воінова про Леніна як державника і мілітариста під іронічним заголовком »Амос Федорович Ленин«. Я трохи не розумію при чому тут »Амос Федорович« і хто це? Не цікава й сама стаття. Зате друга, більш ніж на 4 стор. стаття »О самоопредѣленіи націй«, варта, щоб з нею познайомитися. Фактично це досить гостра критика поглядів Леніна, висловлених у »Збірнику СД«, ч. 1 за минулий 1916 р. Варта занотувати кілька думок В. Полянського, який власне критикує Леніна. »Марксова діялектика спроможна ввести людину в найнебезпечніші спокуси і помилки«. Автор каже, що діялектика Леніна ще жахливіша й подає таке: »... Ми визнаємо, що фінляндці, поляки, українці та інші народи, що заселюють певну частину державної території мають відвічне, безперечне право на політичне відділення і соціял-демократи нації, яка пригнічує їх, якщо вони не є мерзотниками, мусять боротися за це право, але... пролетаріят нації, яку пригнічують не може цим правом користатися, якщо він мислить інтернаціоналістично, його обов'язком є боротися за єдність, бо інакше він попаде в безумовний шовінізм. Отак і Ленін, він тримає каїнову печатку соціял-шовінізму, так щоб усі бачили, і грізно розмахує нею в повітрі, готовий накласти ганебне тавро на кожну з пригнічених націй, якщо б вона схотіла здійснювати його ж програму«. І трохи далі: »... Ця найновіша програма Леніна, бувшого редактора газети »Искра«, завела його в якусь трясовину його власної діялектики«. А от ще одна курйозна позиція лениністів, яку підкреслює »Впередъ«: »... Як правдиві демократи, ми за повне політичне відділення пригнічених націй, але... не випадає соціял-демократам бути разом з буржуями. Буржуазія польська, українська та інших пригнічених народів вимагає відділення (від Росії), отже тоді пролетаріят мусить бути проти відділення, бо не годиться діяти рівночасно з буржуазією«. Цікава логіка... Ленінська програма при всій своїй безглуздості терпить ще й недомовленістю. Питання про »право нації на самоопределення не дозволено змішувати з питанням про вартість відділення тої чи іншої нації«. Не маю місця більше цитувати міркування автора, але мушу ще зазначити одне вельми симптоматичне речення, що дає причину призадумати ся над майбутнім: »Все більш і більш інтенсивний розвиток всесвітньо-господарських зв'язків висуває питання про всесвітодержавіє, об'єднання всіх земель і народів під владою даної нації (читай, російської), як умова за якої тільки й можемо реалізувати ідеал національного самоопределення«. Це речення автор узяв з журн. »Лѣтопись«, т. XI, 1916, СПБ, стаття »Про національне питання«.

У цім же числі »Впереду« є теж рецензія на книжку Левка Юркевича (Л. Рибалка) »Русские Социалдемократы и национальный вопрос«, що видана в кінці мин. року в друкарні Кузьми.

3 лютого. Російський письменник С. Семенов, кореспондент газети »Речь« (Петроград), описує в сьогоднішнім числі тої ж газети свої враження з побуту в Полтаві. Навіть заголовок поставив — »У серці Малоросії«. Цікаве те місце, де описує міський базар і »хохлушок« (так називають москалі українських селянок!) та старців, що мальовничо, подавньому, грали на лірах і прохали милостині. Звертає увагу, що в Україні немає комунального, або, як кажуть, »общинного«, господарства, яке переважає в Московщині... В Полтаві всюди розповсюджується вегетаріянство, є вже два товариства і три їдальні, в кожній з них консумпція більша ніж на 500 обідів. А поза тим на Полтавщині панує дух часів Гоголя і старосвітщини з духом козацької гетьманщини, який, як твердить кореспондент, ще виявить себе і дасть знати про себе північним господарям.

4 лютого. Одержав сьогодні грубе видання Ферд. Виса »La Russie et les peuples allogénes« (Росія та інородницькі народи) з Берна. Автор — інородець. Нам відомо, що під тим псевдонімом укривається балтицький барон фон Ропп, що співпрацює разом з нашим Дмитром Донцовом. Книжка вийшла двома виданнями — французькою і німецькою мовами. Має 222 стор. і добру, у фарбах, мапу народностей Росії. Видання фінансоване Володимиром Степанківським в імені »Українського Бюра« в Льозанні. Він допомагає також засобами »Бюрові Національностей« у Берні, що ним керує Д. Донцов. Зміст книжки поділений на дві частини. Перша — мешканці Росії, характер російського народу, російське правительство, внутрішня політика Росії, найбільший конфлікт... Друга частина складається із стислих і об'єктивних ревіндикацій головних народів, що замешкують Російську імперію — фінляндців, балтійців, естонців, латишів, литовців, білорусів, поляків, жидів, українців, німецьких колоністів-селян, румунів, грузинів, черкесів та тюрксько-татарських народів. Не згадано вірменів, калмиків, киргизів, зирян, мордвинів, башкирів та інших народностей Кавказу. Видання добре презентується, статті загально добрі та об'єктивно написані. Від'ємне враження робить тільки симпатія до Німеччини, тим більше, що книжка видана в невтральній країні.

6 лютого. Петро Євгенович Чикаленко сьогодні розбагатів! Рано отримав від батька, через банк у Стокгольмі, 1.200 франків, а по обіді мадмуазель Жакар принесла йому ще 1.500 фр., одержаних з Києва також для нього. Варта подати декілька інформацій про цю чудову »стару панну«, яка впрост закохана в Україну, а особливо в родину Чикаленків. Мадмуазель Жакар швайцарська вчителька, разом із своєю старенькою мамою живе у Льозанні. Однак довгі роки вона жила в Україні, в маєтку Чикаленків і в Києві, та вчила дітей Чикаленка французької мови. З часом вона, як сама оповідала мені, стала »українською дівчиною« і патріоткою незалежности української нації, понад яку, запевняє вона, нема на світі кращої. Вона втаємничена майже в усі наші національні справи і тому її, сміючись, називають »секретарем ТУП« (Товариства Українських Поступовців). Повернувшись додому, у Швайцарію, щоб забезпечити старість своїй матері, вона вже не раз віддавала поважні

послуги українцям. Я бував у них не раз, обстановка їх дому скоріше нагадує обстановку заможнього українського дідича, ніж швайцарської буржуйки. Все прибране українськими килимами та вишивками. Скрізь краєвиди України, писанки за склом, різні керамічні вироби тощо. Навіть страви українські вживають... (Примітка при переписуванні цих спогадів: Жакар і її мати давно померли, на жаль ніхто не знає, де поділися всі ці скарби, які могли скласти добрий етнографічний музей).

7 лютого. »Арґус« — бюро газетних витинків у Женеві, надіслав два більших витинки, в яких мова про українських козаків-запорожців та Гетьманщину. Витинки з газети »Echo de Montagne«, що виходить у Швайцарії в кантоні Водським (Альпи) в містечку Сепей, з датою 2-го лютого, і з газети »Ля Тюркі«, органу турецьких еміґрантів, що видається в Женеві, з 3-го лютого. Це більші історичні розвідки, написані із знанням, що рідко буває. Видно, що Україна має там своїх прихильників.

Одночасно прийшов журнал »Ля Натюр« (Природа) з Парижу з 6-го лютого, в якому є стаття п. Де Льоннау »Буковинські румуни«. Не зважаючи на заголовок статті, автор подає досить цікаві інформації про буковинських українців. Є навіть дві світлини гуцула і гуцулки в мальовничих строях, але з підписом... »румун« і »румунка«. Є теж краєвид села »Руська Молдавиця«, але й він поданий як румунський. Певно для задоволення французів автор написав, що буковинське населення тільки й чекало російських »визволителів«. Але шило з мішка вилазить, хоч автор каже, що на Буковині є тільки румуни, все ж таки мусів зазначити, що населення там розмовляє трьома мовами: румунською, українською і німецькою. А ще далі автор примушений, ніби з сумом, констатувати, що »українці відпихають румунів на південь і завжди домінують своєю вищою культурою«. А ще далі: »Від віків українці живуть тут у положенні февдально залежних«; на ділі автор пише про українців та деякі їх народні звичаї, хоч називає їх »румунськими«. Загалом стаття написана з ерудицією, хоч досить поплутано...

Сьогодні вийшло теж 3-тє число журн. »L'Ukraine« французькою мовою, що його видає від 1-го червня 1915 р. В. Степанківський у Льозанні. Це число на чотирьох великих сторінках, має, як звичайно, багато інформаційного матеріялу про Україну, її історію, нарід, політичні аспірації та спростування різних нісенітниць, що їх подають про нас, несвідомо або навмисне, наші вороги. Граф Тишкевич далі продовжує свою розвідку про »Українську культуру«, що незабаром вийде окремим виданням. Він використовує різні історичні документи, але, на мою думку, забагато надуживає відомостями про унію і католицизм в Україні, як і взагалі інформаціями про Галичину. Час для України Наддніпрянської видно ще не прийшов, але він швидко прийде напевно!..

10 лютого. Ознака часу: майже всі часописи, всіма мовами, щораз більше пишуть про недержавні нації в Росії, спеціяльно про Україну можна тепер зустрічати згадки навіть у політичних бюлетенях всіх партій... Сьогодні »Журналь де Женев« і »Фей д'Аві де Льозан« писали з нагоди польського питання. Увечорі, як звичайно, всі льозанські українці

зійшлися в кварні Гуґеля та обмінювалися враженнями і прогнозами. Несподівано піднялася суперечка з Олександром Михайловичем Коваленком, колишнім старшиною-механіком броненосця »Князь Потьомкін«, а теж колишнім членом РУП (Революційної Української Партії). І ось несподівано виявилось, що він, так само як і Левко Юркевич, лідер УСДРП, задовольняється автономією в рамках »Всеросійської Демократичної Федеративної Республіки«! Всі інші були проти, навіть старий д-р Юр'єв, хочуть незалежної України. Коваленко теж до безтями захищає жидів, не зважаючи на те, що вони русифікатори і фактично є проти незалежної України. Це всіх обурювало, не тому що є юдофобами, а тому, що жиди, живучи з українського народу, повинні бути льояльними громадянами краю, в якому живуть, а не приятелями наших ворогів. Треба привчатися мислити категоріями державними, а не категоріями »самоопределення«. Як звичайно, суперечка трохи не довела до обміну терпкими словами і той вечір був зіпсований. В душі всі раділи, що Коваленко незабаром покидає редакцію, а в той час він був редактором »L'Ukraine«. Йдучи додому, я пригадував собі, що О. М. Коваленко дуже простого роду, його мати, що тепер жила в Женеві, була колись кріпачкою і пам'ятала панщину. Батько був ремісником у Харкові. Там Коваленко і скінчив вищу освіту. Назагал це приємна людина, лагідна й культурна.

11 лютого. Сьогодні преса пише про промову російського прем'єра Сазонова в Державній Думі. Для нас є важливе офіціяльне ствердження в справі українського питання. Сазонов, говорячи про заходи Німеччини позбавити Російську імперію впливу на сусідні держави, зазначив, що... »в Галичині німецькі гроші створили український рух«. Французькі газети прийняли ці слова за чисту монету (напр., »Л'Аксіон Франсез«), натомість швайцарські (»Журналь де Женев«, »Ля Ґерр Мондіяль« та інші) помістили коментарі до цієї промови за віденською пресою (»Фремденблят«, »Ноє Фрає Прессе«, »Райхспост«), де наведені відповіді відповідальних чинників української політики в Галичині.

12 лютого. Вранці працював з Чикаленком у книгарні. Ми розіслали обіжники до всіх українських книгарень — у Київ, Полтаву, Харків, Катеринодар, Херсон, Січеслав, Кременчуг, Одесу, Львів, а теж у Москву та Петроград. В Америку тільки до одної книгарні в Джерзі Сіті та одної в Канаді, інших немає. Вислали теж до багатьох книгарень російських, польських та інших недержавних народів.

Увечорі мали спільну нараду у графа Михайла Тишкевича з приводу можливого приїзду у Швайцарію відомого галицького політика і посла Костя Левицького. Нас було тільки шістьох.

14 лютого. Переслав Андрієві Жукові у Відень (для СВУ) кілька чисел заборонених в Австрії газет та одержані для нього листи з Полтави, Єлисабету, Лубень і Петербурґу. Вислав теж листи від Чикаленка і від мене (ціле звідомлення).

Другого дня вислали в Берлін, до централі СВУ, листи М. Меленевському і Скорописові-Йолтуховському від мене і Чикаленка. Всі пересилки роблю через мого приятеля п. Новака, секретаря австрійського консуляту, чесної і милої людини. Робить він мені ці послуги по-приятельськи, знаючи, що СВУ у військових колах Німеччини користується повним довір'ям. Подібні приватні зв'язки маємо в консулятах Франції і Англії через прихильних нам журналістів. Зрештою, не тільки ми, а всі бездержавні народи користуються такими зв'язками і це рахується цілком леґальними вчинками.

16 лютого. П. Чикаленко одержав від батька 1.600 франків і каже, що треба шукати десь у горах маленьку віллу для відпочинку. На задаток гроші є, а батько обіцяв прислати на купівлю вілли ще кілька десятків тисяч... Ніби в Києві наші політики хочуть мати у Швайцарії свій постійний осередок, т. зв. »Закордонний Центр«. Не скажу, чи так було справді рішено в Києві, чи, може, сам Петрусь так надумав.

З газ. »Русския Вѣдомости«, що її іноді можна купити в Льозанні, довідуємось, що в Катеринославі уряд закрив останню чинну »Просвіту« та її філії. »Русское Слово« з Москви сповіщає, що в Києві, Харкові й Одесі населенню бракує борошна і взагалі продуктів харчування. Великі холоди, населення скрізь бідує... »Новое Время«, орган напівофіційний, подає звідомлення українського земства у Вовчанську на Харківщині: положення військових збігців, евакуйованих мешканців, головно полонених, розпачливе. В зимову пору вони не одержують жадної допомоги, живуть в неопалених мешканнях, не мають ні одежі, ні взуття... Ті всі відомості підтверджують передбачування, що революція вже »не за горами«.

18 лютого. Книгарня і редакція видань СВУ у Відні прислали до нашої книгарні 345 українських книжок для продажу. Це лиш початок.

Не запримітив був, що позавчора »Журналь де Женев« помістив велику, прихильну українцям статтю одного дідича-поляка з України п. з. »Росіяни в Галичині«. Автор докладно оповідає, які порядки завів в окупованій Галичині губернатор граф Бобрінський та архиєп. Євлогій Георгієвський у Церкві з метою русифікації Галичини. В Державній Думі депутат Чічагов вимагав колонізувати Галичину селянами-великоросами і для цієї мети вже намічено 300.000 колоністів...

19 лютого. Чикаленко оповідав мені, що зустрічався з графом Тишкевичем. Граф Тишкевич прохав у нього поради, що йому робити — далі співпрацювати із Степанківським, чи для того, щоб зберегти себе чистим політично відійти на бік... Чикаленко порадив йому працювати далі, поки не прийдуть зміни, напр., революція чи мир. Граф ніби заспокоївся.

20 лютого. Почав перекладати для Вестфаля його книжку »Ісус з Назарету« на українську мову для полонених. Це є злучення всіх Євангелій...

Аґенція »Норд-Сюд« сповіщає, що велике Англо-російське товариство взяло в оренду, на 99 літ, острів і пустирі біля Херсону, щоб там побудувати великі доки для морських споруд, поглибити порт, облицювати його береги й дати йому всякі елеватори, маґазини і потрібні модерні ін-

сталяції тощо. Потім проєктується поєднання залізничних шляхів і двох мостів на Кошевій з великим віядуктом для вантажних авт. Це саме товариство запроєктувало шлюзи на Дніпрі, щоб зробити ріку навігаційною, а одночасно поставити турбіни і одержати дарову електричну енергію для всієї південної України.

Сьогодні швайцарський уряд увів карткову систему на головні харчові продукти: молоко, хліб, товщі, масло, риж, цукор.

21 лютого. »Ґазет де Льозан« вмістила речевий комунікат »Українського бюра« про »Росію і Константинопіль«, що є відповіддю-виясненням на статтю у »Ное Цюріхер Цайтунґ« ще з 10 лютого. В статті »Франція і питання про Константинопіль«, анонімній, але добре написаній, усюди, де повинно бути Русь-Україна написано »Росія«. Стара історія... Ще довго прийдеться українцям та їх інформаційним чинникам боротися з цим фальшивим поглядом, так закоріненим в Европі та в цілому світі. України немає, є лише Росія!

Великий щоденник »Ендепанданс Гельветік« у Женеві, що захищає інтереси центральних держав і недержавних народів, прислав нашій книгарні комплект своїх чисел і обіцяє давати наші оголошення.

(Пізніша примітка: я довго зберігав комплект цієї газети разом з багатьома іншими з часів першої світової війни, але вкінці примушений був ввесь свій багатющий архів з друкованою пресою продати на папір, бо не мав де тримати... Жадна з наших інституцій, в тому і музеї, не схотіла взяти на себе кошти пересилки; архів цей я віддав задармо з радістю...).

(Далі буде)

»Люди, які починають поборюючи Церкву для добра і вільности людства, кінчають знищуючи вільність і людяність, коли їм вдалося побороти Церкву«. (Джілберт К. Честертон: »Ортодоксія«)

»В революції, що йшла на нас з Москви — гасла її утопії будили жах, методи — обурення чи огиду, гумор — морозив кров.

Ми протиставляли тій силі: — »Соняшну машину« Винниченка, як утопію, »Соняшні кларнети« Тичини, як методу, соняшні чи вишневі »Усмішки« Вишні, як гумор«.

(Д. Донцов: »Розрита могила«, Вісник«, IV, 1937)

»Ми не здійснювали того, чого самі хотіли, а робили те, що нам нашіптували то в одне, то в друге вухо. Ми занадто поступалися своїми думками і ніколи твердо не проводили їх у життя. Бо ми вірили московським комуністам, що вони є справжні інтернаціоналісти«.

(К. Коберський: »Українське народництво«)

»Якщо хочете їсти, кричіть: »Смерть (Українській Центральній) Раді!« (Радек: »Звернення до московського пролетаріяту«, »Правда«, 2/15, I. 1918 р.).

ЛЮБА ВІТОШИНСЬКА

ВІДОМЕ Й НЕВІДОМЕ ПРО МАРКА ВОВЧКА

(Закінчення, 5)*

У той час, коли »Маруся« святкувала такі небуденні тріюмфи та придавала своєму »адоптованому« батькові, — як сам про себе висловився Ж. Гецель, — щораз більшої слави й матеріяльних прибутків, — її справжня авторка, Марія Маркович, переживала невеселі дні. Українці, які верталися з вільних країн Европи до темної, некультурної й дикої Росії, — зразу ж попадали у списки »спецотдєлу«. Це траплялося, з правила, з усіма туристами. Що ж тоді говорити про письменницю, яка не тільки наважилася писати українською мовою, але й розбуджувала своїми оповіданнями приспане почуття кривди у ставленні до окупанта! До того ж, приїхавши зразу ж після смерті першого чоловіка чи саме на його похорон (немає точної дати!), Марія Маркович опинилася не тільки вдовою, але й без ніяких матеріяльних засобів для життя з кількарічним синком. Можливості заробітку для жінки в тих часах були майже ніякі, тож урятувати її від злиднів могло тільки нове подружжя. Однак старша вже й розсудливіша, хоч і далі дуже вродлива, Марія не могла швидко рішитися. Рішилася вдруге вийти заміж щойно у 80-тих роках, а покищо співпрацювала в російських журналах (»Современникъ« та інші), багато перекладала, заробляла лекціями, та взагалі давала собі раду як могла. Ця різноманітна праця так забирала їй увесь час, що вона й занедбувала своє листування з Гецелем, до кого відчувала справжню, велику симпатію і вдячність. Про це пишуть спадкоємці Гецеля так:

»Від чотирьох років пані Маркович не давала знаку життя. Деякий час Гецель цим не турбувався. Але згодом, знаючи її дуже ліберальні політичні погляди та її готовість до захоплення й дії, він подумав собі, чи вона не замішалася в які небезпечні справи. Його заспокоїв щойно лист барона Юкзілєра, приятеля Депре, з 19 червня 1883 р., мовляв, »пані Маркович уже не пише, бо віддалася вихованню багатьох (!) дітей, а проживає вона десь у Малоросії«. Видавець розшукував її адресу і знайшов. Вона проживала тоді в Ставрополі. Старенький Гецель, що не міг уже сам писати, продиктував їй листа, на якого у вересні цього ж року дістав таку відповідь:

»Дорогий-дорогий Друже, я ще не зовсім знаю, що Вам напишу... Я вся дрижу й плачу... Коли мені дали Вашого листа, коли я побачила таке знайоме письмо, хоч і не Ваше, мене наче грім ударив... Я мала в своєму житті чимало жахливих історій, які все ж таки не відобрали мені відваги, але це був дитячий, немилосердний переляк. Мені бракує слів, висловів... Дорогий друже, як прикро довідатися, що Ви терпите й разом з цим — яке щастя мати вістку від Вас, говорити з Вами! Кож-

*) Див. »В. Ш.«, ч. 9/57, вересень 1958 р.

не слово Вашого милого листа сповнює мене радістю, я пізнаю Ваші вислови, так наче б Вас слухала. Я бачу Вас знову, бачу своє минуле, мене хвилює сила спогадів. Це мене водночас пригнічує і сп'янює. Я пригадую Париж та всі ці закутки в Бульонському ліску, де я стільки разів відпочивала, йдучи з Неї на вулицю Жакоб, а відпочиваючи — плакала... Ще й досі відчуваю це повітря й пахощі лісу. І бачу людські істоти: тих які живуть і тих, які не з цього світу... І Ви, одинокий, хто залишився без ніякої плями, завжди добрий, благородний і справедливий. З того дня, коли я з Вами познайомилася, я завжди благословлю випадок, який привів мене до Вас. І Вас я благословлю теж... Я благословлю Вас і в цьому моменті, плачучи так, як давно вже не плакала...«

Автори пропускають уступ з цього листа, в якому Марія Маркович питає про Гецелеву недугу, а далі цитують продовження:

»... Ви просите моєї світлини, але її в мене немає. Бо не легко зробити портрета в цій країні, дикішій за інші країни Росії. Чи знаєте, мій друже, що від кількох місяців я не мала нагоди побачити свого обличчя в дзеркалі, а для чесання я вживаю невеличкого, збільшувального скла? І уявіть собі, з часом я так до цього звикла, що ставши перед справжнім дзеркалом, я ледве пізнаю себе... Я знаходжуся тепер у півдикому місті, оточеному степами, на яких кочовничі калмики пасуть свої отари, але тут все ж таки можна найти аптеку, лікаря, поштовий уряд... Залізнична станція, яка веде до одного з портів Чорного моря, віддалена звідси на 60 верст. Я живу тут зовсім ізольовано і все, чого бажаю — то залишитися непомітною. Бачуся тільки з нечисленними друзями та час від часу зі стареньким генералом, греком, який служив у російській армії і бачив, як будували Стравовос (Ставропіль?). Він любить розповідати старі історії. Чи я Вам добре змалювала моє життя? Ах, скільки речей могла б я Вам сказати, коли б я могла говорити з Вами віч-на-віч! Я не можу нарікати. Я бачила стільки жахливого нещастя, що, відносно, я повинна б благословити свою долю, але, хоч я собі це й кажу, мене доводить до відчаю те, що не можу працювати, я не маю сили підкоритися... У моєму житті наче пустка, якої немає чим заповнити. Ви ж знаєте, що я працею заробляла на своє життя й не потребую Вам говорити, що кожне інше існування, яке б воно не було, не може мене задоволити«.

До цього листа, проф. І. Борщак у ч. 10 »України« додає такі завваги:

»Зміст і тон цього листа Марка Вовчка пояснюється її станом, що в ньому вона перебувала на початку 80-тих років XIX ст. Марко Вовчок, — тепер Марія Олександрівна Лобач-Жученко, — переїздить до м. Ставрополя, де її чоловік одержав посаду в удільному відомстві... Починається доба блукань, зв'язана зо зміною службового становища М. Д. Лобача-Жученка, а також з неприємними інтригами, які дозволив собі колишній приятель Марії Ол., — Лазаревський. Року 1883 бачимо Марка Вовчка у селі Сергієвському на Ставропільщині і, нарешті, знову в Ставрополі... (О. Дорошкевич, IV, 217)«.

Ці скупі вістки, що їх вдається тільки з великим трудом виловити, вказують на цю страшну, хоч тиху, драму, яку переживала українська

письменниця після повороту з-за кордону. Уже сама зміна місця поселення — зовсім недобровільна, як завжди, зрештою, в московській імперії — могла зажурити людину, яка побувала в таких чудових країнах як Швайцарія, Італія, Франція, Німеччина, а зокрема прожила декілька років у прекрасному Парижі, — і раптом опинилася в північній Калмикії. Щоб з цим погодитися — треба було великого гарту духу. Коли ж додати до цього, що ця знаменита й славна письменниця »не могла працювати«, себто »писати«, хочемо додати, »українською мовою«, після »Валуєвського указу« 1863 р., — то можемо добре зрозуміти її душевний стан, у якому вона знаходилася, коли писала цього листа до Гецеля, за кордон, поза »залізну заслону«... Згадка Гецелевого приятеля, що вона »віддалася навчанню багатьох дітей«, каже здогадуватися, що в другому подружжі Марія, крім Богдана, мала ще якісь діти і мабуть саме їх учила української мови та історії, як це робила вона ще в Немирові та Орлі з Богдасем. Але все це не виповнювало »духової порожнечі« цієї культурної, високоосвіченої й обдарованої жінки!

Одначе справжньої причини, чому вона стільки років не писала, — не подала Марія Гецелеві. Чи через цензуру, чи тому, що Гецель міг би хибно зрозуміти ці справи, — Марія зовсім не виявила того факту, що її сина, Богдана, москалі арештували, а згодом заслали в Астрахань, де він зустрівся з Чернишевським; звідки й писав до матері. Може, це й була справжня причина зміни її поселення, разом з другим чоловіком Лобачем-Жученком у Ставропільщині? Нічого точного не можна стверднти за браком матеріялів, але якесь взаємопов'язання між цими фактами напевно існувало.

Гецель усе ж таки хотів знати щось ближче про її життя. В одному з листів він її написав, чи він не є той, »кому можна все сказати?« Він навіть підозрівав Турґенєва (померлого 1883 р.), витівки якого добре знав, що це він наробив якихось інтриґ між ними. Про це він писав їй так:

»Якщо бідна »велика істота« (Турґенєв) невинна в цьому, то я вибачуся перед ним, коли віднайду його там, угорі. У Вашому віці, моя дорога приятелько, втрачених п'ять років, це ніщо. Їх можна забути, можна направити, але в моєму віці це вже не до виправлення. 15 січня мені сповниться 70 років і я не протестуватиму, коли моє життя наблизиться до кінця. Я не почуваю себе добре й мабуть у мене, як у нас кажуть, доволі поганий камінь у мішку „..«

Далі Гецель дивується, як це Марія, така обдарована, не могла вигідно влаштуватися в Росії й стати »славною й багатою«.

»Я не знаю Ваших праць — докинув він, — а тільки деякі переклади, які Ви для мене зробили. Без сумніву, їх усіх не можна пристосувати в нашій країні, як це й було з більшістю творів Турґенєва, бож ні Ви, ні він, не думали про інші країни, а тільки про свою...«

Він намовляє її взятися знову за роботу, не втрачати віри в себе, та просить прислати йому її найновіший роман (? — Л. В.):

»Ах, дорога велика Маріє! Коли б ми були не втратили цих останніх років, коли б Ви були допомогли мені вжити їх і для Вас, велика частина роботи була б за нами. Франція любить російську літературу й

самих росіян теж, якщо їй накреслити частину ваших звичаїв, не дуже далеких від наших, або дати зрозуміти ці відмінності в такий спосіб, щоб це для нас не був ребус„..«

»І пані Маркович знову взялася за перо«, — згадують автори книжки.

А Гецель щораз більше нарікав на болі голови та загальне ослаблення, зокрема ж на корчі, спазми пальців, бо через те він не міг писати. На це нарікав теж і письменник Альфонс Доде, який дуже бажав мати Гецелеву розвідку про свою творчість:

»Хай чорт візьме Ваші спазми, мій дорогий Гецелю! Вони позбавили мене прекрасного есею про мою творчість...«, — писав він йому.

Але Гецель докоряв Доде за те, що він написав у статті »Тридцять років Парижу« таку фразу: »Гецель друкував Турґенєва з милосердя!«... І хто зна, чи це не була правда? Чимало доказів на те є в його листах!..

Листування Гецеля з Марком Вовчком поновилося, але частина листів пропадала в московській цензурі. Гецель дуже сердився за те і не міг зрозуміти, як можна так утруднювати працю письменникові. Ось його власні думки на цю тему:

»Як це діється, що видавець не може вислати письменникові, з яким він перебував довгі роки у взаєминах, — нових праць, що необхідні йому? Чи ж не відомо в Росії, так як у Франції, що це Ви перекладали довгий час твори Жюля Верна? Та що, з другого боку, ми користали з багатьох Ваших праць для нашої бібліотеки для молоді? Чи справді неможливо нам вести цього звичайного листування?«

Крім цих реторичних питань, тільки сумні фрази можна зустріти в усіх тогочасних листах Гецеля:

»Я завжди хворію, пароки перешкоджають мені читати. Мушу давати іншим мені читати. Тільки ваші листи читаю сам один... Коли б я жив самим тільки матеріяльним життям, то це зробило б мені добре, але признаюся Вам, що таке життя, коли б воно мало довше тривати, — зовсім мені не до смаку. І тому волію вже великий спочинок на тому світі, якщо так сподобається Всевишньому...«

Марко Вовчок прислала Гецелеві нову свою річ, про яку нічого ближче не знаємо. Але вже зовсім знеможений Гецель не мав ні запалу, ні енергії для перекладу її на французьку мову. 1884 р. пише він з того приводу:

»Це було для мене особисто справжнє свято отак читати рядок за рядком Ваші думки на такий новий сюжет. Але у Франції не знайдеться й триста читачів, які мали б терпіння йти за таким дріб'язковим оповіданням аж до кінця. Зважте, що між книгами Турґенєва немає й трьох, які покрили кошти друку! Щоб передати у Франції чарівні якості вашої російської літератури, треба вам, російським авторам — чогось більше ніж звичайного перекладача: треба співробітника такого ж сильного, як автор, який витратив би стільки ж часу й таланту для такої невдячної роботи, яких треба було б для його оригінального твору«.

Про ув'язнення й заслання сина Богдана та про великі турботи з того приводу в Марка Вовчка, довідався Гецель якимсь шляхом, може з листа письменниці, якого не було в спадщині видавця, чи через своїх зна-

йомих у Росії, що більш правдоподібне. А що ця справа сильно його заторкнула, свідчить лист, яким Гецель намагається розрадити засумовану маму. Автори книжки дають таке пояснення:

»У наслідок якоїсь афери, яка залишається для нас містерійною, син пані Маркович мав якісь непорозуміння з поліцією своєї країни. Гецель рекомендував молодому чоловікові спокій і терпеливість, а маму намагався заспокоїти: »Моє серце кривавиться разом з Вашим, але я вірю все ж таки, що все добре закінчиться«.

6 червня 1885 р. Гецель знову пише заспокійливого листа до Марії Маркович та, щоб підбадьорити її, відкликається до філософії. Характеристичні в цьому листі думки про смерть, так наче в прочутті цієї смерти, що наближалася до видавця:

»Людська справедливість, — писав він, — може помилятися. Дуже часто ми помиляємося щодо неї, отож не можна уникнути того, що й вона іноді помиляється щодо нас. Мені дуже жалко Вас обидвоє і я оплакую моє безсилля, щоб покласти край Вашим терпінням... Та все минає, навіть лихо, для того, хто ще має перед собою майбутнє. Воно минає навіть для того, чиї дні пораховані... Смерть — це лік на всі лиха, а я кріпко вірю в інше життя«.

Це був останній лист Гецеля до Марка Вовчка, свого найсимпатичнішого автора й великої приятельки до кінця його життя. Його спадкосмці, пишучи про смерть видавця, цитують ще коротенькі його слова на рік перед смертю, призначені Маркові Вовчку. Ось цей уступ:

»Дня 17 березня 1886 р. у Монте-Карльо, приятелі Гецеля закрили йому очі. Смерть — казав він часто, — не лякала його. Ось що писав він до пані Маркович ще 2 лютого попереднього року:

»Без жалю зустрічатиму кінець мого життя, що вже не може бути корисне... Залишу за собою бібліотеку, яка бракувала моїй країні. На неї витратив я всі мої сили, чого зовсім не жалую«.

Зі смертю Гецеля, відійшов від Марії її справжній і щирий друг, який своїми листами з Парижу вносив у сіре й примітивне життя в Калмикії — не тільки розраду, але й подих іншого, кращого, бо вільного, світу... Це була остання нитка, яка лучила її з провідними людьми Західньої Европи другої половини XIX ст., з якими наша письменниця під час короткого перебування (6 років) за кордоном не тільки знайшла спільну мову, але й їхні подив, захоплення й справжню приязнь...

Марко Вовчок сумувала й нудилася у своєму вимушеному засланні, але не корилася. З виїздом із Петербургу, закинула вона й перекладну працю, де, задля хліба, а, може, й тому, щоб виправдати своє перебування за кордоном, багато перекладала з французької й англійської мов. У той час вона була найвидатнішим перекладачем чужомовних літератур, вона й була редактором журналу »Переводи лучших іностранних писателей«, — чим і збагатила московську духову скарбницю, як багато-багато інших українців різних часів... На жаль, не залишила вона ніяких перекладів на українську мову, бож діяв уже тоді дикунський, єдиний у світі »указ« про заборону вживати українському народові своєї власної мови! На щастя, оцю службу ворогові виконувала Марко Вовчок тільки кілька років після повороту з-за кордону (1867–1875).

»Треба дякувати Богові, — пише Д. Бучинський в »Українській Думці« (ч. 541), що московські некультурники закинули письменниці пляґіятство в казках, які вона в тому часі писала, і вона цілком **зірвала з московським світом«.**

Характеристичне для нашої письменниці теж те, що й перший її чоловік — Опанас Маркович і другий — Михайло Лобач-Жученко, були свідомими українцями (перший відомий етнограф, другий — нащадок козацького роду). Порвавши з москалями й одружившися вдруге 1875 р., переїздить Марія з чоловіком на Кавказ, де перебуває десять років до 1885 р. На той час і припадає її цікаве листування з Гецелем, а також дальша письменницька діяльність українською мовою, невідома ближче українським дослідникам через те, що залишилася вона, за невеличкими вийнятками, тільки в рукописах. Але це знову ж зайвий раз доказує й визначує Марка Вовчка суто-українським письменником. Крім того Марко Вовчок визбирувала й записувала українські пісні від козацьких поселенців під Кавказом. Ці речі досліджував уже Іван Франко, що писав у статті »Нарис історії української літератури«:

»У її посмертних паперах знайшовся ще цілий ряд оповідань, писаних українською мовою, а також багата збірка українських пісень з мелодіями«.

Трохи пізніше, 1896 р., »Саратовский дневник« видав був повне видання творів Марка Вовчка, і треба припускати, що не тільки за відомом, але й за допомогою, перевіркою й редакцією самої письменниці.

Мабуть не витримавши відірвання від культурного життя, чи з інших якихось мотивів, через десять років побуту на Кавказі, обидвоє Лобачі-Жученки переїздять в Україну. Нав'язують листування і відновляють знайомства з такими письменниками як Конiський, Єфремов, Доманицький, побувають у Богуславі та в Києві. Марко Вовчок привезла мабуть зі собою чимало оповідань, бо друкувала їх тоді в »Киевскій старині«, а редакторів, при особистих відвідинах, дивувала чистотою й красою своєї української мови.

На жаль, у цій подорожі в Україну бракувало сина Богдана, що й далі жив на засланні. Про його перебування в м. Астрахані свідчить лист Богдана до матері, з 1887 р., в якому він пише їй про свою зустріч з Чернишевським:

»Він просив передати, що глибоко Тебе поважає, Твій талант уважає величезним... вище, безумовно Тургенєва...«; а далі наводить слова Чернишевського: »Чому Марія Олександрівна тепер не пише? Ви кажете, що вона дуже хвора? А нехай все таки спробує й хвора... Перекажіть, що я завжди любив її, що я глибоко поважаю її твори, вважаю найбільш сбдарованою, найвищою останнього часу«. А далі від себе: »Голубонько моя, попробуй, переможи себе, не звертай уваги на гурткові сплітки... Хороша моя, зроби ласку, берись за роботу! Твій розум не втратив своєї гостроти, Твоя душа так само світла і чутлива. Ти можеш писати, я в тому переконаний глибоко«.

Цей лист підтверджує багато припущень, м. ін. те, що син Марії й Опанаса Марковичів був вихований в українському дусі, та разом з матірю

займався і продовжував її політичну роботу, за яку москалі й заслали його. Крім того в ньому цінне признання Чернишевського в тому, що Марка Вовчка ставили »вище Тургенєва«. До речі тут буде згадати, що в »Історії Української Літератури« (Київ 1954 р., видання Академії Наук УРСР, інститут літератури ім. Т. Шевченка), у якій теж зацитований цей лист Чернишевського, пропущено фразу »вище, безумовно вище Тургенєва«... А це теж багато дечого говорить...

Та в цей час Україна перестала вже бути »хохландією« з галушками. 1902 р. вибухло селянське повстання, яке офіціяльно звалося »аґрарние безпорядки«. Почалося воно на Полтавщині, на кордоні Полтавської й Чернігівської губерній (від Миргорода до Прилук) і перекинулося на Київщину й Полісся. Потому поширилося ще й на південь (Катеринославщина). Повстання тривало майже цілий рік і тільки викликанням війська, масовим січенням різками селян та розстрілами й побоями, врешті вдалося його жорстоко придушити за звичною московською методою.

Оці-то жахливі події, а, може, теж зростаюча недуга (хвороба нирок і ревматизм) заставили Лобачів-Жученків повернутися знову на Кавказ. Приїхавши туди, Марко Вовчок далі береться за писання. З того часу є її нові казки, оповідання та велика повість »Гайдамаки«, яку ввесь час виправляла й змінювала. Мабуть під впливом революції 1905 р. просила в листі вислати їй тексти »Марсельєзи« й »Ви жертвою в бою« (ця остання вістка теж за київською »Історією укр. літ.«).

Про останні роки життя письменниці небагато знаємо. Тому й намагаємося виловити з усього, що тільки доступне. »Рад. Україна« з серпня м. р., описуючи як »трудящі Кабардино-Балкарії« тепло відзначили дату 50-річчя з дня смерти Марка Вовчка, подає жменьку вісток про її життя в цій країні:

»На Північному Кавказі є багато місць, пов'язаних з життям і літературною діяльністю чудової української письменниці Марка Вовчка. Кавказькі періоди її життя складають загалом 15 років. На хуторі поблизу Нальчика, 50 років тому, 10 серпня 1907 року, вона померла від тяжкої хвороби серця.

Уперше Марко Вовчок приїхала на Північний Кавказ навесні 1878 р. з Петербурґу і оселилася в м. Ставрополі.

В наступні роки вона жила в різних місцях: в удільному мастку Абрау-Дюрсо під Анапою, у тоді ще невеликому портовому місті Новоросійську і с. Сергієвському, Ставропільської губернії.

Восени 1883 р. письменниця повертається до Ставрополя, де й живе по 1885 р. на вулиці Ольгинській.

У 1899 р. за станом здоров'я Марко Вовчок знову приїхала на Північний Кавказ і 7 років жила в с. Олександрівському, де містилася земська дільниця. Перший рік вона провела поблизу села на хуторі з великим садом, ставком і водяним млином. Потім три роки в центрі села, в будинку земської камери. В березні 1904 р. Марко Вовчок придбала будинок на Тамбовській вулиці (зараз ім. Калініна) і прожила тут два роки. З ініціятиви письменниці в селі Олександрівському влаштовувались для

селян недільні народні читання. До наших днів живуть С. Л. Ращенко і К. М. Тесля, які працювали раніше письмоводителями в канцелярії земського начальника і добре знали Марка Вовчка.

Вліті 1905 р. вона лікується в П'ятигорську, а потім їде до своєї приятельки Ю. П. Єшевської в м. Нальчик. На хуторі Никольському вона разом з чоловіком обирає невелику земельну ділянку, де був збудований скромний, затишний будиночок на три кімнати з терасою, з якої було видно Кавказький хребет. У березні 1906 р. Марко Вовчок остаточно залишає с. Олександрівське і оселяється на цьому хуторі. Тут вона захоплено працює над історичною повістю »Гайдамаки«, над своїми старими рукописами і спогадами. В журнал »Былое« вона відсилає одержані свого часу листи від О. І. Герцена разом з невідомим його портретом.

Зараз в цій садибі відкрито літературно-меморіяльний музей Марка Вовчка«. (Є. Польська, м. Пятигорськ, стаття: »Кабардино-Балкарія шанує пам'ять Марка Вовчка«).

Хоч як сухо й незугарно написана ця, з дозволу назвати, »стаття«, то все ж виловити дещо можна. А саме в першу чергу важливі для нас оці »недільні читання«, які старенька вже письменниця проводила українською мовою, бож імовірно читала свої власні твори, на це вказують ці два українські прізвища слухачів, які наводить Є. Польська (Ращенко й Тесля). А далі довідуємося, що ця працьовита й культурна пані, щойно наприкінці свого життя набула »невеличкий хутір« (будиночок з трьох тільки кімнат!), де могла врешті почуватися »затишно« й спокійно, хоч усе таки розділена зі сином Богданом. На жаль, про інших дітей письменниці в цій статті немає згадки.

Але ще інше спадає на думку: музей Марка Вовчка відкрили в Кабардино-Балкарії, а в Києві їй призначені тільки... меморіяльні дошки:

»Для відзначення 50-річчя з дня смерти талановитої письменниці — Марка Вовчка (Марії Маркович) встановлено в Києві меморіяльну дошку в пам'ять письменниці в колишньому готелі Михайлівського манастиря, де під час свого останнього перебування в Києві жила Марко Вовчок і на будинку ч. 7 при Братській вулиці (готель колишнього Братського манастиря), де письменниця жила в 1854 році« (»Рад. Україна«).

Тільки всього в столиці України! »Ні однієї вулиці, ні школи, ні бібліотеки імени Марка Вовчка, навіть у Вінницькому красзнавчому музеї немає ніякої згадки про письменницю! Старі мешканці міста та довколишніх сіл зберігають цікаві перекази про письменницю, але цих спогадів ніхто не збирає...« — пише А. Глинський в »Укр. вістях« (25. 7. 57 р.).

Цікаво було б теж довідатися, де знаходиться золотий браслет, що його подарував письменниці Тарас Шевченко і який був напевно найбільшою святістю для Марка Вовчка... (1858 р. Опанас Маркович у своєму листі дякує Тарасові Шевченкові за цей дарунок). Чи не помандрував він слідами скитського золота до Москви?

Але є ще інші цінності, досі невиявлені для загалу, — велика спадщина великої письменниці, яку заздрісний москаль тримає під колодкою, якщо злочинно вже її не знищив:

»Звіт О. Дорошкевича про науково-дослідну роботу Київської філії Інституту Т. Шевченка за 1927-8 акад. рік подає таке:

»Придбали від Є. П. Маркович — колекцію портретів Марка Вовчка та її знайомих.

Придбали від М. Д. Лобача-Жученка — колекцію невідомих портретів Марка Вовчка і архів Марка Вовчка з великою збіркою невідомих її листів та рукописів«.

Цей звіт якось припадково заблукав до »Високої школи східніх мов« у Парижі, а його дата вказує на те, що все це відбувалося ще перед тотальним розгромом української культури москалями. Де ця комісія, де цей інститут і де ця багата й дорогоцінна для кожного українця спадщина? Чи це ця сама, чи інша спадщина, за повідомлення про яку Франко дякував 1907 р. Доманицькому? Ось питання, які можна ставити в безконечність, а на які не можуть відповісти українські вчені »вільної« України...

Так і згадуються слова Лесі Українки, коли вона під час свого перебування на Кавказі поїхала поклонитися могилі Марка Вовчка: »Загинув тут її талан і сама Марко Вовчок!« (спогади К. Квітки про Лесю Українку). При цьому Леся Українка віщувала й собі таку ж долю, коли важко недужою мусіла перебувати далеко від України.

Проте не загинули ні таланти, ні пам'ять про Марка Вовчка і Лесю Українку в українському народі. Навпаки, щойно з поступом дослідів над життям і творчістю письменниць зростає пошана й любов їхніх земляків. Та коли досліди над Лесею Українкою доволі поширені, то Марко Вовчок ще чекає свого дослідника.

Тому не зайво буде поробити висновки навіть із матеріялу, який авторці цих рядків вдалося визбирати:

1. Всупереч твердженням і сучасних і пізніших дослідників, — Марію Вілінську-Маркович у першому подружжі й Лобач-Жученко в другому, ніяк не можна вважати »росіянкою«, »кацапкою« чи »великороскою«, бо й своїм походженням, і діяльністю, і вихованням сина, — вона повністю цьому заперечує.

2. І навпаки: вже від сьомого року життя, коли її вітчим, москаль Димітрієв, пропив і програв маєток матері та хамською й хуліганською поведінкою (биттям і знущанням над жінкою та дитиною) внеможливив їй життя в батьківському домі, Марко Вовчок зненавиділа москалів з усієї душі. Ця її ненависть проявилася в усій її творчості, хоч вона мусіла бути замаскована в Росії.

3. У закордонному виданні »Марусі«, Марко Вовчок незвичайно вірно виявила пекельну хитрість та холодну жорстокість московського боярина, який гостював у гетьманській палаті, а через те й стала першим українським прозаїком з таким вірним наставленням до нашого ворога.

4. Усі досьогочасні твердження наших літературознавців про »дружбу« Марка Вовчка з Тургенєвом чи іншими »поступовими« москалями, слід трактувати дуже обережно, щоб не прийняти маскування за дійсність. У цьому напрямі треба зробити якнайгострішу перевірку джерел і матеріялів.

5. Майбутній дослідник життя й творчости Марка Вовчка напевно виявить і її політичну діяльність, якщо вдасться дістатися до архівів Марка Вовчка.

Та вже сьогодні, на основі відомого й виявленого, слід із найбільшим довір'ям ставитися до таких її слів, з листа до сина, Богдана:

»Я прожила весь свій вік ідучи по одному шляху й не завертаючи вбік... У мене могли бути помилки, як у більшості людей, но в головному **я ніколи не осквернила себе відступником...**«

ДЖОН МЕЙЗФІЛД*)

ЗАХІДНІЙ ВІТЕР

Віє з заходу вітер, з ним крик пташок летить,
З їхнім припливом теплим в душі щемить;
З мідних пагорбів дальніх, близьких, як біль, мені,
Йдуть вітання, це — квітень у вітрі західнім.

В нім країна цілюща для втомлених сердець,
Яблуневі сади — запашний вінець,
Килим трав прохолоду доставить та спочин,
Ще й розважить синиць хор, з віт волаючи.

»Чи не вернешся, брате? Нема ж тебе від літ.
Ось весна, час нарцизів, біліє цвіт:
Сонце милує, брате, голубить дощик нас,
Чи ж не вернешся, братіку, домів ще вчас?

Зеленіє вже сім'я, де заячі стежки,
В голубих небесах злотні хмар вершки,
Пісня серце колише, вогнем проймає кров,
На весільнім гулянні бджоли з медом знов,

Жайворонкові рай тут, над руном нив дзвенить,
Тож не вернешся, брате, не час спочить?
В нас бальзам є на тугу, очам на втому — лік«,
Надить західній вітер, в нім — пташиний крик.

Білим шляхом, на захід, пора вже йти мені,
Спокій серцю найти в рідній зелені,
До фіялок, потоків, до давніх гнізд синиць,
В чарівний край, що здавна мені тільки снився.

Переклав **Р. Кухар**

*) John Masefield (народж. 1878 р.).

Г. ДОРОЖІВСЬКИЙ

Учитель

(Уривок із поеми »Іван Франко«)

Ще ніч стояла темною стіною
Над всім Підгір'ям, але дальні зорі
Уже тремтіли й меркли, мов в завою
Рожевого серпанку. В темнім борі
Пташки будились, першою стрілою
На Сході з трепетом з'явився вгорі
Далекий промінь сонця, знак райдужний
Прощання ночі й дневі, поцілунок дружній.

Будився Львів. Навколишні тумани,
Сповивши сном дахи, сади і вежі,
Лежали ще, мов привиду обмани,
У сумерках світання... Світлі стежі
Крадучися підходили ярами
Й ллючи у вулиць прозолоть мережі,
Займали місто. В радощах світанку
На обрій сходив бог весни й володар ранку.

Будись зо сну, мій городе прекрасний,
Розкрийтесь навстіж, усі вікна й двері!
Сьогодні празник. Пісні звук не гасне,
Хай гомін радости пливе в етері
І лине аж до хмар! Це рідне, власне
Сьогодні свято. Струнами містерій
Звістити всім, хай знають: Україна
Вінчає нині лавром великана-сина.

У тріюмфальнім зелені поході
Пливе твій віз і котиться тим містом,
Що в ньому ти у злиднях і негоді
Не раз страждав душі всієї змістом,
Не раз мов риба бився у неводі;
Що часто так стрічало ревом-свистом,
Де півжиття гриміла дзвоном кузня
Твоєго духа, юнь де гартувалась мужня,

Щоб стати на місце тих, хто впали
І, без вагання знявши прапор волі,
Іти на бій за людські ідеали
Проти насильства, злоби і сваволі.
Поглянь! Вже тисячі кругом повстали,
А завтра мільйони! Всі ці кволі,
Знедолені, вже кличуть: Не пора нам
Носить ярмо, служить розбійникам, тиранам!

Святкує Львів, а молодь роєм в'ється,
Злітає в простір дужих крил помахом
І з піснею, що гордо, вільно ллється
Новим крокує твердо й світлим шляхом...
Надворі гамір, в залі знай несеться
За тостом тост — і думка вільним птахом
Летить за словом щирої промови
Й цвіте надією весни, життя й обнови.

»Я, мої любі, не ясний той ґеній,
Що розкриває дальні обрії,
Що будить люд із сонних неврастеній
Й манить на шлях до соняшної мрії.
Я той муляр, що у важкій щоденній
Працює зміні, той орач, що сіє
Зерно тверду на скибу отупіння,
Я каменяр отой, що розбивав каміння.

В народній дім, що ми його руками
Мозольними зводили довгі роки
Я часто клав трусок, цеглини, злами,
Латаючи щілини й діри, доки
Тверді підвали, стіни, дах і брами
Не виросли — плід спільної мороки —
І тільки зрідка ставив я ж у кадри
Незрушних стін оцих ґранітні брили й квадри.

Ні, я не ґеній, бо якби ним був я,
Я б мільйони душ порвав до лету,
Щоб весь народ повстав, мов грізна буря
Й звільнився з в'язниць, з тяжкого гнету,
І запалив би в серці те полум'я,
Що все вело б його до сонця-світу:
Ні, я не ґеній, я був лиш прологом
На нашім цім шляху, начертанім нам Богом«.

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ДЕШЕВИЙ, АЛЕ КОРИСНИЙ ПОДАРУНОК ДЛЯ ВАШИХ РІДНИХ І БЛИЗЬКИХ З НАГОДИ ЇХ ІМЕНИН, УРОДИН ЧИ ІНШИХ ПОДІЙ. ВИСИЛАЙТЕ ЗРАЗКОВІ ЧИСЛА »В. Ш.« СВОЇМ ЗНАЙОМИМ І ЗАОХОЧУЙТЕ ЇХ СТАТИ ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ. ПОДАВАЙТЕ НАМ АДРЕСИ ВАШИХ ДРУЗІВ, ЩОБ ВИСЛАТИ ЇМ ЗРАЗКОВЕ ЧИСЛО ЖУРНАЛУ.

ЕДҐАР ЕЛЕН ПОВ
(Edgar Allan Poe, 1809-1849)

До Гелени

Тебе здрів раз — лиш раз — роки тому:
як довго, не сказати — та не довго.
Була липнева ніч й од повного
місяцекола, що воно, як власна
душа твоя, ширяючи, шукало
собі путі стрімкої в небесах,
падав покров срібношовковий світла,
у спокої та спеці і дрімоті,
на звернені вверх лиця тисячі
троянд, у чарівничім зрослих саді,
де вітер ані руш, хібащо потай —
падав на звернені троянд тих лиця,
що видихали, за любови світло,
пахучі душі в смерті екстатичній —
падав на звернені троянд тих лиця,
що з усміхом вмирали в квітнику
през тебе й чар приявности твоєї.
Всю в білому, на фіялковій лаві
напіводкинувшись — так здрів; і місяць
падав на звернені троянд обличчя
й на звернене твоє — ой, леле, в скруті!

Чи був це Рок, що в ту липневу північ —
чи був це Рок (чиє ім'я теж Скрута),
що дав мені спиниться в саду вході
щоб пахощі вдихнуть троянд дрімливих?
Ні кроку скрізь: ненависний світ спав,
самі лиш ти і я. (Небесний Боже!
Як б'ється серце, ті дві слові звівши!)
Самі лиш ти і я. Спинивсь — дививсь —
і в мить єдину зникнули всі речі.
(О, пам'ятай, той сад був чарівничий!)

Перлисте сяйво місяця зайшло:
імшисті лави й манівців меандри,
квітки щасливі й ремствуючі древа —
не видні вже: бо аромат троянд
помер в обіймах ласого повітря.
Лишилась ти — ні, те, що менш за тебе:

лише божистий блиск твоїх в очах —
лише душа в піднесених очах.
Я здрів лиш їх — це був для мене всесвіт!
Я здрів лиш їх — немов години, здрів,
самі їх здрів, аж доки місяць щез.
Як буйні справи серця наче вкуто
в гладінь небесних, кришталевих сфер!
Як темний сум, як знесені надії!
Як ясно-тихе море гідности!
Як сміле честолюбство — як глибокі ж,
як незміренні здібності кохання!

Та врешті, от, Діяна люба зникла
до західнього шару хмар грозових;
і ти, ховаючих поміж дерев тінь,
сковзнула геть. **Самі лишились очі;**
не відійти їм — і не відійшли ще;
освітлюючи самітну вночі путь —
не як мої надії — тут вони ще;
за мною йдуть — ведуть мене крізь роки.
Вони мої служниці — я їх раб.
Світить — їх справа, чи запалювать,
моя — спастися їх яскравим світлом,
очиститись в огні їх електричнім,
в огні їх освятитись елізійнім.
Вони мені переповняють душу
Красою (що також Надія є);
вони далеко **в** небі — зорі, що
клякаю на коліна перед ними
в сумних віґіліях моєї ночі;
ба навіть у південнім дня яскрінні
я все їх здрю — дві мерехтливі любо
Венери, сонцеві непогасимі!

Переклав **В. Державин**

ВИПРАВЛЕННЯ ПОМИЛОК

В перекладі 3. пісні Іліяди Гомерової, в серпневому й вересневому числах »В. Ш.«, слід читати:

ч. 8, стор. 918, вірш 81: **надалеко** (замість **недалеко**);
291, 226: **отой** (зам. **той**);
9 1046, 403: **ясного,** (зам. **ясного**).

Крім того, у вересневому числі, в перекладі Шіллерової поезії »Свято перемоги«, слід читати, на стор. 1019, в 30. рядку лівої шпальти **злочині** (зам. **злотині**) і в 16 рядку правої шпальти **чемно** (зам. **темно**). — В тому самому числі, в перекладі Ґетевої поезії »Віднайдення«, слід читати, на стор. 1028, в 22. рядку правої шпальти, **рожекрилатий** (зам. **рожекриластий**).

Іліяди Гомерової Дельта

ПІСНЯ ЧЕТВЕРТА

(Продовження)

Поки ж з гукать досконалим ті поралися Менелаєм,
поти вже щитоносних наблизились лави троянців;
ті же знову убралися в зброю й про брань пригадали.
Ані дрімливим тоді ж Аґамемнона взріти ясного,
ані стулившогося, аніже не жадаючи битись,
дуже алеж поспішаючи до мужославного бою;
коні бож залишив та колеса він міддю строкаті,
тих же сябр тримав оддалік, що порскали вельми,
Евримедонт, Птолемаєве чадо, нащадок Пейрая,
часто кому доручав поблизу йміть, якби ж йому члени
втома схопила була повелюючому між численних.
Сам же, піший лишившись, обходив він лави вояцтва;
тож котрих поспішаючих зрів з прудкокінних данайців,
тих прибадьорював дуже він, ставши перед, словами:
— Не відкидайтеся ж будьяк буйної наснаги, аргійці!
бож ніколи лжецям покровитель не буде отець Зевс:
хто ж з двох першими супроти присяги шкоду вчинили,
тих податливу направді самих стерв'яки пожеруть плоть;
ми знова ж їх любих супруг та чада немудрі
повеземо на човнах після того, як місто взяли би.
Знов котрих то недбаючих зрів воювання жаского,
з тих зело глузуваше прежовчними він словесами:
— Ви, стрілочинні аргійці, стидовиська, чи ж вам не сором?
Пощо отак стоїте приголомшені, начебто лані,
що, наколи по просторому полю втомилися бігти,
стали, ані же якась виника' їм у грудях наснага?
Так і ви стоїте приголомшені, ні не б'єтеся!
Чи ж на троянців чекаєте ви, би грядущих, де човни
витягто доброкоремні на сивого березі моря,
аби добачити, чи Кроніон длань над-ви простер би?
Так повелюючи отже обходив він лави вояцтва,
а надійшов до кретійців, прямуючи в тлумі вояцтва,
що вкруг Ідоменея воїтеля зброїли ся же —
Ідоменей між пробойовиками, потугою вепер,
а Меріон існова ж спонукав му скрайні загони.
Тих то взрівши, зрадів же володар мужів Аґамемнон
та відразу до Ідоменея звернувся з привітним:

— Ідоменею, шаную тя вкрай з прудкокінних данайців
тако на воюванні, якож у ділах іншородних,
як і на учті, коли то вино блискотливе старшинське
з-поміж аргійців найдоблесніші в сулії си мішають;
інші коли бо велеволосі на тім'я ахайці
приділ пили би, завше стоїть твій сповненим келех
вщерть, якóж і мені, аби випить, коли повелів дух.
Але ставай но до бою, яким бути хвалишся здавна!
Ідоменей же знова йому, вождь той, мовив, кретійців:
— Я, Атреїде, предуже тобі достовірний товариш
буду, яко то перш обіцявсь і кивнув головою;
інших одначе спонукуй но велеволосих ахайців,
щоб найскоріш ми побились, по тім як зламали троянці
присяги — їм же знова забиття та лиха надалі
будуть, бо першими шкоду вчинили то супроти присяг!
Тако рече, Атреїд же проз шествував радісний серцем,
а надійшов до Аянтів, прямуючи в тлумі вояцтва;
тая ж зброяшетася, піхотинців же хмара за нима.
Як наколи з сторожища був хмару узрів козопас-муж,
що понад понтом сувається Зефира під завивання,
но йому то на віддалі сущу чорніша, як сажа,
ся являє йдучи понад понтом з орканом численним,
та й ужахнувсь він узрівши й погнав під печеру отару —
попід Аянтами саме такі богорощених гриднів
на воювання загубне густі просувались загони,
синявочорні, щитами ж наїжені та копіями.
Тих же взрівши, зрадів препотужніжий бисть Аґамемнон;
заговоривши ж до нею криласті слова скерував він:
— Ва, Аянта, водителя мідяноризих аргійців,
бож спонукать не належить, то я не наказую будьщо,
бо й сама повеліста народові силою битись.
Бо якби ж, Зевс-отче т' Атено та Фойб-Аполлоне,
дух усім отакий от у власних у грудях постав був!
Скоро тоді підупало би місто Пріяма владики,
нашими пречінь руками захоплене й збурене вповні.
Тако мовивши, там і лишив їх, подався ж до інших;
ту він Нестора стрінув, дзвінкого пилійців промовця,
ставлячи власних дружинників роз-, спонукаючи й битись,
велього вкруг Пелаґонта т' Аластора й Хромія рівно ж,
Гаймона теж препотужного й пастиря люду Біянта.
Перше кіннотників він же вкупі із кіньми й возами,
а піхотинців позаду поставив, численних і гідних,
битви бути забралом; в середину кепських погнав же,
щоб не бажаючи дехто з конечности теж воював був.
Спершу кіннотників він понапучував; їм повелів бо
коні тримати свої, аніже розладнатись у тлумі:
— Най ніхто, на кінництво та мужество ся же поклавши,

сам-один перед інші жадав би з троянцями битись,
ані назад поступався б — бо виснажені будете більш!
Муж же который б од воза свого колісниці чужої
був досягнув, най списом б'є! бо так набагато корисніш.
Сяк же й мужі-попередники бурили гради та мури,
дух і розум такий то у власнім іміючи серці.
Тако старий спонукав, що війну він здавна гаразд знав;
взрівши його же, зрадів препотужніший бисть Аґамемнон,
заговоривши ж, до нього криласті слова скерував він:
— Старче, якби же тобі, яко дух твій грудях у любих,
так і коліна корились, а сила була станівка би!
Старість тебе дотинає однак усеспільна — аби ж хтось
інший з мужів ю мав, але ти до юніших належав!
А відповів му по тому же Нестор, комонник ґеренський:
— Атреїоне, бажав би сього дуже вельми і сам я —
так буть, як коли вбив я Еревталіона ясного;
таж аніяк не дали все вкупі боги чоловікам:
як натоді молодець бих, то старість знова ж нинь тисне.
Правда, з кіннотниками перебуду й отак, напучу теж
радою й річми — таке бо честь перебува' для старійшин;
коп'ями купчитимуться юніші ж, котрі то од мене
віком моторніші ся народили й поклались на силу.
Тако рече, Атреїд же проз шествував радісний серцем,
а конеборця знайшов Петеосового Менестея
стоячим, вкруг двигачі же атенці воєнного воплю.
Но поблизу же стояше отой Одиссей многодумний,
поряд проте кефалленів навколо ряди невичерпні
б'яху стояли; обох бо народ не почув був воплю —
знову одначе співрухаючись насувались загони
комонеможних троянців т' ахайців, оці же чекавши
б'яху стояли, ахайців коли б то полк надійшовши
інший попер на троянців, і розпочали б воювання.
Взрівши ж, поглузував з них володар мужів Аґамемнон:
заговоривши, до оних криласті слова скерував він:
— О боговирощеного вождя Петеоса нащадку
й хитрощами визначний ти лихими, корисливодумний!
Чом ви стулившись одстанули, інших вичікуєте же?
Вам аджеж випадає, помежи найпершими бувши,
станути й палахкотіючій ся протиставити битві;
первома бо же чуваєта си і про учту від мене,
учту абиколи ми старшині лаштували б ахайці:
тамо любо м'ясива засмажені їсти та з кубків
медосолодке вино пить, доки була ва бажала;
нині ж любісінько бачили б ви, як і десять ахайських
били полки би попереді вас ся безжальною міддю.
Глянувши з підчола ж, му відповів Одиссей многодумний:

— Атреїон', що за слово втекло ти з зубів загороди?
Як се кажеш війну ни не дбати, як ми же ахайці
гострого Ареса комонеможним будили б троянцям?
Бачитимеш, коли схочеш і якщо на сім ти залежить,
любого батька Телéмахового пробойовиків між
комонеможних троянців; а се ти на вітер балакав!
Но присміхнувшись, промовив могутніший му Аґамемнон,
яко спізнав го лютуючого — а назад взяв річ він:
— Лаєртіяде божистий, багатий на хист Одиссею!
Ані глузую я з тебе занадто, ані же велю ти;
відаю бо, як саме тобі дух любих у грудях
приязні задуми відає — мислиш бо те, що й сам я.
Йди же, се ж опісля поладнаємо, якщо лихе щось
нині сказано — все те марним богове поклали б!

(Далі буде)

Переклав **В. Державин**

БОГДАН БОРА

ТОПОЛІ

Чому, не знаю, все мій край
Ввижається рядом топіль,
Над ними синява, мов біль,
І скорбне журавлів »прощай«...

Мов жони страчених мужів,
Тополі йдуть на прощу в храм,
Несуть молитву небесам
Долонями тонких верхів:

За тих, які кричать »прощай«,
Собі лишаючи набій,
Яких по тюрмах б'є нагай,
Вкриває льодом сніговій,

Які, працюючи на хліб,
Під тинами без хліба мруть,
Яким під тинами і гріб
За їх трудящу, довгу путь.

А довкруги поля, безкрай...
Ген вершник у житах росте.
Йде по обніжках жах. А степ:
На меч і Бога уповай!

А часом сходять зі шляхів
І йдуть між трави і жита,
Молитва куриться свята,
Немов туман, з долонь верхів:

За гордість, мужність і любов,
За вершників, як сталь твердих,—
Землі своєї вартових,
За їх святу і чисту кров.

1957

ОЛЕКСАНДЕР СИЗОНЕНКО

ДО БАТЬКІВ

Прокидаючись ночами, виразно чую покошлані шуми нив і уявляю жовтавий лан пшениці: повільно ворушиться тяжкий, остистий колос, гнуться тендітні стебла, яскраво политі сонячним сяйвом, та кидають одне на одне легенькі тіні. І все це — на тлі безмежної блакиті, побачене давно-давно, ще коли ходив я полем, тримаючись за материну спідницю, застряло в моїй зіниці і лишилося в пам'яті на все життя.

А з поля, бувало, налетить гарячий вітрець, лоскітливо торкнеться обличчя, наб'ється у вуха, заплутається в давно не стриженому чубові, а зпіднизу під сорочечку шугне і, легенько обвіявши груди, вискочить у степ через розхристаний комірець, на якому давно вже немає жодного ґудзика, та й гайне далі пшеничним ланом, хвилюючи колоски...

І висока міська кімната, на дні якої я лежу серед ночі і гойдаюсь на відблисках вуличних ліхтарів, сповнюється мені світлими пахощами поля, хлібів і соняшників. Так пахне нагріта сонцем рідна земля і дитинство, у яке я кожного разу повертаюсь, приїжджаючи до батьків.

Цього разу я їду з сином. Він крокує поруч, розмахуючи руками, цей малий, восьмирічний чолов'яга, і хода його поривна і рішуча: вперше в житті він зібрався дійти від станції до села пішки...

Я взяв відпустку і їду оце підремонтувати батькам хату до зими. А поміж справами, може, й на куріпок чи дроф зберемося.

Вона ще не стара, вона молодша від мене, оця невеличка, валькова, під соломою, хата. Ціле своє життя я завжди думаю про неї з ніжністю. У війну, коли доводилося брати чужі столиці, в розкішних багатоповерхових палацах на відомих усьому світові проспектах я з радістю згадував маленьку глиняну батьківську затишну хату, як усі люди на землі згадують своє дитинство. З неї починалося відчуття Батьківщини; з любови до неї починалася моя любов до рідної землі, як з любови до батьків починається і любов до свого народу.

Прекрасно пам'ятаю, як її будували. В той сонячний день мені, чотирирічному, старша сестра дала перше в житті доручення: біленький вузлик з харчами віднести батькам на будівництво, аж на другий край села. Крім вузлика, сестра дала мені лозинку з дерези, навчила махати нею, якщо нападуть собаки, поцілувала і пустила: йди. І я пішов. Ішов я берегом ставка, який мені здавався тоді океаном, повз чужі хати, які були стра-

шенно незнайомими, повз верби, в тіні яких, розпластавшись на воді, верещали жаби. Вибігали назустріч собаки, але гавкали на мене, мабуть, не від злості, а від здивування, бо, гавкнувши, одразу ж підіймали вуха і крутили головами то в один, то в другий бік, наче хотіли спитати: »І куди оце таке мале чимчикує?«

І я доніс-таки отой перший у моєму житті білесенький вузлик, як потім роками носив до школи в сусіднє село клунки з маминими паляницями. Тоді вже над землею зводилися чималі стіни, багато знайомих і незнайомих людей поралося біля них, а спітнілі жінки топталися в жовтому чамурі, занурюючи в нього по коліна свої білі ноги. І всі вони однаково щедро й розкішно були залиті сонцем, але мою маму я одразу впізнав серед них саме тому, що вона світилася найдужче. І кохти у багатьох жінок були такі ж білі, як і в неї, і обличчя були молоді, а тільки мама моя сяяла мені і серед чамуру, і серед людей, може посмішкою, а може, очима, а мені тоді здавалося, що на неї дужче, ніж на інших, світить сонце.

Вона ступила з чамуру на зелену траву — молода, рівна і легка, як лебідь, втерла мені хвартухом носа і поцілувала.

— Помічнику мій маленький, — тихо сказала, пригортаючи до розпашілого тіла, і я побачив на її шиї, у ямці, крупні і прозорі, як роса на лободі, краплини поту. Мама обдавала мене гарячим диханням і все дивилась-дивилась на мене, і починала тихо і м'яко сміятись, і я теж сміявся до неї, і дивувався, чого в неї з рота так смачно пахне свіжим коржем, накришеним у холодне сире молоко, і чого вона так мене любить і тішиться мною, в той час як сусідські хлопці часто дражняться і кидаються грудками. І коли вона питала, чи не страшно було йти через усе село, я войовничо вимахував лозиною і говорив, що нічого не боюся і можу піти й на край світу.

І я, вирісши, справді пішов на край землі, на далекі чужі ріки, на чужі рівнини й ліси, як ходили всі мої ровесники у війну. Але в той далекий щасливий день мого дитинства мати сміялась над моїми вихвалянням і, не маючи цукерки, частувала мене земляним солодким горіхом, викопаним уранці, коли готували чамур.

Щоб побудувати хату, батько одвів у Таврію і продав наших сірих лошиць, яких я не пам'ятаю, — їх саме в той рік можна було запрягати, — а мама одвела на ярмарок в Добреньку корову, яка нас, малих, годувала, і ми, перебравшись до нової хати, вже не їли вечорами свіжих коржів покришених у полив'яну миску і политих холодним сирим молоком. І мати від того частенько плакала нишком, а батько приходив з роботи (він працював у сільраді), здіймав свій чистий пахучий піджак, ховав його в сундук і заходжувався підкладати, доки мама місила галушки. Підкладав і розповідав про татар, що жили колись у

цих степах, і про Наполеона, а на його красивих руках, на тонкому чорнобривому обличчі, у великих карих очах тріпотіли й стрибали відблиски полум'я.

Пахло солом'яним димом, засмажкою, в напівмороці танцювали тіні, і я сидів на долівці поряд з батьком та не зводив з нього очей.

Це були найкращі вечори в моєму дитинстві, бо скоро батько пішов працювати в радгосп, забрав згодом матір, а ми залишились з сестрою самі. Тоді я вже ходив у першу клясу. Повертаючись з першої зміни, я мусів насмикати та внести соломи, натопити піч, накришити кабака й буряка. Я ще мав час і йшов сковзатися на лід. Там збиралося багато дітлахів, у деяких були ковзани, і нам було весело. Але надходив вечір, товариші мої розходилися додому, і я залишався на льоду сам.

Додому йти не хотілось. Я ще з самого ранку з жахом починав думати про оці хвилини самотности і смеркання. Я боявся йти в хату. Мої батьки спромоглися вставити двоє вікон і двері лише у меншу, задню хату, а передня лишилась темною: замурували лампачами всі чотири вікна, думали наступного року закінчити, але не вдалося. Не вдалось і в наступні роки, а потім в радгосп поїхали, і ця темна велика хата наводила на мене жах.

На льоду теж було страшно самому, бо він потріскував і світився в місячному сяйві та здавався безоднею. І я йшов додому, ставав на передньому причілку і, дивлячись на світлу смужечку неба на заході, починав співати. Я співав усіх пісень, яких мене навчила мати, і поки я співав, все було гаразд. Але як тільки я змовкав, починали реготатися сичі на Кривківській клуні, і тоді я готовий був збожеволіти. Мене лякав цей порожній кам'яний дім розкуркулених сусідів з вічно зачиненими віконницями, з похмурою будовою високої клуні і з оцими страшними сичами. Тому я співав і, співаючи, пригадував маму. Пісні були найчастіше Шевченківські, і я пригадував, як мама при каганці читала мені »Кобзаря« і плакала. І мені самому хотілося плакати від того, що »Кобзар« цей, потріпаний і старий, лежить зараз в сундуці, під прискринком, усіма забутий і запилений, а мама десь далеко, і Нюра не йде ніяк з школи, хоч я ждав її, як свого щастя. І вона справді приходила, як щастя: весела, ласкава, щебетлива, і нічого на світі не ставало страшного.

А потім і нас забрали, і хата залишилася пустувати, і довгі роки, до самої війни, жили в ній якісь наші родичі, а у війну в цій хаті вмерла моя бабуся. І хвора мати лежала тут в самоті і молилася день і ніч, щоб її сина не вбили на фронті, щоб вернувся додому з тяжкої фашистської неволі наш батько. І в обох випадках у неї дуже мало було надії, і мені здається, що хата й досі в своїх стінах, вікнах і стелі зберігає її виплакану і невиплакану тугу.

Але ми повернулись обоє. Я — не надовго, а батько — назавжди в свою хату, яку він збудував молодим. Посадив біля неї сад, щороку город засіває, і я кожного разу відчуваю себе щасливим, заходячи на батьківську садибу. Ось яка наша хата і ось чому я скучаю за нею, за селом, за батьками.

(Уривок з оповідання, »Вітчизна«, Київ, ч. 8, 1958)

ПЕТРО ДОРОШКО

Я ЗГОДЕН НА ВСЕ

Я згоден на все, я нічого не хочу,
Не вимагаю нічого собі,
Аби тільки ти, моя земле отча,
Була переможницею в боротьбі.

Аби тільки йшла молодою ходою,
Пісню свою піднімала дзвінку,
Аби ти пишалася вічно красою
І весну свою зустрічала в вінку.

Я згоден на все: на втому і спрагу,
На дні без спочинку, ночі без сну,
Аби тільки ти гартувала відвагу,
Силу міцну та думку ясну.

Я згоден на дальні, найдальші походи
Без відпочинку, без хліба й води,
Аби твої зорі, аби твої води,
Аби твої ниви цвіли і сади.

Аби твої вишні, незламні в корінні,
Вітрам-завірюхам не били чолом,
Аби твої діти між рівними рівні
Сиділи за братнім великим столом.

Я згоден на все. Я усюди з тобою.
Тобі по краплині — вся сила моя.
Аби тільки ти, Україно, як зброю,
Як прапор несла своє горде ім'я.

(»Р. У.«, ч. 91)

МИХАЙЛО ЛАВРЕНКО

Навернений

I

Темний ліс, мов дикий кабан своєю шорсткою щетиною, ворушив галуззям з набряклими бруньками і понуро мовчав. По небу гуляли золоті цятки-зорі. Простягнувшись серпентиновою доріжкою, мріяв вічний Чумацький шлях.

Десь далеко, ледь чутно, витьохкував пісню соловей. Потьохкавши, нараз розсипав він дрібен горошок на золоті струни незримої арфи. А далі, ще задерикуватіше, ще завзятіше, ніби захлинаючись, залящав, немов дражнячи когось.

У сутінку дерева стояв повстанець Микола, спершись на рушницю. З лісової гущі линули запахи землі. А які п'янкі пахощі весняної порості — березових бруньок, що їх колись матір Миколи настоювала на міцній горілці, виразків синіх незабудьків і сону. Того сону, що Микола колись щовесни наривав у лісі багато-багато; він його так дуже любив, а до лісу було близько, рукою подати.

Нічні лісові звуки змішувалися з п'янкими пахощами весни, що небаченою істотою дихала довкола... Ні, не довкола, а в кожному кутку життя! Вона п'янила голову Миколі Хвостякові. Весна бо так виразно, без слів, без зайвої мови, казала: я йду!

Микола слідкував за зорями, нюхав і вдихав пахощів. Уважно прислуховувався лісовому шумові. А був це не шум, а галузковий шепіт лісових дерев, — і чуманів собі.

Та як не чуманіти! Ось уже цілий довгий місяць, з усією внутрішньою силою, уперто, але мовчки, змагався він із собою. Вже цілий місяць, як його власне »Я« розкололося надвоє. І тепер, десь у глибині душі колись стійкого, здисциплінованого повстанця, затаїлась... — у нього навіть нема відваги назвати її! — зрадницька думка.

— Зрадницька думка!?.. — мислив Микола. А чи справді зрадницька? Чи ж я не хочу добра Україні? Чи ж не заради неї, її святої землі й волі стою оце на краю лісу з рушницею в руках?.. А чи ж, узявши плуга в руки, не її — Україну — захищатиму, хоч і плугом?..

Микола нагнувся, взяв у жменю вогкої, пухкої лісової землі. Нюхав її і п'янів від паху прілизни торішнього листя. А думка, мов вільний птах, знову майнула в... рідне село. І вела його, Миколу, по ріллі, по новозасіву ярини й озимини; обміжками, потім золотими ланами колосистої пшениці.

Серце щеміло від настирливиго бажання: Вернутися! Вернутися! Хай буде, що хоче, але вернутися туди!.. Час перестати вовком жити. Земля ж бо просить, благає подати їй насіння.

— А ти ж господар! — нашіптував йому чийсь голос. — Це ж тобі покійний батько казав перед смертю: «Працюй, сину, то й хліб матимеш... Земля ж наша мати...« Батько вмер, а тобі заповів жити на землі, на твоїй дідизні, а не в лісі...

І так безупину плутались думки в Миколиній голові, мов хміль на тичку пнувся. Почалося це з того часу, коли Микола припадком знайшов большевицьку листівку, де було написано про помилування, де виразно його ж, Миколиною, рідною мовою, було зазначено:

»Виходьте з лісів! Здавайте червоній армії свою зброю! Вертайтеся до рідних осель; вертайтесь до чесної, спокійної й творчої праці! Цим здобудете право вільного громадянина Радянського Союзу... Іменем уряду УРСР, ми ґарантуємо вам цілковите прощення вашої страшної помилки, ваших минулих провин перед Батьківщиною... Прощає ваші провини у вашому інтересі, в інтересі спокою в краю та його відбудови...«

Ось відтоді Микола Хвостяк не міг ні спати — якщо можна вояцький сон уважати за сон людини, — ані думати про щось інше. Завжди на думці йому земля й руїна, руїна й земля...

Зі щирого, правдомовного й одвертого повстанця, став він тепер і перед самим собою потаємним. Навіть про червону розкидку не сказав Микола нікому, бо знав, що друзі сміялися б із нього. Зберігав він її у спідній кишені блюзи і час від часу, ще раз і ще раз, перечитував її, захоплюючись словами окупантів його батьківщини. Слова ці так міцно влипли в його цілинну, не зорану ще лихом, пам'ять, що своїми причаровуючими рядками, мов розкладеними зернами золотої пшениці, сяяли йому і в темних зворах густого лісу.

І Микола думав, думав, щоб ту золоту пшеницю, отих чарівних для нього слів заклику, кинути у святу земельку. Чи ж не швидше виросла б воля, щастя і доля? Чи ж не робимо ми всі, на чолі з сотником Хрущем, справді великої помилки? Адже загинемо в боях, а земля ж просить рук і зерна. Просить доглянути її! Не буде нас, прийде хтось інший... Чужинець...

Микола любив Україну безмежно. Любив її всіма венами своєї молодої душі й серця. Бажав усім своїм єством здобути Україні волю й щастя. Невимовно хотів, щоб вона, матір-страдниця, зі сплюндрованими селами, з порозвалюваними містами стала нарешті власними ногами на своїх багатих, розлогих ланах, обперлася своєю, хоча б ще й не твердою, рукою об рідні Бескиди; укрилась золотими нивами пшениці й вівса та почала жити власним, їй притаманним життям.

Любив Україну від самих шкільних років, як тільки уперше по складах прочитав із Шевченкового »Кобзаря« оті чарівні й повчаючі слова:

»Свою Україну любіть!
Любіть її... Во врем'я люте,
В остатню тяжкую мінуту —
За неї Господа моліть«...

Микола досі сумлінно йшов за Шевченковим наказом-закликом, думаючи лише про волю України і щастя свого народу. Б'ючи з засідки німців чи спускаючи їхні потяги з колії під косинку, чи, нарешті, розстрілюючи, на наказ сотника, спійманих ґештапівців за спалені наші села, Микола твердо вірив, що все це робить для визволення України. Він добре розумів, що лише кров'ю, ворожою і своєю, життям своїм і ворога, можна здобути волю й щастя прийдешнім поколінням.

— Може, й мій синок, — думав Микола, — що колись його, можливо, матиму, слухаючи моїх розповідей про боротьбу з ворогами вже у визволеній Батьківщині, позаздрить мені, як і я позаздрив батькові, що був учасником славних, геройських визвольних змагань нашого народу. Позаздрить, напевно позаздрить, і не він один...

— Еге ж, позаздрить, може, — снувались далі думки у голові Миколи. — Але, який ще далекий та важкий шлях до цього »може«. Чи вціліє тобі, Миколо, голова?.. А земля ж чекає! Весна ж дише новим життям!.. Боже, Боже! А ми в лісах. Били одних катів, а тепер — б'ємо »рідних братів«. А ти, земленько, чекай! Ні не в силі оцими нашими загонами перемогти велетенських сил ворога. Даремна наша надія, друзі!..

II

— Пане сотнику! — вбіг до намету старшини повстанського загону задиханий роєвий Кучугуренко. — Пане сотнику!

— Що сталося? — схопився з похідного ліжка сотник Хрущ.

— Дозвольте доповісти! — виструнчившись, гукнув роєвий і, не чекаючи на дозвіл, почав доповідати: — Зміняючи наші чати о другій годині ночі, на одинадцятій стійці, на краю лісу, я не міг чатового знайти...

— Що?! — мов опарений, перепитав півголосом сотник. — Хто був стійковим?

— Микола Хвостяк... Хлопець надійний. Дві години шукав за ним, але жадного сліду його зникнення...

— Негайно поставити всіх на ноги! — гостро наказав сотник Хрущ. — Підсилити стійки. Вислати козаків на одинадцяту стійку і ще раз перешукати всі довколишні рови, кущі, навіть нори, якщо є поблизу. Тривогу робіть якнайтихіше. Покличте зараз хорунжого Жолудя.

— Наказ! — стукнув роєвий закаблуками і вмить зник.

Сотник Хрущ не був ні нервовою, ні полохливою людиною. Але випадок зникнення стійкового вимагав наглої, невідкличної дії. Ніхто не міг знати, чи п'ять хвилин запізнення не заважить, може, на житті цілого загону.

— Пане сотнику! Зголошую свій прихід, — доповів за кілька хвилин ще майже заспаний хорунжий Жолудь, убігши до намету.

— Хорунжий! Як пояснити те, що з одинадцятої стійки зник стійковий Хвостяк, а мені доповідають про це аж дві години пізніше?! Хто може запевнити, що не зник він о дванадцятій з половиною, що він не потрапив до рук ворога? Що може бути з цілим загоном, якщо за цих дві-три, а то, може, й чотири години, ворог устиг нас оточити? Розумієте?

— Так, пане сотнику! — відповів хорунжий. — Але зникнення козака, та ще саме Хвостяка — зовсім незрозуміле...

— Про це опісля! — урвав сотник. — А зараз негайно відходимо! — докинув він, виходячи озброєний з намету туди, де повстанці вже шикувалися в лави.

— Приготувати загін теж до оборони, на випадок засідки чи оточення! — додав він хорунжому, а сам, узявши з собою двадцять повстанців, рушив до краю лісу.

Зникнення вояка повстанського загону, та ще не в бою — небувалий випадок. Не дивно ж, що загін, мов блискавкою, пройняла ця звістка і кожному повстанцеві напружила нерви докраю, промовляла кожному воякові, що обставини — надто складні. Але, майже серед мертвої тиші, загін за чверть години був готовий до відходу, а теж і до найгарячішого бою.

* * *

Микола стояв серед подвір'я рідної оселі й не впізнавав його. В'їздові ворота лежали потрощені на дрібні шматки; недогорілі стіни рідної хати чорніли обгаринами. Над засипаною перегорілим тинком піччю, сумовито похилившись, стояв осиротілий димар, мов недбайливий сторож, що не вберіг дорученого йому добра і тепер боявся глянути господареві в вічі.

По подвір'ї, вперемішку з обгаринами і вугіллям, розсипане пір'я з подушок, кизяки та вже засохлі плями крови. Тут і там — черепки з потовченого хатнього посуду. Місцями блищали розпорскані зерна пшениці...

Ця жахлива картина так невимовно міцно приголомшила Миколу, що він ані не плакав, ані не стогнав. Але по його обличчі безупину, двома струмками, спливали гіркі, гарячі сльози.

— Ось маєш! Обороняй тепер свою руїну. А так саме сплюндрують і всю мою батьківщину, — простогнав, як важко зранений, Микола. — Боже, Боже! Чому невинний народ мусить терпіти таке нещастя?!

— Мамо моя, де ти, бездольнице? Сестриці мої, що з вами?.. Де вас шукати? Як пімститися на найлютішому катові з катів за ваше нещастя?

Довкола панувала моторошна тиша. Село було вщент зруйноване й спалене. Ніде не чути ні людської мови, ні голосу тварин, ні співу пташини. Немов новітній Ной, забрав усе у свій ковчег, щоб рятуватися від близького потопу, знищивши перед тим село.

Пригноблений такою несподіванкою й утратою родини, Микола, ледь плутаючи ногами, никав по дворищі з кутка в куток. Хотів іти на розшуки живої душі, щоб хоч розпитати, куди вивезено людей. Але, подумавши, махнув рукою. Де ж було знайти серед такої страшної руїни живого свідка трагедії села українського!

Зненацька, не знаючи куди й чого йти, ступив Микола в напрямі вцілілого кам'яного льоху. Не думав він ані чогось там шукати, ані не сподівався щось знайти. Щолиш зблизився він до розламаних дверей льоху, як раптом зжахнувся, ніби побачив саму смерть. Подався назад, стрепенувшись, мов у пропасниці.

Йому мигнула страшна думка, що з ним починає гру привид. Не вірячи своїм очам, він протирав їх руками... Але — ні, перед ним, на сходах льоху, з простріленою головою, лежала найдорожча йому істота, яку він кілька хвилин тому кликав бездольницею.

— Мамо рідна! Мамо моя дорога! Защо тебе вбили?! О, будьте прокляті Богом і людьми, тепер і в прийдешніх віках!.. — застогнав Микола, ридаючи, і прилип мокрими від гірких сліз устами до материного бездушного тіла, покритого вже тліном...

III

Сходило сонце.

Ранкова весняна свіжість бадьорила природу й усе живе. Довкола, ніби у змаганні, нестримним потоком і тисячами різних голосів лунала задерикувата пташина пісня.

В сутінках високих дерев густого лісу стояв повстанський загін сотника Хруща — непорушно, мов укопаний кам'яний стовп. Перед загоном, на високому смерековому пні стояв командир загону, сотник Хрущ. Поруч нього, під охороною двох озброєних автоматами повстанців, без шапки і пояса, блідий та вимучений, мов з хреста знятий, стояв Микола Хвостяк.

— Дорогі козаки-повстанці. Важко мені сказати те, що мушу сказати. Важко не тому, що я нервами розм'як або серед щоденних запеклих боїв розбабився. Ні! Важко тому, що подія, яку й ви всі знаєте, крає моє серце надвоє... Ось перед вами, — і сотник показав на Миколу Хвостяка, — стоїть людина, що ще кілька днів тому була вашим другом, вашим побратимом.

— Ця молода людина вступила до повстанського загону, на Євангелію й хрест прирекла була своє життя віддати боротьбі

з нашим ворогом-окупантом. Прирекла до кінця життя свого бити загарбника, аж поки земля українська стане вільна від його брудних, кривавих лап. І ось ця молода людина в ганебний спосіб покинула нас, чого ніхто з нас і уявити собі не міг. Та й не диво. Закон повстанських рухів таких випадків не знає. Тож такий злочин законно заслуговує на товариський воєнно-польовий суд. Але зрада цієї людини — зрада з особливими прикметами, з моментами такими, що про них ледве чи хто інший з вас міг знати. А щоб не випало кому з вас, друзі, несвідомо все це повторити, тож вислухаймо винуватця, його сповідь.

І тоді Микола Хвостяк, стоячи на смерековому пні, довго розповідав про причини своєї зради. Розповів, як йому пахла весняним пахом земля, як кликала його, щоб укинути зерно в неї; він не затаїв і змісту заклику, що вичитав був у большевицькій розкидці, яку так по-зрадницькому довго ховав за пазухою.

Коли ясні промені сонця впали на Миколине обличчя, змучене духовим самокатуванням, він споглянув, мов незрячими, очима на благодатне світло, обвів зором півколо загону і, важко зідхнувши, додав:

— Оце майже все, друзі мої! Я не знаю, може, то дух моєї дорогої, нещасної матері покликав мене, щоб... зламавши присягу, я віддав її труп святій землі. Може, саме Бог того хотів, щоб я не лише матір свою поховав, а ще на власні очі пересвідчився, і вам переказав, що з катом нашим миру не може бути доти, доки він сидить у нашій хаті, доки поневолює наш народ. Я бачу й сам, що я зрадник, що я за свій — ще не здобутий, лиш вимріяний — спокій, за своє бажання мати і обробляти земельку... зрадив усіх вас... Покинув у відповідальний час, зламав присягу, не докінчив збройного змагання, пішов геть від вас, мої побратими... Боронь вас Боже зробити те, що я зробив!..

— Останнє моє прохання до вас, пане сотнику, і до всіх вас, мої дорогі друзі — покарайте мене так суворо, як цього я заслужив. Я прийму кару й радітиму, що в цей спосіб моє сумління, хоч трохи буде заспокоєне, а пляма ганьби з загону буде знята.

Коли Микола, пригноблений важким почуттям провини, зійшов із пня, на його місце став сотник Хрущ. Голос його знову задзвенів крицею і склом.

— Вступаючи в лави повстанського війська, всі ми заприсяглись не шкодувати ні себе, ні свого життя, ні здоров'я, ні майна, ані, тим більше, ворога. І, без сумніву, освячена кров'ю наших батьків ненависть до нашого ворога-ката палає в серцях усіх нас, хоча, може, не однаковою мірою. Що справді так, ось вам разючий приклад з повстанцем Миколою Хвостяком. — Хвостяк, замість свято виконувати своє приречення — бити ворога доза-

гину, як він сам тепер каже, покинув нас, своїх побратимів, і пішов ... до ворога, ласки сподіваючись. Пішов до того ката, що століття за століттям винищує наш народ, безкарно грабує нашу країну. І лише трагічний кінець його власної родини й садиби знову повернув його до нас, до лісу! Чи без тієї червоної розкидки виникло б у Хвостяка бажання кинути нас і йти до свого двору, до родини, іти по ласку до свого ката, що різними обіцянками хоче нас роззброїти, щоб потім поодинці розстрілювати або загнати в мерзлу сибірську тайгу?

— Безумовно, ні! Оце й наслідок ворожої роботи серед нас. Він хитро, за допомогою розкидок, запускає своє отруйне жало в саму нашу гущу, навіть у наші душі! І це повинні врахувати всі ми, особливо наші сотенні політвиховники. Загострім нашу чуйність до пролазливих дій нашого ворога, до його підкопування нашої душевної рівноваги і стійкости, а тоді не матимемо подібних трагічних непорозумінь, як оце маємо. Тоді швидше наші змагання простелять нам шлях до золотоверхого Києва, до довгожданої ...

— Пане сотнику! — перебив йому закінчити промову хорунжий Жолудь. — Нам загрожує небезпека! Ось гінець з села прибіг ...

— Сюди його!

З-за кущів вивели хлопця з зав'язаними очима, років дванадцяти.

— Що скажеш, хлопче? — лагідно запитав сотник прибулого.

— Вашому загонові загрожує оточення. В напрямку цього лісу з району Люблинці сьогодні ранком виїхала велика частина озброєних большевиків.

— Дякую тобі, юний наш друже! А хто тебе послав до нас?

— Голова нашої сільради, а його повідомлено телефоном із району про ... »мисливців«.

— Добре! З якого ж ти села?

— З Золотухи.

— А як тебе звуть?

— Грицько Помело ... — соромливо назвав себе хлопець, спустивши голову вниз.

— Гаразд, друже Помело! Іди ж тепер у село й передай нашу щиру подяку голові. Вибачай, що зав'язали тобі очі. Такий наш повстанський закон. А от коли підростеш та прийдеш до нас допомагати бити »большаків«, тоді не лише бачитимеш усе, але й зброю дамо.

— Я і тепер зостався б з вами, бо ненавиджу кляту кацапню, що забрала мого тата на Сибір ... Але ...

— У чому річ?

— ... Мама не пускають. Кажуть: ти ще замалий.

— Це правда, друже Помело. Тобі ще не час. Трохи підрости. А тим часом можеш і так нам допомагати, — і потис хлопцеві

руку: — На все краще, друже! Проведіть його! — наказав супровідцям.

— Увага! — мовив сотник до повстанців, коли хлопця вже не було. — Тому, що назріла небезпека і нас можуть оточити, суд відкладаємо на вільний час...

— Та-та-та-та! — зненацька залунали перші кулеметні постріли.

Сотник Хрущ дав наказ розгорнути загін до бою. Коли повстанці рушили з місця в напрямі призначених їм бойових становищ, він підійшов до Миколи й по-батьківському поклав йому руку на плече.

— Миколо! — мовив сотник уже без криці в голосі. — Я знав тебе не один день, не один тиждень, навіть не один місяць... Я тебе вважав за найліпшого з найліпших моїх козаків...

Микола мовчав, бліднучи щораз більше. Знаючи свою провину, він не міг виправдуватись, бо це було б пустомельством. Але й мовчати йому не випадало.

— Простіть... пане сотнику! Дозвольте мені цю страшну помилку направити!

— Так, Миколо! Ти вгадав мою думку... На! — подав йому сотник автомат, знявши зі свого плеча. Бери оцю зброю й покажи, що ти вмієш виправити свою помилку.

Микола вмить засяяв внутрішнім оновленим щастям. Йому з очей закапали горошини сліз.

— Пане сотнику! У вашій присутності кличу Бога в допомогу і клянуся святим небом та рідною землею, що ніколи більше не зраджу! Нехай мене покарає сам Найвищий Суддя, якщо я цю мою присягу порушу...

— Амінь! — закінчив сотник.

— Добре, Миколо. Я вірю в щирість твоїх слів, тому порушую воєнно-судові закони і даю тобі, після зради, без суду і виправдання, зброю в руки. Але я певен, що ти виправдаєш оце довір'я. Вручаю ж тебе волі самого Творця!.. — докинув сотник, хрестячи Миколу по-батьківському великим хрестом.

Коли сотник з трьома козаками — серед них був і Микола — рушив на край лісу, бій уже розпалювався.

Ворог не шкодував набоїв і густим дощем куль обсипав навмання ліс, пересікаючи товсті стовбури дерев, як гострими невидимими мечами. Але повстанці, маючи перевагу в лісовому захисті, влучно били ворога, завдавали йому дошкульних утрат.

Підбадьорюючи своїх козаків, сотник ходив між ними, не ховаючися. Був уже легко поранений в руку, але бою залишити не думав.

Як тінь, невідступно слідом за сотником ходив і Микола Хвостяк, влучно обсипаючи, коли треба, ворожу розстрільну. Його досі жадна куля не зачіпала і він зовсім утратив страх, що колись був знаний і йому.

Побачивши, що кулеметним огнем не можна вибити повстанців з лісу і завдати їм більшої шкоди, ворог почав обсипати ліс із ґранатометів. Дехто з козаків був уже поранений відламками ґранат або пошматованих дерев.

Зупиняючи на мить обстріл із ґранатометів, ворог кілька разів пробував хвилястим скоком наблизитись до лісу. Але знову відкочувався назад, лишаючи вбитих і ранених.

Запеклий бій тривав майже цілий день. Запаси стрілива в повстанців щораз меншали. Сотник, не маючи змоги розгорнути загін до наступу, вирішив, щоб зберегти свої сили, відступити вглиб лісу. Та саме тоді почув обстріл уже з другого боку.

Тепер було видно, що ворогові прибула допомога свіжих сил. Але — що найгірше — обстріл з другого боку перерізував загонові шлях до відступу. А тим часом ворожа розстрільна знову почала наближатись.

— Миколо! — глянув сотник своєму охоронцеві у вічі. — Мені не потрібна охорона!

— ?...

— Але... бачиш, нам пересікають шлях із другого боку.

— Так!.. Розумію, пане сотнику. Дайте мені ще двох повстанців...

— Гаразд, Миколо. Ти сьогодні вдруге вгадав, немов вичитав мою думку. Бери двох козаків, і нехай вам Бог допоможе!

Не минуло й десяти хвилин, як три автомати, мов лелеки на даху клуні, застукотіли в напрямі новоприбулих ворожих сил. Наслухаючи за музикою бою, сотник вибирав лиш вигідний час, щоб вислизнутись загоном із крайлісу вглиб. Але в ту мить, як з другого ворожого боку затихли грати кулемети, над лісом знову залунали дзвінкі відляски ґранат. Тепер їхні уламки засипали ліс так густо, що позбавляли повстанців змоги відстрілюватись.

Ризикуючи зазнати великих утрат, сотник наказав відступати, ввесь час плазуючи на черевах. Лізучи від дерева до дерева, повстанці ще чули, як цокотали три повстанські автомати... Але нищівний град ґранат, що падав, як жолуддя з дуба, заглушив тепер усе довкілля.

Незабаром вечірня темрява, що почала покривати ліс і поле, зупинила виття і тріскітню. Не цокотіли вже більше й три лелеки-автомати.

Напотемки ворог не насмілився йти в гущавину лісу, ні ночувати під лісом. Тож від'їхав до районового центру на спочинок.

І лиш уранці, при сонячному світлі, побачили повстанці ті жахливі наслідки ґранатного дощу й полічили свої нелегкі втрати. Крім багатьох ранених і вбитих, поміж зацілілими бракувало й »наверненого зрадника« Миколи Хвостяка...

Збираючи трупи своїх побратимів, знайшли повстанці й Миколу, усміхненого й щасливого... Він виправдав свою зраду...

ДЖЕЙМС-ОЛІВЕР КЕРВУД

Долина мовчання

(Продовження, 4)

Пеллі зідхнув якось хрипко. Він широко став перед розкритими дверима камери, схрестив на грудях руки і, поглянувши холодно на Кента та Маретту, сказав сухо:

— Стріляйте!

Нагло Маретта вдарила двома кулаками в груди Пеллі, який, не сподіваючися цього, втратив рівновагу і впав до середини камери.

Маретта швидко замкнула двері. Але Пеллі закричав так сильно, що розбудив відгомін у цілій касарні.

— Швидко, швидко... не коридором... через вікно бюра, — сказала Маретта, потягаючи за собою Кента.

В бюрі Кент побачив на столі револьвер, захопив його і відчинив вікно. Надворі була темна ніч, і дощ лив, мов потоп: вони були врятовані.

Утікачі затрималися лише тоді, коли досягли вершка гори, що височіла поза касарнею, і мусіли на хвилину сісти, щоб зловити віддих, бо шалений біг вичерпав їхні сили. Всі вікна касарні були вже яскраво освітлені.

— Погляньте-но, що вони роблять у нашу честь, — сказала Маретта, віддихаючи швидко.

— Чи ви знаєте, що я також мав охоту кричати, коли почув крик Пеллі, але кричати з радости. Бути на волі, Маретто, бути на волі! Де ми маємо зустрітися з людьми »Брудних пальців«?

— Як? З людьми »Брудних пальців«... Той балакун таки вам випапляв?

— Він не сказав мені нічого, але я припускаю, що...

— ... Що ми маємо дозволити вашим товаришам зловити нас ще цього вечора? Це тільки в камері могли ви впасти на подібну думку. Але куди ви йдете, це треба вам тепер сказати.

Маретта жартома штовхнула Кента в плечі і, встаючи, сказала пустотливо:

— Встати, сержанте Кент! Ви мусите мене слухатись, бо цього вечора ви є під моїми наказами. Ви хотіли кричати з радости? А що ж допіру я! Ще ніколи я не мала такого свята! Але, що за дощ, милий Боже!.. Ну, йдіть за мною.

Вони поспішно збігли по схилу гори по протилежному боці від касарні, перетяли великий шлях й опинилися чверть милі далі в тополевому гаї, сповільнюючи свій біг у гущавині.

Аж до цієї хвилини думки Кента зосереджувалися на тому, що він пережив. У лікарні, а опісля в камері він припускав, що Маретта прийде йому з допомогою, але це припущення було неясне, видеалізуване, яким він обдурював себе. Дійсність була більш реальною. Тоді, коли він уже втрачав надію, двері камери відчинилися. І це був він, Кент, Джеймс Кент, який біг тепер серед дощевої зливи! Він уже не снив, це було справжнє життя, якого не можна уявити. Відчуття цього життя і подвоювало сили Кента.

Але вона? Звідкіля в неї взялося стільки енергії? Чому вона так поцікавилася ним, до того ступеня, що аж ризикувала власним життям, щоб врятувати його? Через це запитання Кент знову потрапив у нереальність. Вона ж бігла перед ним високими і міцними ногами і несподівана думка, що він ніколи не здожене її і що вона розвіється немов сон, також приспішувала Кентові кроки.

Маретта затрималася на поляні ялинового лісу.

— Вже немає потреби так поспішати, — сказала вона. — Незабаром ми заховаємося перед дощем і всім, що надокучило нам.

Під ялинами панувала повна темрява. Маретта була певна свого шляху, бо йшла просто й енергійно через гущавину. Кент затратив всяку орієнтацію, поки не побачив почерез гілля якесь світло. Дівчина приспішила ходу.

— Лише далі! — сказала вона, повертаючись обличчям до Кента. — Ми вже на місці.

Кент почув під своїми ногами колію стежки і пізнав доріжку, яка вела до дому інспектора Кедсті.

— Маретто, — закликав він, — чи ви не помилятеся? Адже це бунґало інспектора!

— Чи ви певні в цьому? — запитала вона без ніякої турботи.

— Але ж напевно.

— Тим краще. Він буде радий дати вам суху одіж, бо ви наскрізь промокли. В таку негоду треба шукати захисту, де тільки можна.

— Чи ви не є в порозумінні з ним? Бо, на мою думку, це було б останнє місце, де...

— Навпаки, це єдине місце, в якому будемо безпечно почуватися.

— Якже це так?

— Ох, мій дорогий, — сказала насмішливо дівчина, — це ще не кінець тим несподіванкам, які ждуть вас...

Жіночі забаганки

В цьому глузливому тоні Маретти Кент відчув, що він досяг вершка смішности, виявляючи своє вагання. Адже ж Маретта Радісон допомогла йому в утечі не для того, щоб тепер запровадити його в пастку.

— Кедсті нема вдома, — сказала вона рішуче. — А заки він вернеться, ви зрозумієте, що вам нічого не загрожує. Заходьте, ми в себе.

Кентові здавалося, що краще було б побігти до ріки. Вскочити в човен і тікати — це було б найкращим виходом. Але зі страху, щоб не виявитися цілком смішним, не відповів нічого і пішов за Мареттою, стискаючи рукою приклад револьвера. Кедсті був тепер його найлютішим ворогом і без сумніву також ворогом Маретти.

»А чи не хоче вона, випадково, щоб я виправив його тепер на той світ?« — сказав він собі в душі. Але ця думка зразу викликала в ньому таку огиду, що він ніяк не міг погодитися з можливістю таких задумів дівчини.

Після того, як дівчина наказала Кентові стрясти з себе краплини дощу та дала йому великі мокасини, щоб він не залишав ніяких вологих слідів на долівці, вона взяла його за руку і повела вздовж темного коридора. Навпомацки вони зійшли сходами нагору. Дівчина відчинила двері й їх освітила лямпа, світло якої Кент бачив знадвору.

— Це моя кімната, — сказала Маретта. — Тут будете цілком безпечні.

Повітря в кімнаті було овіяне солодкими пахощами квітів і якоїсь ніжної перфуми.

— Потисніть мені руку, прошу вас, і скажіть, що ви вдоволені. Виглядаєте, мов приголомшений. Чи, може, ви воліли б бути ще й досі у вашій камері?

— Я ще досі не розумію вас, Маретто. Де є Кедсті?

— Він повинен швидко вернутися.

— І, очевидно, він знає, що ви тут?

— Вже проминув місяць, як я тут. Та це вам не цілком зрозуміле. Я ж вам обіцяла різні несподіванки. Слухайте, ви страшенно смішите мене своїм виглядом ведмедя, який погано поринув у воду. Отже, мій дорогий, чи ж не казала я вам, що немає ніякої небезпеки? А щодо Кедсті . . .

— Якщо він довідається, що сталося в касарні, його огорне шалена лють. Що ж тоді зробите? Можливо, що він уже знає про мою втечу при вашій допомозі?

— І що з того? Продовжуйте далі. Це переконує мене, що ви вважаєте мене вітрогоном. Ви неспокійні? Тим краще. Це мене веселить, сказала я вже раніше. Виходить, щоб я сама заплатила собі за свою малу прогулянку, бо ви навіть не сказали мені »дякую«. Я простягаю вам руку, а ви дивитеся на мене непорушно своїми великими, мов тарілки, очима. Направду, ви надто комічні з своїм зліпленим на висках волоссям. Мушу дати вам у щось передягнутися. Але перед тим, чи не схочете розказати мені щось веселого? В мене так мало нагоди до сміху, і то вже від місяця. А ви, як мені казали, відомий аматор добрих фарс? . . Чим же можна б вас розвеселити?

Дівчина сказала Кентові ще кілька насмішливих слів. Після сильних вражень, її піднесений тон голосу вимагав очевидно реакції. Її очі ясніли з злости, а її оживлене обличчя, жвавість рухів і ввесь молодечий запал передали подібний настрій і Кентові.

— Я навіть затанцював би з вами, якщо б була скрипка, але я ще сподіваюся почути її. От, коли б ви піддали мені такт. Ви стрибаєте, мов сильфіда, Маретто, а я почуваюся, мов незґрабна людина, яка щойно врятувалася від небезпеки.

Він взяв її руки, які вона знову простягнула до нього і щиро потиснув їх.

— На щастя, — сказала вона, — ви стаєте розумніші. А я також повинна бути серйознішою. Отже, слухайте мене. Кедсті поїхав сьогодні після обіду до Ваплоо. Вернувшись, він, як точна людина, піде до касарні, щоб переконатися, чи все в порядку. Маленький заколот, який він там застане, примусить його насупити свої грізні брови й затиснути кулаки. І він не забариться там довго, а зразу прибіжить сюди, щоб сказати мені пару гарних словечок. Він добре знає, що застане мене тут. І в той час, коли я буду з ним розмовляти, ви спокійнесенько будете сидіти в місці, яке я покажу вам, розуміється, під цим дахом... Нас повідомлять про його прихід. Будьте спокійні, про нас піклуються, все як слід передбачене. »Брудні пальці« це цінна людина. Його тільки розгубив факт, що Кедсті змінив був дату вашої висилки до Едмонтону. Але мій плян видався йому цілком добрим. Ясно, що нікому не прийде на думку шукати вас у домі інспектора поліції.

— Я думаю, що було б краще тікати далі ще цієї ночі, Маретто!

— Ні, аж через п'ять днів. Все буде тоді готове, нам не будуть потрібні люди »Брудних пальців« і ви відійдете цілком спокійно.

— А ви?

— А я залишуся, — сказала дівчина з різким порухом голови. І додала холодно:

— Я залишуся, бо мушу залишитися.

— Як? Ви хочете наразитися на його гнів?

— Не думаю, щоб Кедсті заподіяв мені якесь лихо. Ні, не вірю в це, бо і його зустріло б те саме. Жалую, що я сказала ці слова, але ви не повинні допитувати мене.

— Чи ви думаєте, що я відійду сам? Адже ваша справа є моєю. Про мене, заховайте таємницю! Але це не перешкодить мені мучити вас далі. Ніколи я сам не відійду. Ні, повірте, ніколи! Ще є час втекти, Маретто, і це найкращий вихід. Тікаймо! Якщо Кедсті, як я зрозумів, скривдив вас, і ви пізніше розповісте мені про ту кривду, я віднайду його знову. І він запла-

тить за все, що винен вам, будьте спокійні! Але тепер, гайда до ріки, і то негайно! Ну, ходімо!

Дівчина дивилася на Кента, не рухаючися з місця. Це вже не була Маретта з глузливою посмішкою, як перед кількома хвилинами. Тепер вицвіла на її устах ясна усмішка.

— Чи ви знаєте, — сказала вона, — що на підставі старого, освяченого на Півночі, закону ви належите мені?

— А це як?

— Ви мали вмерти, бо напевно вас були б повісили в Едмонтоні. Я врятувала вам життя. Тому, згідно з тим законом, ваше життя належить мені. Ви є моїм невільником, Кенте, і ви мусите мене слухатись.

— Нічого я більше й не хочу. Це тільки через мою палку натуру, Маретто, ви мусіли випробовувати мою вдячність. Я зроблю все, за вийнятком того, щоб залишити вас тут саму.

— Ви повинні бути слухняним, — повторила серйозно дівчина.

І щоб показати, що її бажання незмінне і вона не займається ним більше та щоб підкреслити свою наказуючу поставу, дівчина почала розплітати своє волосся, кокетуючи Кента, щоб краще його опанувати.

Її волосся було цілком мокре, бо каптур її дощовика не раз зривав вітер під час її бігу. Воно впало на її плечі вологою і блискучою масою, закриваючи шию, рамена і стан. Малі краплини води ясніли в світлі лямпи, немов брилянти, і поволі спадали на землю.

— І ви не відповідаєте мені? — запитала дівчина після хвилини.

— Ми підемо разом, Маретто, куди захочете, але тільки разом, — відповів Кент енергійно.

— Ох, ох! — закликала Маретта, — ви помиляєтеся. Я залишуся.

Кент побачив в очах дівчини проблиски гніву і в цій хвилині загуркотів сильний удар в одну з зовнішніх віконниць на партері будинку.

— Це Моуа. Він перестерігає, що надходить Кедсті. Немає вже часу показати вам схованку. Але він не ввійде до моєї кімнати. На це він ще ні разу не зважувався. Я зараз вийду до нього на коридор.

— Але, якщо він буде підозрівати, що я тут, і таки ввійде?

— Ви покладіться за заслоною мого ліжка. Я виходжу, — сказала дівчина, простуючи до дверей. — Що б там не було, я прошу вас не показуватися.

— А якщо він відкриє мене за заслоною?

— Тоді робіть те, що ви повинні зробити, — сказала вона без надуми.

Нерішучість

З револьвером у руці, Кент приклав ухо до дверей, але не міг почути більше, ніж перші слова Кедсті і Маретти.

— Ви все таки тут? — закричав люто Кедсті.

— Якщо вас не обманюють очі, — відповів сухо голос Маретти.

— Ви відважилися допомогти Кентові в утечі.

— Не можу цього заперечити.

— Ви переконали Пеллі і товаришів, що хтось грабує човен Сандерса?

— Треба ж було мати якийсь привід. Чи ж могла я виконати свій задум у касарні повній людей, поки не спорожнила її?

— І після того, як вам удалося післати ту банду туманів на шлях до пристані, ви вернулися, щоб загрозити тому патентованому дурневі, Пеллі, вашим лихеньким револьвером?

— Не ображуйте Пеллі, бо він виявив себе сміливим.

— Він посидить собі пару місяців там, де ви його замкнули.

— Ні, ви випустите його, щоб не продовжувати листи того . . ., про що добре знаєте.

— Спершу ви скажете мені, в котрий бік побіг мій негідник.

Двері стукнули. Кент почув тільки приглушений шум голосів. На хвилину він відчув такий самий страх, як тоді, коли Маретта пішла була з Пеллі до канцелярії Кедсті по ключі від його камери. Був неначе спаралізований. Але обставини не були тепер такі самі. Тепер він міг діяти свобідно і поспішити Маретті на допомогу. Кент відхилив трохи двері, щоб краще чути голоси. На перший крик Маретти він вибіжить. І він немов би вижидав того крику. Справа набирала бажаного для нього обороту. Протягом двадцяти секунд він матиме Кедсті перед дулом свого револьвера.

Кент потрохи успокоювався. Кедсті не був людиною, яка могла б ударити жінку. Отже, щойно тепер його вразив тон, яким дівчина п р о с и л а його не показуватися. Вона висловила своє прохання якось з острахом, після того, як була така певна себе. Чи вона боялася Кедсті? Ким вона була для інспектора? Чому заховалася в домі інспектора? Вона мусіла боятися його, бо її уста стягнулися в одну риску, коли вона промовила: »Не показуйтеся!« І Кедсті виявив своєю попередньою поведінкою, що він боїться Маретти. Що сталося між ними?

Голоси зробилися нагальніші. А якщо Кедсті схоче запровадити її до касарні? Маретта не передбачила такої можливости, тепер дуже правдоподібної. Кент був готовий стрибнути на сходи. Внизу гудів самітний голос інспектора Кедсті.

Непорушність досі напруженого тіла втомила Кента і він сів. Ніжний запах пудру з лілей нагадав йому Маретту в той день, коли вона приходила до нього в лікарню Кардіґана.

Кент ще досі не звернув був уваги на кімнату, в якій знаходився. Він знав, що це кімната Кедсті, хоч не було тут ніяких його слідів. Вона була повна різних туалетних приборів, кількість і різнорідність яких здивували його.

Кентові здавалося, що він є в будуарі доньки самого генерал-губернатора, а не в звичайній хаті над Атабаскою. На долівці, проти туалетного столичка стояв цілий ряд черевиків, надзвичайно розкішних, на високих закаблуках: черевички з ґудзиками і з шнурочками, жовті, чорні, білі шевровi, ще інші з тканини, прикрашені гарними стяжками і золоченими застібками.

Кент не міг стриматися, щоб не взяти до рук один малесенький черевичок з атласу, розмір якого просто розсмішив його. Але цей люксус черевиків був нічим у порівнянні з багатством легких матерій, прибраних тонким, мов павутиння, мереживом і дорогим гаптуванням. »Хто була ця Маретта Радісон?«

Речі, які він мав перед собою, зраджували химерний характер бездіяльної, захопленої дрібничками дівчини, яка піддавалася короткому й пустому запалові. Але це не була вдача Маретти. Отже, що думати?

Двері кімнати, в якій були Кедсті і Маретта Радісон, рвучко відчинилися, Кедсті потупотів по коридорі, як розюшений бик, і зовнішні двері затріснулися з таким гуком, що аж задрижали всі шиби в домі.

Дівчина ввійшла до своєї кімнати з простягненими руками, які зараз зловив Кент.

— Ви... ви не сходили вниз?

— Ні.

— Ви нічого не чули?

— Лише голос того нахаби, але я не міг розрізнити ані одного вашого слова.

Дівчина сіла, зідхаючи полегшено.

— Ви второпні, Кенте, і я задоволена з вас.

Легкий неспокій в голосі Маретти, виразне намагання опанувати себе і дивна усмішка зраджували її турботу.

— Треба кінчати, Маретто. Я не хочу, щоб ви наражували себе на подібні зворушення. Тому не слухаю вас більше. Нам треба йти.

— Я майже силою приневолила Кедсті, щоб він дозволив вам відійти без ніяких перешкод. Я поновлю свою просьбу і він не зможе відмовити мені.

— Кедсті?

— Так. Через п'ять днів прибуде бриґада Жана Лясаля. І ви приєднаєтеся до нього, щоб поплисти на північ.

— Та це ж пастка того гіпокрита, того зрадника, який хоче зловити мене.

— Він формально поклявся мені і знає, що його жде, коли б не дотримав своєї обіцянки.

— Ні, Маретто, я не можу залишити вас у його руках.

— Але ж мені немає тут чого боятися! Кедсті не був у цій кімнаті вже з того часу, коли нас зустрів ваш приятель, отой рижий велетень. Він навіть не ступив кроком на перший східець. Це межа смерти і Кедсті не переступить її. Моуа чуває наді мною, а він нічого так не бажає, як післати Кедсті на той світ. Коли я мала відплисти для... своєї справи, як ви кажете. Кедсті намагався затримати мене. Я була вже в човні, як припадково надійшов Моуа. Кедсті напевно думав, що індіянин з'явився задля мене, він був заховався за комишами і вдарив Моуа своєю залізною палицею по голові. Моуа не помер, але він знає, хто його вдарив і мені вистачить сказати лиш одне слово... ви розумієте. Отож ви повинні відійти, Кенте, і не турбуватися мною. Я цілком безпечна.

Дівчина хотіла надати своїм останнім словам енергійного тону, але Кент зрозумів, що вона тримається рештками своїх сил. Він бачив в очах Маретти великий смуток і думав, що цей смуток допоможе йому перебороти її впертість.

— Ну, добре. Припустімо, що я відійду, як це ви сказали. Що ж я мав би робити далі?

— Ви повинні забути про те, що сталося і не думати про те, що може статися. Ви не поможете мені ні в чому, а навпаки, можете пошкодити.

— Чи ви хочете, щоб я і про вас забув?

— Я не кажу цього, Кенте, ні, не кажу. Пізніше, так через декілька років, якщо випадок спровадить вас на шлях до Долини Мовчання, тоді, може, зустрінемося.

— Чи бажаєте, щоб я ще побачив вас?

— Думаю, що ваше питання зайве. Ви повинні добратися поза Країну Сірки, щоб віднайти Долину Мовчання. Треба перейти через вузину поміж північною і південною Нагані. Не помиліться, Кенте, якщо б ви направду хотіли туди піти. Ідучи через Давсон і Скавей, ви непотрібно наклали б чимало зайвої дороги... Поліція там вас не знайде... Та про це я мала вам точно розповісти перед прибуттям бриґади Лясаля, а цього вечора я повинна була мовчати.

— Добре. Тому, що ви так гарно описали мені шлях, значить, ви бажаєте, щоб я пішов ним. Не потребую вже докладніших вказівок. Я задоволений, що ви дали мені радість... А тепер збирайтеся! Підемо разом цим шляхом.

Дівчина знетерпеливилася. Спочатку Кент думав, що помилився, але побачив, що на обличчі Маретти з'явилося обурення. І це його тим більше вразило, коли вона сказала йому майже безбарвним голосом:

— Я мала до вас таке довір'я, Кенте! Я думала, що й ви вірите мені.

Кент, що ходив по кімнаті, взяв стілець і сів біля Маретти.

— Ще останній раз питаю, Маретто, чи ви справді думаєте, що я відійду без вас?

— Я не перестану повторяти вам цього.

— Добре, — сказав Кент глухим голосом, — я відійду. Але за однією умовою...

— Я не хочу, щоб була якась умова, — відповіла дівчина твердо, але якась м'якість промайнула в її очах.

— Умова, яка не повинна бентежити вас. Відповіджте на питання, яке заторкує тільки вас і мене. Шаную вашу таємницю, але хочу знати, не хто ви є, — ви є моєю душею — хочу, щоб ви сказали мені, що саме спонукало вас... поцікавитися мною... Бож я був для вас цілком невідомий...

— І це все? — сказала легковажним голосом дівчина. — І це все! Ох, мій бідний приятелю, це ж таке просте...

Вона на хвилину похилила голову, немов би хотіла зосередитися, і в тих кількох пізніших словах її голос змінявся може з десяток разів різними нюансами, як те озеро, що в квітні відбиває образ розвіюваної вітром хмарки. Все багатство її складної і гарячої вдачі виявилося в її голосі, який при останніх словах перейшов у зідхання:

— Можу легко заспокоїти вашу цікавість... Так, справді, я розумію, що вас могло це зацікавити. Я прожила чотири роки в Монтреалі... І який контраст було це місто до життя в наших сторонах, де люди живуть так вільно і так сердечно. Мене одягнули немов ляльку. Не буде це для мене новиною, коли завважите, що мої черевики потребують порядних ножиць до зап'ятків. Але я повинна замовчати перед вами причину, чому я й далі так одягаюся, немов на маскараду в Монтреалі і що властиво привело мене сюди... В Монтреалі я навчилася ненавидіти й гидувати людьми за їхнє лицемірство. А тому мене незвичайно приваблював ваш учинок. Це ж була чудова брехня з вашого боку і я подумала: ось єдина істота, яка ні в чому не подібна до інших. Кардіґан був дуже розгублений, він боявся, що ви не вилікуєтеся з своєї рани. Про це говорив мені Кедсті, коли переконував лікаря, що ви вийдете живий і здоровий. Отож, я хотіла побачити вас. От і все. Я хочу помогти вам, бо не можу стриматися від того, щоб... Це цілком певно ви відійдете самі через п'ять днів, правда?.. щоб не подивляти вас... Еге ж, так!..

— Але ви все таки сумні, Маретто!

— Ні, — сказала вона голосом, який все таки не міг заховати меланхолії її погляду.

Дівчина раптово зірвалася з місця, потрясаючи головою і наморщуючи брови. Вся її енергія знову повернулася до неї.

— Кедсті обіцяв мені допомогти вам в утечі. Він ще вагається. Але він мусить уступити! Покидаючи мене, він кипів з люті. Плян утечі ще не скристалізувався в його голові, але я допомо-

жу йому в цьому. Запевняю вас, що він знайде його. Він пішов до касарні. Але має вернутися знову і цього треба сподіватися кожної хвилини. А я ще не показала вам вашої криївки. Не втрачаймо більше часу. Я беру лямпу, а ви йдіть за мною!

Неминучість

Дівчина затрималася при кінці коридору перед малими дверима й відчинила їх. Кент побачив кімнату, влаштовану під скісним дахом бунґало.

— Це комора, — сказала Маретта, — але мені здається, що я причепурила її досить можливо. На вікно в даху я дала густу заслону, так що можете світити світло. А за все інше, що тут знайдете, мусите подякувати вашому добродієві »Брудним пальцям«. Не баріться змінити вашу перемоклу одежу. Візьміть оцю, що на кріслі. А тепер засвітіть свою лямпу, а я вже піду.

Кентом оволоділо ніжне почуття.

— Направду, ви маєте рацію: я навіть вам ще не подякував. Чи дозволите мені, отже, висловити вам мою вдячність так, як я відчуваю, моя Маретто, мій опікунчий духу?

Кент наблизився до дівчини, тимчасом два сильні удари потрясли віконницею.

— Кедсті знову тут, — крикнула Маретта, притискаючи до грудей руки, щоб успокоїти розбурхане серце.

Кент сказав пристрасно:

— Якщо тільки бажаєте, я вийду до нього замість вас. Направду, я вийду добровільно. Хочете?

— Ні, ні, нещасний! Навіть не показуйтеся!

Дівчина зараз зникла, забираючи зі собою лямпу. Зігнувшись, Кент увійшов у кімнату. При світлі сірника він знайшов лямпу, що стояла на скрині. Але пильно прислухаючись до того, що діється на коридорі, Кент дозволив сірникові погаснути.

Не відізвався ніякий голос, коли Кедсті підійшов до Маретти. Двері від коридора замкнулися, опісля стукнули кімнатні в партері й знову запанувала глибока тиша.

Кент довго стояв біля дверей своєї комірки, готовий кожної хвилини вийти, але до нього не доходив ніякий шум голосів. Мацаючи навпомацки, Кент знайшов крісло, сів і намагався зглибити причину, чому Маретта так вперто обстоює бажання залишитися при своєму ворогові.

Він знову уявив собі її такою, як бачив в тій хвилині, коли вона розпускала своє волосся, і ця візія повністю полонила його думки. Опісля він пригадав собі образ, який він бачив колись у Монтреалі — »Душа пущі«, пензля французько-канадського маляра Конне, приятеля лорда Страткона, який шукав надхнення для своєї праці в самому серці пралісів.

»Душа пралісу«! Але ж це був портрет Маретти! Чому ж це не прийшло йому швидше на думку? Маретта, загорнена в своє

волосся, з напіврозхиленими устами, з лискучими очима, стрункою постаттю, вся кипуча енергією, була якраз тією, що з'явилася колись очам Конне, як душа лісу. Вона втілювала країну Бога, розташовану вниз Трьох Річок, її красу, її сонце, відвагу й славу тієї осяйної Півночі.

Він не повинен лякатися: така дівчина зуміє опертися всім затіям Кедсті.

Отже Кент відважився засвітити лямпу. Комірка не мала більше, ніж десять квадратних стіп, але в ній ніяк не можна було випростуватися. В куті стояло польове ліжко, а посередині долівки накривало заступало килим. Кент усміхнувся, коли побачив малий столик. Правда, на ньому було лише одно накриття, але Маретта наклала на ньому стільки їжі, що вистачило б для десятьох: пара смажених курей, з золотавою як горіхи шкіркою, добрий шматок лосини, оливки, відкрита банька консервованих вишень, хліб, сухарці, масло, сир, термос інспектора Кедсті, в якому напевно була кава, або гарячий чай.

На долівці при ліжку стояв добре випханий наплечник, а при ньому Вінчестер. Кент пізнав зброю: він бачив її під стіною хати »Брудних пальців«.

Злива не вщухала і шум дощу на черепиці даху аж фізично дозволяв Кентові відчути захист, в якому він тепер був. Скинувши мокре убрання, Кент з запалом витер своє тіло і почав сміятися, думаючи про приємну розкіш такої зустрічі з інспектором Кедсті, яку він мав з Мерсером. Напевно одного дня трапиться така нагода, що він побачить приятеля Кедсті. Добрий настрій повернувся до Кента і, щоб доповнити реакцію, викликану натиранням, він кілька хвилин почав боксуватися з уявленим інспектором.

— Я напевно зможу розворушити його кров, — думав Кент, почуваючи, як по тілі розливається тепло після того, як він передягнувся в одежу, приготовану Мареттою. Разом з тим він відчув якусь ніяковість, на думку, що він сховався в тій хвилині, коли Маретта є в небезпеці. Ні, напевно він не залишить її тут саму. Це буде наступної ночі. Він повинен, у свою чергу, заопікуватися нею. Переконавшися про остаточну потребу переламати опір Маретти, Кент засів при столі і з'їв декілька оливок. Через свою ніяковість він не торкнувся курей, але забрався до лосини і не помітив, коли вона зникла. Закусивши шматком сира, Кент заглянув до термоса Кедсті, цікавий знати, чи в ньому є чай чи кава.

Він дуже радо був би закурив свою люльку. Можливо, що відкривши вікно, він міг би й закурити, але вікно в даху не мало рухомої рами. Від якогось часу дощ не лив так сильно і можна було навіть побачити поміж хмарами декілька зір. Небо розпогоджувалося.

(Далі буде)

ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКІ НАУКОВІ ВИДАВНИЦТВА НА ЕМІГРАЦІЇ (1945 — 1950) *

Першим джерелом цього нарису є брошура проф. **В. Порського** »Українська наука на еміграції в 1945-46 рр.«[1]) Другим — серійна публікація Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка »Сьогочасне і минуле«.[2]) Третім — стаття проф. **В. Дорошенка** »Про українські культурно-просвітні центри і центрики«.[3])

Вищезгадані матеріяли впорядник почасти доповнив відомостями з »Енциклопедії Українознавства«[4]), а теж використав ювілейну публікацію з нагоди 10-ліття УВАН **Вол. Безушка і Ярослава Рудницького п. з.** »Видання УВАН у першому десятилітті — 1945-1955 рр.«[5])

Деякі матеріяли вмістив був на цю тему »Біблос«[6]), а теж і »Визвольний Шлях« у статті д-ра **Д. Бучинського** »Наш видавничий дорібок на чужині за 1945-1956 рр.«[7])

Матеріяли подані в згаданих перших двох публікаціях (УВАН і НТШ) укладені за різними методами. УВАН зібрала короткі відомості шляхом обіжного запитника, але виявилися прогалини, бо не всі установи надіслали відповіді. НТШ свідомо обмежило засяг своїх матеріялів, подаючи монографічно відомості лиш про головніші українські наукові установи. Обидві праці себе доповняють, але не охоплюють усіх українських видавництв, що існували й діяли в реферованому періоді на згаданому терені. Крім цього, дати виходу у світ цих видань (1947-48 рр.) свідчать, що відомості в них подекуди невистачаючі для нашої теми.

Тому впорядник цього нарису доповнив їх відомостями з біжучої преси та листування-інтерв'ю з людьми причетними до згаданих нижче науково-видавничих установ (напр., проф. П. Ковалів, проф. К. Косенко, ген. М. Садовський. НТШ у Нью-Йорку, УВАН у Нью-Йорку та інші).

Все ж таки, навіть і після того, зібраний впорядником матеріял слід, на жаль, уважати під оглядом вичерпності покищо »першим наближенням« до теми. Сподіваємося, що в майбутньому, за більш сприятливих умов, можна буде цю тему опрацювати докладніше на основі тут поданих матеріялів.

* * *

З розбиттям німців навесні 1945 р. для українців у Західній Европі відкрилися кращі вигляди. І українці використали ці сприятливі обставини мірою своїх спроможностей та організаторських здібностей. Підсу-

---

*) Доповідь виголошена на науковому засіданні Денверської групи УВАН 14 грудня 1957 р.

1) Видання Укр. Вільної Академії Наук; Серія — Літопис УВАН, Авґсбурґ, Німеччина, 1947 р., стор. 10, циклост.

2) Вісник Українознавства, видання НТШ, рік III, нова серія, Мюнхен—Нью-Йорк, ч. 1., 1948 р., стор. 130.

3) Свобода, чч. 75-76, 1952 р.

4) НТШ. тт. I-III, за ред. проф В. Кубійовича; вид. »Молоде Життя«, Мюнхен, 1952 р.

5) Накл. УВАН; серія — Літопис УВАН, ч. 13, стор. 22. Вінніпеґ, 1955 р.

6) Журнал бібліографії, критики і рецензій (чч. 1-19 за 1955-56 рр.) за ред. д-ра Сидора Чарторийського. Вид. »Говерля«, Нью-Йорк.

7) Суспільно-політичний і науково-літературний місячник, кн. 12, стор. 1446-1454, Лондон, 1956 р.

мовуючи сьогодні п'ятилітні зусилля (1945-1950 рр.) стверджуємо, що за цей період ми добилися нових успіхів для української визвольної справи. Цей період відзначається багатством, різноманітністю та всебічністю виявів українського життя. Він, може, навіть перевершив подекуди пережиту т. зв. »Празьку добу« в житті українців у Західній Європі, що тривала майже 18 років (від 1921 р. до 1938/39 рр.)[8])

Так звана нова »скитальча« доба частини українського народу вийшла своїм засягом далеко поза попередні суто європейські рамки. За цей час діячам »Української еміґрантської держави« (1945-50 рр.) вдалося нав'язати далекойдучі зв'язки та вивести українство на широкі, світові простори.[9])

Цих два чинних й вельми плідних періоди в житті українських вихідців (скитальщини) XX-го стол. в Західній Європі розділяє період деякого занепаду (1939/40 і 1944/45 рр.). Причиною була друга світова війна з суворим всебічним режимом як у самій Німеччині, так і в окупованих нею країнах, в яких волею долі опинилися українські вихідці, переважно з-підсовєтської України, а згодом і з інших областей мірою відходу німецьких військ на захід.[10])

Науково-видавничий рух. Не маємо наміру в цій короткій розвідці описувати всі здобутки тогочасного скитальчого українства в Західній Європі в 1945-50 роках. Зупинимося тільки на одній ділянці, а саме — спробуємо зреферувати **науково-видавничий рух.** Він витворився, передовсім, заходами окремих українських науковців-вихідців. Але в головній масі став наслідком діяльности різноманітних установ. Вони переважали на науковому видавничому полі, як більш потужні осередки.

В початку цього періоду організація українського наукового життя на скитальщині в Західній Європі відбувалася, по традиції, під знаком попередньої Мазепинсько-Могилянської Академії Наук на чужині (від 1938) та Українського Академічного Комітету (з Празьких часів). Згодом, на протязі п'яти років, поступово заіснувало, або відновилося, біля 40 різних українських наукових та споріднених установ, з осідком здебільшого в американській зоні Німеччини. Між ними були: високі школи, наукові товариства, науково-дослідчі інститути, наукові видавництва, спілки науковців тощо. Вони підготовили до друку, або видали за цей час скитальчого життя, значну кількість наукових та споріднених публікацій, продовжуючи в той спосіб боротьбу за вільну українську думку й науку.

Перегляд установ. Нижче спробуємо, по можливості за бігом часу їх постання, подати короткі загальноорієнтаційні відомості про головніші цього роду установи та дещо про їх науково-видавничу діяльність:

1. УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ. Існує від 1921 р. на чужині. Був перенесений з Праги (Чехо-Словаччина) і відновлений з приходом американців до Німеччини (1945 р.) в Мюнхені (Баварія). УВУ об'єднував за реферований період біля 70 професорів та біля 500 слухачів. Ректором був проф. д-р Іван Мірчук. УВУ посідав значну українознавчу бібліотеку й різні допоміжні установи. Поза учбовою діяльністю провадив науково-видавничу чинність: видав біля 20 підручників для своїх слухачів, щорічно видавав розклад викладів на біжучий академічний рік та свої традиційні »Наукові Збірники«. У 1950 р. вийшов саме п'ятий том, відзначивши в той спосіб 25-ліття існування УВУ (1921-1946). Поза тим УВУ видав серію різних публікацій українською і чужинецькими мовами.

---

[8]) Див. С. Наріжний — »Українська еміґрація«, т. І., Прага, 1942 р.

[9]) Див. Л. Романюк: »Слідами Аґапія А. Гончаренка«, »Визвольний Шлях«, Лондон, ч. 3, 1957 р.

[10]) Див. 1) Євген Ю. Пеленський: »Українська наука в Польщі за час війни — 1940-44 рр.« »Сьогочасне і минуле«, кн. І., ст. 42-49, Мюнхен, 1948; 2) Зенон Кузеля: »Українознавство в Німеччині — 1939-45 рр.« »Сьогочасне і минуле«, кн. І., ст. 49-56, Мюнхен, 1948.

2. УКРАЇНСЬКИЙ ТЕХНІЧНО-ГОСПОДАРСЬКИЙ ІНСТИТУТ. Був перенесений з Подєбрад (Чехо-Словаччина) і відновлений з приходом американців 28 червня 1945 р. в м. Пляттлінґ, а від 11 липня 1945 р. остаточно в Реґенсбурзі (Баварія), згодом в Новому Ульмі. Продовжував на скитальщині традиції колишньої Української Господарської Академії, що була заснована 1922 р. у Чехо-Словаччині. В Баварії УТГІ існував (розвинувся) у значно ширшому засязі та з більшою кількістю факультетів. УТГІ об'єднував біля 140 осіб лекторського персоналу та біля 900 слухачів. Ректорами були, по черзі, — проф. В. Доманицький та проф. д-р Б. Іваницький. Інститут, крім учбової діяльности, провадив »Науковий Сектор«. Сектор влаштовував наукові доповіді, видав перший (четвертий від часу заснування УТГІ) том »Наукових Записок« (Реґенсбурґ, 1948) і видавав два інформаційно-наукові часописи. УТГІ провадив, крім авдиторного, ще й позаочне навчання. В зв'язку з цим, ще в Чехо-Словаччині, УТГІ видав був для своїх слухачів від 1931 р. біля 200 циклостилевих підручників. З того дорібку перевидав та видав нових на скитальщині біля 50 циклостилевих книжок. Вийшла теж друком »Інформаційна Книга« про УТГІ (Реґенсбурґ, 1947). Від 1950 р. в США засновано було представництво УТГІ.[11])

3. УКРАЇНСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО (за зразком НТШ у Львові) засновано в Мюнхені 22 жовтня 1945 р. й діяло до 30 березня 1947 р. Займалося гуманітарними науками. Головував проф. д-р Вадим Щербаківський. УНТ влаштовувало наукові доповіді й т. зв. »Академічні вечори« та намірялося згодом провадити відповідну видавничу діяльність.

4. УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК продовжувала на скитальщині наукові традиції Всеукраїнської Академії Наук у Києві, з часів Української держави. УВАН була заснована 15 листопада 1945, в м. Авґсбурзі, в Баварії. Сталим її президентом був проф. д-р Дмитро Дорошенко. Об'єднувала біля 200 українських науковців-вихідців з поділом, згодом, на членів дійсних, кореспондентів і співробітників. Крім того мала значну кількость членів-прихильників. У 1949 р. Президія УВАН переїхала до Вінніпеґу (Канада), а по різних країнах поволі постали відділи УВАН (Европа, Канада, США, Австралія, Арґентіна). УВАН посідала Музей-Архів з осідком в Авґсбурзі, згодом в Ляйпгаймі, нині в Нью-Йорку, завжди під керівництвом проф. В. Порського. Музей-Архів збирав та розподіляв поміж інші установи т. зв. »обов'язкові примірники« друків, що появлялися на еміґрації. УВАН влаштувала, до 1950 р. включно, біля 40 збірних, іноді кілька днів триваючих, наукових конференцій, численні доповіді, виставки еміґраційних видань та творів мистецтва, провадила науково-інформаційну службу, філателістичну і видавничу діяльність. УВАН видала до 1950 р. біля 70 різних (циклостилем і друком) періодичних та книжкових публікацій українською і іноземними мовами. Академічний портфель рукописів, які чекали на опублікування, сягав тоді кількасот більших і менших праць. При УВАН існували: »Товариство Прихильників« і »Наукова фундація«, завданням яких було збирати засоби для біжучої та видавничої діяльности УВАН.[12])

5. УКРАЇНСЬКИЙ МОРСЬКИЙ ІНСТИТУТ. Заснований у 1940 р. на чужині. Від 1945 р. відновив свою науково-організаційну і видавничу діяльність у Герсфельді (Велика Гессія). З початку свого існування був під керівництвом пок. д-ра Юрія Липи, а від 1946 р. — проф. д-ра Михайла Міллера. У 1948 р. перенесений з Вісбаден-Кастелю (Велика Гес-

---

[11]) Див. **Проф. д-р Я. Зозуля:** »Українські школи на еміґрації«. »Вісті УТГІ, Нью-Йорк«, ч. 7-8, 1958, стор. 6-9.

[12]) Див. **Проф. І. Розгін** — »Українська вільна наука на еміґрації«. »Український Прометей«, ч. 29, 1957.

сія) до Нью-Йорку. УМІ видав на скитальщині біля 40 назв циклостилевих книжок, брошур та збірників (чч. 27-66) присвячених проблемам морської України.[13])

6. УКРАЇНСЬКИЙ ОКЕАНІЧНИЙ ІНСТИТУТ. Заснований 1942 р. на чужині. Від 1945 на Гессенщині, згодом в м. Вісбаден-Кастель (Велика Гессія). Керував установою інж.-економіст Лев Биковський. У 1948 р. УОІ був перенесений до Нью-Йорку. УОІ видав за час скитальщини 13 циклостилевих різних публікацій (чч. 6-18), присвячених проблемам океанічної України.

7. УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА СЕМІНАРІЯ — була продовженням колишньої Богословської Академії у Львові. Цей учбовий заклад був відновлений на скитальщині восени 1945 р. з осідком у Гіршберґу, в Баварії, згодом перенесений до Кулемборґу в Голляндії. Семінарія мала біля 16 професорів та біля 60 студентів. Її очолювали ректор о. мітр. О. Малиновський та о. мітр. д-р Василь Лаба. Крім навчання семінарія провадила і видавничу, в тому й наукову, діяльність. Зокрема були перевидані виклади кол. професорів Греко-Католицької Богословської Академії у Львові. Видано загалом біля 10 книжок. Семінарія проіснувала на еміґрації 5 років і при кінці 1950 р. була зліквідована Священною Конґреґацією для Східньої Церкви.[14])

8. ГРУПА ЧЛЕНІВ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА. Заснована в Празі, відновила навесні 1945 р. в Мюнхені перервану воєнними подіями наукову роботу. Група відбула понад 30 наукових засідань і підготовила до друку матеріяли з ділянок: історії, літературознавства та мовознавства.

9. АВҐСБУРЗЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ дійсних членів Української Вільної Академії Наук (Громада Науковців) існувало від 1945 р. в Авґсбурзі (Баварія). Головували по черзі: проф. д-р Левко Чикаленко та проф. Леонід Білецький. Відбувалися щосуботи наукові сходини з доповідями та видано було, заходами студентів, 5 книжок-скриптів для слухачів відділу Українського Вільного Університету в Авґсбурзі.

10. УКРАЇНСЬКА ВИЩА ЕКОНОМІЧНА ШКОЛА в Мюнхені була заснована в 1945 р. Педагогічний персонал складався з 55 осіб. Студентів було за той час біля 400. Ректорували по черзі професори: Борис Мартос та Константин Косенко. Крім навчальної, УВЕШ провадила й наукову діяльність. Для цього існував при ній »Науковий Інститут по вивченню економіки України та господарсько зв'язаних з нею країн«. Виголошено було численні наукові доповіді професорів. Видано було біля 21 підручник для потреб слухачів.[15])

11. МИСТЕЦЬКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ РУХ (МУР) почався в Нюрнберзі (Баварія) 25 вересня 1945 р. Завданням МУР-у було об'єднати мистців. У першу чергу — мистців слова, які на прапорі своєму написали: »Досконале, довершене мистецтво«. Очолював це об'єднання письменник Улас Самчук. МУР влаштував 5 загальних з'їздів і конференцій своїх членів та видав друком три літературних »Збірники« і один »Альманах«. Поза тим МУР видав безпосередньо, або за своєю апробатою, серію кращих творів своїх членів.

12. УКРАЇНСЬКИЙ СУХОДІЛЬНИЙ ІНСТИТУТ. Заснований у 1944 р. на чужині. Відновив свою діяльність 1945 р. у Ваймарі (Тюрінгія), згодом у Герсфельді (Гессія), в Офенбасі та Вісбаден-Кастелі (Гессія), під кер. д-ра Тимоша Олесіюка. З Вісбадену був перенесений у 1948 р. до Нью-

---

[13]) Див. **Л. Биковський** — »Український Чорноморський Інститут«. »Визвольний Шлях«, чч. X-XI, 1957 р.

[14]) Див. **о. Василь Лаба** — »Пам'яті щирого Друга — бл. п. о. мітрата Олександра Малиновського . . .« »Наша Мета«, Торонто, ч. 48, 1957.

[15]) **УЕВШ.** Шість років Української Економічної Високої Школи в Мюнхені (1945-1951). Мюнхен 1951.

Йорку. УСІ видав на скитальщині 19 різних циклостилевих публікацій: книжок, мап, брошур та збірників (чч. 2-20), присвячених проблемам суходільної і соборної України.[16])

13. БОГОСЛОВСЬКО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ Української Православної Автокефальної Церкви. Заснована 24 серпня 1946 р. в Мюнхені (Баварія). Ректором був проф. Пантелеймон Ковалів. Академія об'єднувала біля 20 професорів та понад 150 студентів. Крім навчальної праці професори Академії опрацювали ряд тем з ділянок: науково-богословської та церковно-історичної, що виголошувалися на доповідях. Академія видала підручники для своїх слухачів і три періодичні органи: »Збірник Праць«, »Бюлетень Академії« і »Богослов«. Окремо було видано кілька книжок. З них, напр., **проф. П. Коваліва** — »Раннє християнство на Україні за свідченням пам'яток X-XIV стол.«[17])

14. УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ АКАДЕМІЧНИЙ СЕНЬЙОРАТ ім. Митрополита Андрія Шептицького. Заснований у Мюнхені з кінцем 1946 року заходами Апостольського Візитатора о. Н. Вояковського. Сеньйорат допомагав в організації »Академічних вечорів«, посідав автономну Археографічну Комісію для збирання й видавання пам'яток нашої історії. Сеньйорат мав різні архіви.

15. ЦЕРКОВНО-АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ ПРИ ВІЗИТАТУРІ УКРАЇНЦІВ-КАТОЛИКІВ оснувалася ще у Львові, в березні 1944 р., заходами Митрополита Андрія Шептицького.[18]) Була відновлена 13 серпня 1946 р. у Мюнхені. Колегія науковців під головуванням о. д-ра Й. Скрутеня відбула за час її відновлення поверх 10 наукових засідань з науковими доповідями. Завдання Комісії були такі: а) розшукування і систематизування документального матеріялу до історії української церкви, як рукописного (архівного) так і вже опублікованого; б) наукове студіювання загальних і спеціяльних проблем історії української Церкви та споріднених із нею дисциплін від перших часів християнства в Україні до наших часів, на всіх просторах української землі та всіх теренах розселення українського народу; в) публікація для українського та міжнародного наукового світу, а також широка популяризація вислідів науково-дослідчої праці Комісії. ЦАК мала в пляні видати ряд різних і окремих праць, з яких уже деякі були готові до друку.

16. КУЛЬТУРНО-НАУКОВЕ ВИДАВНИЦТВО, під керівництвом Юрія П. Тищенка, було засноване навесні 1946 р. в Ганновері, від 1947 р. у Кілю, в брітанській зоні Німеччини, де мало свою друкарню. Об'єднувало біля 15 співробітників. Випустило в світ: три числа »Збірника« (циклост. I-III) літературно-наукового характеру, книжку-підручник **Ю. Тищенка** про »Друкарство« (Кіль-Корюґен, 1948) та дві наукові брошури друком з серії »Матеріяли до історії України«; **Б. Крупницького** — »Культурне життя України за гетьмана Данила Апостола« і **Олександра Оглобліна** — »Ханенки« (сторінка з історії українського автономізму XVIII-го століття).

17. НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МАРТИРОЛОГІЇ (НДІУМ) був заснований у Мюнхені в серпні 1946 р. заходами Ліги Українських Політв'язнів, згодом перейшов під опіку НТШ. Об'єднував біля 32 наукових співробітників. Директором Інституту був проф. д-р

---

16) **Л. Биковський** — »Українські Науково-Дослідчі Інститути«. (1940-1952). Див. »Нові Дні«, Торонто, ч. 39, 1953.

17) Див. ««Енциклопедія Українознавства«, Словникова част., Мюнхен, 1955, том I, стор. 146.

18) **М. Андрусяк** — »Чи оснував сл. п. Митрополит А. Шептицький Церковно-Арх. Комісію у Львові в 1943-44 рр.«. Див. »Наша Мета«, Торонто, ч. 47, 1957.

Ол. Оглоблин. Завданням Інституту було збирати, переховувати, науково досліджувати й видавати синтетичні збірники й інші публікації про жертви українського народу, які він приніс під час визвольної боротьби за свої державно-політичні ідеали від найдавніших часів. Інститут мав для збирання матеріялів мережу уповноважених. Посідав з засягу свого діяння значні збірки і архіви, влаштовував наукові засідання та ширші конференції. Мав докладно опрацьований видавничий плян. Виготовив до друку низку наукових праць з історичної мартирології України (XVII-XIX ст.), зокрема з історії мазепинської еміґрації. Готувався видати два наукові збірники, присвячені українській мартирології 1917-1938 рр. і української мартирології часів другої світової війни та німецької окупації. Було зладжено до друку також монографію про психологію політичного в'язня, розвідки про німецькі концентраційні табори і в'язничну поезію. Закінчувалося складання І-го тому »Записок НДІУМ«. В серії »Інформаційна бібліотека НДІУМ« були видруковані брошури: »Завдання української мартирології« (Мюнхен, 1947) і »Казематні вірші« Т. Шевченка зі вступною розвідкою (Мюнхен, 1947).

18. НАУКОВО-ДОСЛІДЧА КАТЕДРА МОСКВОЗНАВСТВА була заснована у Вісбаден-Кастелі (Велика Гессія) в кінці 1946 р. НДКМ знаходилась під ідеологічним керівництвом проф. Василя Дубровського. Катедра видала 4 циклост. брошури з перекладними і оригінальними матеріялами, в тому працю проф. В. Дубровського — »СССР як Федерація« (Майнц-Кастель, 1946).

19. ГРУПА УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ в Гайдельберзі (Надрейнщина) заснувалася з кінцем 1946 р. Складалася з 10 членів під проводом проф. д-ра Ярослава Рудницького. Діяльність Групи виявлялася: у нав'язуванні контактів з професорами Гайдельберзького університету, в успішній інтервенції у справах відділення українського відділу від московського в каталогах університетської бібліотеки, організації академічних викладів для науковців і ширшої громадськости, нав'язуванні зв'язків з іншими українськими науковими установами. Група сприяла виданню кількох публікацій своїх членів, головно в царині українського мовознавства. У 1949 р. з виїздом її членів в заокеанські країни, праця Групи припинилася.

20. УКРАЇНСЬКА РОДОВІДНА УСТАНОВА була заснована ще в Києві за часів української державности. На скитальщині відновлено її у Франкфурті над Майном (Велика Гессія) 1956 р. Керував УРУ проф. Євген Архипенко. УРУ — це об'єднання українських знаменованих родів. Завданням УРУ є моральне і національне піднесення українського народу через оформлення й скріплення українських родів, наукове дослідження й розроблення питань з царини родівництва та знаменництва. УРУ була напівурядовою установою, посідала значні архіви, книгозбірню, мистецьку робітню, влаштувала два наукових з'їзди з виставками родовідних матеріялів та провадила видавничу діяльність: за звітовий час вийшли чотири циклостилевих числа (чч. 1-4) часопису »Рід та Знамено« (п'яте складалося) видано було 8 циклостилевих брошур, 4 листівки з гербами українських гетьманів та різні формуляри-друки, зв'язані з поточною діяльністю УРУ.

21. ФУНДАЦІЯ ПЛЕКАННЯ БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА ім. Мавриції Ґочалковської, заснована ще у 1937 р. у Варшаві (Польща), відновлена в 1946 р. у Вісбаден-Кастелі. Перебувала під керівництвом інж. Льва Биковського. Фундація видала на скитальщині, друком і циклостилем, 13 брошур (чч. 4-16) з різних ділянок книгознавства та бібліотекознавства.

22. БІБЛІОТЕКА УКРАЇНСЬКОГО ЄВАНГЕЛИКА заснована 1946 р. в Марбурзі й Вісбадені (Велика Гессія) заходами проповідника Володимира Боровського. Технічно-видавничу частину провадив інж. Л. Биковський.

Бібліотека видала, циклостилем і друком, 25 чисел оригінальної та перекладної літератури для потреб різних напрямків українських євангеликів на скитальщині. У тому, напр., розвідку проп. **В. Боровського:** »Теодосій Довгалюк, його життя й праця, 1907-1942«.

23. ЛІГА АТЛАНТІЙСЬКОЇ ХАРТІЇ, відновлена на чужині, видала під кер. проф. д-ра Романа Смаль-Стоцького, за час з 1946 по 1948 рр., шість циклостилевих брошур різних політично-історичних матеріялів.

24. ВИДАВНИЦТВО ОРГАНІЗОВАНОГО УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА (?), видало від 1946 р. на чужині, три циклостилеві збірники, що обіймають різні матеріяли новітнього історично-довідкового характеру з часів совєтської і німецької займанщин.

25. ВСЕУКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКОВНА РАДА (Соборноправна) видала на скитальщині, починаючи від 1946 р., друком кілька брошур історично-церковного характеру.

26. НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. Т. Шевченка було відновлене 30 березня 1947 р., з осідком в Мюнхені (Баварія), від 1951 р. — в Сарсель (Франція). НТШ продовжує наукові традиції колишнього НТШ у Львові. Об'єднувало понад 80 дійсних членів з-поміж науковців-вихідців та чужинців. Крім того НТШ мало більшу кількість членів звичайних і прихильників. У своїй науковій діяльності не обмежувалось регіональною, але займалося також і всеукраїнською тематикою. Після смерти голови — проф. д-ра Івана Раковського — НТШ очолив на чужині проф. д-р Зенон Кузеля. Генеральним секретарем був проф. д-р Володимир Кубійович. НТШ провадило широко заплянована науково-організаційну діяльність, влаштувало низку наукових доповідей, посідало книгозбірню, музей, спочатку в Берхтесґадені (Баварія), а згодом у Філядельфії (США) під керівництвом директора Володимира Дорошенка. Від 1948 р. розпочало видавничу діяльність: видало 4 томи »Наукових Записок« (томи 156-159), два числа часопису »Сьогочасне й Минуле«, продовжувало видавати »Хроніку«, розпочало було видавати »Бюлетень« для внутрішньої інформації членів Товариства, закінчувало видання тритомової »Енциклопедії Українознавства«, приступило було до видання англійського видання тої ж Енциклопедії. Останньо, у звітовому періоді, Т-во приступило до видавання »Бібліотеки Українознавства« та готувало до друку збірник англійською мовою п. з. »Україна під Совєтами«, де мали бути вміщені опрацьовані українськими вченими статті про всі ділянки українського життя під московсько-большевицьким пануванням. НТШ має свої філії в Европі, США, Канаді й Австралії.[19])

27. УКРАЇНСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО в Ашафенбурзі (Баварія) постало в березні 1947 р., обхопило собою біля 14 науковців різних ділянок знання. Мало за завдання допомагати науковій праці своїх членів, їх зв'язкам з різними науковими центрами, захищати їх професійні справи та задоволяти потреби місцевої української громадськости в науково-популяризаційних ділянках. Т-во влаштувало ряд наукових і науково-популярних доповідей та конференцій. Сприяло підготовці до друку різних матеріялів, напр., праці проф. **А. Животка** в царині історії української журналістики.

28. ГУРТОК ПРИХИЛЬНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ в Коріґені (британська зона Німеччини) був заснований 4 жовтня 1947 р. заходами видавця Ю. П. Тищенка. Головував о. мґр М. Збира, секретарював — М. Запорожченко. Гурток мав 12 співробітників. Завданням його було збирати матеріяли, розкидані по різних архівах Шлезвіґ-Гольштайну, які могли б правити за джерела для українських істориків у їх працях. Гурток зібрав матеріяли по питаннях: 1) Орликознавства, зокрема Анастазії

---

[19]) Див. **В. Дорошенко** — »Огнище української науки...« Нью-Йорк, Філядельфія, 1951, стор. 64-66.

Орлик-Штайнфліхт, що померла 1728 р. в Кілю; 2) про перебування українців у Кільському університеті в XVIII ст.; 3) займався розшукуванням актів, що стосуються до української історії XVIII-го ст.

29. УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДЧИЙ ІНСТИТУТ РОДОЗНАВСТВА був заснований 11 листопада 1947 р. двома науковими установами: Українською Родовідною Установою і Українською Вільною Академією Наук, для спільного вивчання зазначених у його назві наукових царин. Організаційно ІРЗ залишено при УРУ у Франкфурті над Майном. Керівниками трьох відділів ІРЗ були професори: д-р М. Міллер, д-р Ол. Оглоблин та д-р Яр. Рудницький. Інститут встиг видати друком одну брошуру та підготовити до друку перший том своїх »Праць...«, що обіймали висліди І-го наукового з'їзду в Майнц-Кастелі (Гессія).

30. УКРАЇНСЬКА СПІЛКА ОБРАЗОТВОРЧИХ МИСТЦІВ, з осідком в Мюнхені, відбула з'їзд своїх членів у 1947 р. й згодом видала альманах »Українське мистецтво«, томи І-ІІ, 1947 р.; том ІІІ виготовлявся до друку. Крім цього вийшли публікації: »Крук-Павлось-Мухин, три українські різьбарі«, текст С. Гординського (Мюнхен, 1947) та »Українське Малярство«, альбом творів сучасних українських мистців (Мюнхен, 1947).

31. СПІЛКА УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВИХ СПІВРОБІТНИКІВ на скитальщині постала в 1947 р. з осідком у Франкфурті над Майном. Завданням її було боронити професійні інтереси українських науковців та допомагати в їх наукових працях. Спілка зорганізувала два загальних з'їзди своїх членів та підготовила до друку перший том своїх »Праць«, що обіймав звіт з першого з'їзду та виголошені на ньому доповіді.

32. БРАЦТВО СВЯТОЇ ПОКРОВИ, засноване в Мюнхені, видало кілька брошур з етично-філософської царини.

33. ВЧИТЕЛЬСЬКА ГРОМАДА на область Гессію постала з розвитком української шкільної мережі на скитальщині. Цей відділ загальновчительської організації мав свій адміністративний осередок в Корнберзі (Баварія). Громада, поруч професійних завдань, займалася й видавництвом. Видала друком кілька публікацій, користаючи з української друкарні на місці, в тому, напр., працю проф. І. Крилова, шкільного інспектора на той час, з царини педагогіки.

34. ГРУПА НАУКОВЦІВ, об'єднаних біля видавництва »Брама Софії« (в Баварії), видала два числа науково-літературного збірника.

35. УКРАЇНСЬКИЙ ВОЄННО-ІСТОРИЧНИЙ ІНСТИТУТ, з музеєм при ньому, заснований у Майнц-Кастелі (Гессія) в 1948 р. Він продовжував працю колишнього »Українського Воєнно-Історичного Товариства«, що існувало у Варшаві (Польща) впродовж 25 років. Очолював Інститут генерал Михайло Садовський. Завданням Інституту було: збирати, впорядковувати й видавати друком воєнно-історичні матеріяли з часів збройної боротьби України за волю й державність. Інститут посідав численні збірки архівного і музейного характеру. Зорганізував з них мандрівні виставки. Впродовж 1948-1950 рр. відбулося 20 таких виставок по Зах. Німеччині. Крім цього Інститут оголосив у пресі ряд інформаційних статтей та заміток з царини своєї діяльности. Підготовив до друку, вдруге, десятий том військово-історичного збірника »За Державність«, що його москалі знищили у Львові, а теж дальші XI і XII-ий томи з цієї серії. Від 23 липня 1950 р. Інститут перенесено з Зах. Німеччини до Торонта (Канада).

36. ІНСТИТУТ ЗЕЛЕНОЇ УКРАЇНИ, був заснований у 1948 р. на скитальщині і в тому ж році перенесений до Нью-Йорку. Керував його працею ред. Іван Світ. Інститут видав друком дві брошури в справах українського національного руху та державности в цій далекосхідній частині Соборної України.

37. ЦЕНТРАЛЬНЕ БЮРО українських науково-дослідчих інститутів було засноване на початку 1948 р. на скитальщині. Навесні того ж року

його перенесено з Німеччини до Нью-Йорку. Бюро об'єднувало працю вищезгаданих Суходільного, Морського, Океанічного та Зеленої України науково-дослідчих інститутів. Від часу смерти проф. інж. Івана Шовгенова, який очолював перші три інститути, справи їх Бюра провадив генеральний секретар — інж. Лев Биковський. Бюро провадило координаційну та технічно-видавничу діяльність, обслуговуючи інститути. У зв'язку з 10-літтям існування Інститутів Бюро підготовило було до друку відповідну публікацію справоздавчо-ювілейного характеру.

38. ІНСТИТУТ ЗАОЧНОГО НАВЧАННЯ (ІЗН) постав у 1949-50 рр. при Українському Вільному Університеті в Мюнхені. У 1951 р. ІЗН був перенесений до Сарселю (Франція). Керівні органи ІЗН — це кураторія та дирекція. Директором був проф. д-р О. Кульчицький. В ІЗН працювало 12 професорів, що обслуговували кореспонденційно на 30 червня 1950 р. біля 130 студентів. Від липня 1950 р. почав видавати періодичний »Бюлетень« для своїх співробітників, студентів і преси. Крім цього ІЗН видав циклостилем 10 книжок-скриптів, пов'язаних з його біжучою діяльністю. ІЗН мав представництво в США.

* * *

На цьому кінчаємо нашу спробу короткого загального огляду українського наукового та зближеного до нього видавничого руху на скитальщині за час з 1945 р. до 1950 р. Він, ізза браку відповідних бібліографій, є далеко неповний.

Через брак докладніших відомостей ми не могли згадати про видавничу діяльність багатьох ще організацій та підприємств, які можна було б віднести до цієї розвідки, напр.,:

Діяльність філософічної організації »ОРДЕН«, в Баварії, на чолі з проф. Володимиром Шаяном.

НАУКОВО-ДОСЛІДЧИЙ ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ, на чолі з проф. Андрієм Москаленком.

Організація т. зв. »Християністів«, з осідком в Реґенсбурзі (Баварія) під проводом д-ра Степана Росохи.

Видавництво »ГУРТІВНІ ПАПЕРУ« з власником п. Пастушенком в Авґсбурзі.

Публікації видавництва »ПРОМЕТЕЙ« у Новому Ульмі. Його накладом, напр., вийшли праці проф. Ісаака Мазепи: »Україна в огні й бурі революції« (тт. I-III) та »Підстави нашого відродження« (тт. I-II).

»АРКА« (додаток до газети »Українська Трибуна«), що виходила в Мюнхені, в якій вміщено багато матеріялів наукового та мистецтвознавчого характеру, і т. п.

Ми вже згадували, що науково-видавничий рух на скитальщині в 1945-50 рр., був вислідом діяльности переважно вищезгаданих, різноманітних установ та що діяльність окремих осіб їм не дорівнювала. Проте ж науково-видавнича діяльність деяких науковців та діячів української культури за цей час була настільки жвавою й плідною, що може правити за цілі установи, напр., видання:

Проф. д-ра В. Кубійовича та д-ра М. Кулицького в царині географії й картографії.

Проф. д-ра В. Січинського в ділянці історії українського мистецтва, архітектури та історії.

Проф. Олекси Повстенка про »Стародавній Київ«.

Нарешті до третьої групи установ, що займалися, хоч і не мали цього на меті, науково-видавничою діяльністю, слід віднести:

ЦЕНТРАЛІ численних на скитальщині культурних, економічних і політичних організацій, угрупувань та громадських установ.[20]) Опубліковані

---

[20]) Напр., »Центральне Представництво Української Еміґрації« з його Відділом Культури і Освіти.

за той час їхні статути, звіти, особливо з відбутих з'їздів та виголошені доповіді становлять поважний джерельний матеріял для студій над розвитком української громадсько-політичної думки та відповідних рухів за той час.

Для належної оцінки цієї муравлиної науково-видавничої праці українського вихідництва, за 5 років перебування в Західній Європі, слід згадати, що тут говорилося переважно про діяльність головніших наукових осередків та осіб в американській і подекуди в брітанській зонах Німеччини. За французьку зону не маємо відомостей. У той час українське організоване життя прокинулося майже по всіх країнах Західньої Европи, напр., науково-видавничий рух був проявився також в Австрії, де діяла »СПІЛКА УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ«, з проф. інж. Євгеном Ґловінським на чолі, з осідком в Зальцбурґу; в Італії, де перед у цій справі вів проф. Євген Онацький; у Швеції, де працював проф. д-р Юрій Шерех та інші українські вчені; у Швайцарії, де перебували митрополит д-р Іларіон і д-р Євген Бачинський; у Франції, де видавництво »Громада« та проф. д-р Ілько Борщак видали за той час кілька наукових збірників і періодиків.

Загалом, з великою непевністю, хоч такої статистики досі не переведено, можемо твердити, по приблизному підрахунку, що кількість української науково-видавничої продукції на еміґрації, окремих осіб і установ (по всій Західній Європі за час від 1945 до 1950 рр.) виносила біля 500 назв-періодиків, книжок, брошур, мап, альбомів та інших наукових публікацій. Цю кількість слід відрізняти від даних про загальну видавничу продукцію за той час. Спроби усталення останньої є досі незадовільні. Про вартість згаданої української наукової продукції будуть судити наступні покоління.

З роз'їздом більшої частини української еміґрації з Зах. Европи, переважно по заокеанських країнах, можна уважати цю сторінку української історії подекуди закінченою. Почалася інша доба в історії українства по цей бік »залізної заслони«, в залежності від розміщення нової еміґрації, її закорінення та проявів наукової і науково-видавничої діяльности в країнах нового поселення.

ПІДДЕРЖУЙТЕ

українську крамницю

КАЛИНА

562 Genesse St., BUFFALO 4, N. Y.

а переконаєтеся самі, що там найкраще закупите всякого роду ґалянтерійні товари, книжки, часописи, образи, різьби, нитки DMC, панами, українські вишивки, а також імпортовані солодощі.

СВІЙ ДО СВОГО — ЗАПОРУКА НАШОЇ СИЛИ

ТОВАР ВИСИЛАЄМО ТАКОЖ НА ПИСЬМОВІ ЗАМОВЛЕННЯ

В. ДЕРЖАВИН

»ПОПІЛ ІМПЕРІЙ« ЮРІЯ КЛЕНА І НОВІТНЯ СПРОБА ПЕРЕОЦІНКИ ЙОГО ПОЕЗІЇ

(Продовження, 2)

Аж ніяк не маючи на думці знижувати питому вагу всіх інших поетичних творів Кленових — безкомпромісово антисовєтської поеми-інвективи »Прокляті роки« (1938), збірки мистецьки досконалої лірики »Каравели« (1943) — де в поемах »Софія», »Україна«, »Ми« тощо надхненно виображено українську національну ідею — а також збірки дуже дотепних і елеґантних сатирично-пародійних віршів »Дияболічні параболи« (1947), складеної почасти вкупі з Леонідом Мосендзом і опублікованої під ім'ям Порфирія Горотака[1]) — гадаємо, що Юрій Клен лишиться в історії нашого письменства насамперед як поет національно-визвольницьких змагань та героїчної мартирології українського народу — як автор епопеї »Попіл імперій«, просторої панорами трагічної долі України на тлі всеєвропейської історії 1914-1945 років. Через свій суворо додержаний історично-хронологічний порядок викладу, епопея в цілому є засадниче позбавлена формально-композиційної єдности; але вона спирається на фундаментальній ідейній концепції відвічної і метафізично спричиненої та виправданої боротьби світлих і темних сил в історії людства, що в ній Україну протиставиться демонізмові деспотичних імперій — білої, червоної, брунатної і знову червоної. Спробуємо в цій розвідці стисло схарактеризувати окремі частини твору, починаючи з найпершої, і таким способом дійти його фактично недобудованої цілости.

Пролог до епопеї. — Досі була з цілої епопеї окремим виданням опублікована сама лише так звана »частина І« (видавництво »Золота Брама«, 1946, серія »Мала Бібліотека МУР-у«), яка нею зовсім не є; бо це насправді навіть не початок І частини, а пролог до неї: вісім розділів чи, точніше кажучи, ліричних уривків, що є об'єднані лише своєю вступною функцією і містять історіософічне кредо поета та картини з його юнацьких років, вкупі з дуже стислою, але виразною характеристикою передреволюційної російської імперії, поставленої в драстичний контраст до укр̀аїнської національної традиції та ідейности. Яким саме чином трапилось це прикре непорозуміння з підзаголовком — сказати тяжко; але й нове видання негаразд його виправило: визначивши по-інакшому межі окремих уривків і звівши їх кількість до сімох (супроти вісьмох 1-го видання), але додавши один, якого в 1-му виданні зовсім не було (»Життя біжить, мінливе і химерне...«), воно проте цілком ігнорує тематичну й композиційну окремішність цієї вступної частини і нічим не відділює цього »прологу« від дальшого викладу І частини: так, неначебто Клен, друкуючи оте 1-е видання, просто вмістив у нього стільки уривків, від початку епопеї і далі, скільки вистачило місця у виданні! Це є вкрай маркантне порушення авторового творчого замислу і — як зараз побачимо — прегарної та, в складности своїй, поетично виправданої композиції »прологу«, якого оті вісім ліричних уривків визначаються саме як вступні до історичної теми про падіння імперій і апокаліптичне пекло революцій та диктатур; а справжня І частина епопеї починається з лютневої революції 1917 року.

---

1) Ю. Кленові належить також переважна більшість віршованих пародій, надрукованих 1946-1949 років під ім'ям Роксолани Черленівни.

Твір відкривається двома уривками морально-філософічного змісту, що обстоюють фраґментарність людського розуміння і реальність вищого — містичного — сенсу історії:

Нас темрява обсотує і боре,
Лише часами блискавка на мить
Із пітьми вихопить шматок узору
І ми, прокинувшись із небуття,
Якийсь уривок бачимо: химерні,
Страшні чи ясні образи життя.
Ми у руці тримаєм тільки зерна;
Гаїв не бачимо, що з них ростуть
І зашумлять зеленим верховіттям.

Цілий вірш перекликається своїми образами та ідеями з поемами »Софія« (1935) і »Символ« (1938), особливо з цією останньою:

Коли ти грієш між своїх долонь,
З землі піднявши, жолудь випадковий,
Невже крізь шелест трав і квітів вонь
Не чуєш ти лісів майбутню мову,
Птахів тривожний крик і звіра рев?
Дрімає в темній скаралущі жолудь:
Погрій в руці його, тули до чола,
Вслухайся, як росте прийдешній гай.

(»Каравели«, ст. 135-136)

Можна сумніватись, чи пасує тут до піднесеного тону викладу навмисна модернізація деяких образів, що вони надто легко переходять у гумористичний плян:

Ні, в висі, де бринить зірчастий рій,
Здіймає фільм рука нам невідома
Із наших помислів, бажань і дій,
І все оцінює нехибний помір.
Все віддзеркалить вічности екран.[2])

Проте не підлягає сумніву, що віртуозна легкість віршу й карбована прецизність вислову вповні залучають ці два уривки до київського неокласичного стилю — так само, зрештою, як і дальші чотири уривки, присвячені спогадам дитинства та юнацтва, на тлі київських околиць і наддніпрянських передреволюційних садиб (»Потоку світлий первісних вражінь...«, »Життя біжить, мінливе і химерне...«, »Мигтить минулого екран...« і »Вік вальсу, рисаків і залізниць...«). Проте в останньому з них[3]), поет, у зворушливих і шляхетно-ідилічних напівспоминах-напівмріях про втрачений золотий вік, повертається до фатального XX-го сторіччя, що його характеризується тут переважно в дусі Блокової поеми »Возмездие« і не без стилістичних та інших недоглядів:

Мов шерсть нечісана, руда,
Ген над церковними хрестами
Широка Маркса борода
Лопоче прапором над нами.

---

[3]) Так, принаймні, за новим виданням; в 1-му виданні рядок »І ось зійшов двадцятий вік...« починав собою, після абзацу, ніби новий уривок (за що свідчить і зміна розміру).

[2]) За нашої останньої розмови з Ю. Кленом (напередодні його смертельного захворіння) поет боронив ці образи посиланням на давньоіндійське вчення про »світовий етер«, який, мовляв, одвіку й довіку зберігає в собі відбитки всього, що на землі відбувається (т. зв. »літопис Акашя«). Це, мабуть, виправдує собою образ »екрану«, проте не слово »фільм«. Зрештою, в першому виданні цей рядок звучав іще далеко вульґарніше: »Там крутить фільм фотограф невідомий«.

Алеж у Карла Маркса борода була чорна, а не руда! — »Летять гігантські жолуді« — як на гарматні ядра, це метафора непереконлива. Не бракує й публіцистичних штампів:

У мертвих дуплах душ лише
Бур'ян барвистих ідеалів
І гасел витертих кліше...

Бур'ян, наскільки нам відомо, в дуплах не росте, і незрозуміло, як він туди міг би потрапити; а »бур'ян барвистих ідеалів« — аж ніяк не Кленова фразеологія. В 1-му виданні було ще гірше, але зовсім інакше. Виникає сумнів — чи справді всі зміни в тексті (супроти 1-го видання вступної частини епопеї) походять від самого Клена?

7-ий уривок — найпросторіший з усіх і мабуть найдискусійніший. Протиставиться тут передреволюційну Україну, в образі скитів Києво-Печерської Лаври, над якими ще віє дух і пам'ять мандрованого філософа, передвоєнному Петербурґові з його демонічними спокусами та »квітами зла«. Перший складник протиставлення виконано бездоганно: проте спроба накреслити в двадцятьох строфах свого роду психограму тодішньої столиці російської імперії — не задовольняє. Ізольовані одне від одного образи Распутіна (якому приділено диспропорційно багато місця), Гапона, Азефа — трактовані надто трафаретно і не без вульґаризації. Навмисна фейлетонна інтонація натуралістичної сатири чергується тут із фразеологією абстрактно-безбарвною та розпливчастою. Безперечно, все це можна розуміти як літературний експеримент, як спробу вийти поза стилістичну систему класицизму — але без позитивних наслідків.

Проте наприкінці уривка мінливий ритм і енерґійна синтакса влучно відтворюють перші враження від першої світової війни:

І хтось віддасть, і хтось візьме
Життя. Ідуть полки і роти,
А з Танненберзького болота
Вже вогка мла назустріч дме.
Щезли доли, щезли кручі,
Сипле в вуха сніг колючий,
Заметіллю сніговиця
Дме у мерзлі лиця.

Восьмий (і останній) уривок повертається до особистих спогадів поета і зображує в ідилічно-елегійних тонах його вимушене перебування на далекій Півночі за 1-ї світової війни; закінчення — в пушкінській манірі:

Привіт вам, тундри і ліси
У снах суворої краси,
І вам, о лосі круторогі,
Що ісходили ті дороги.
Там згаяв я колись війну,
Прощавши молодість ясну.

Стилістично й тематично це цілковитий паралелізм до мемуарно-ліричних уривків 3-6.

Отже, якщо словесно-мистецький рівень отих вісьмох уривків далеко не скрізь однаковий, то, в усякому разі, композиційно вони становлять складну, а проте струнку й чітко розчленовану інтродукцію до головної теми епопеї — інтродукцію збудовану за консеквентними законами класицизму, зокрема за ступневою взаємодією симетрії й контрасту. Структура є така:

1-2: історіософічний вступ до цілої епопеї (складає окрему композиційну одиницю і протистоїть усій дальшій конструкції);

3-6: мемуарно-ідилічні образи України; кінець 6-го уривка: інтермеццо про XX-й вік у цілому;

7: метафізична антитеза України й Петербурґу (тематична кульмінація цілого вступу); кінець другого уривка: інтермеццо про початок 1-ї світової війни;

8: мемуарно-ідилічний образ російської Півночі.

Схематично це можна б зформулювати так:
A: (Bc + A^1c^1 + B^1)

По всьому цьому, свідомість читача є належно приготована до сприймання головної — трагічної — теми епопеї: розкрито філософічне настановлення цілого твору (А); розкрито основний антагонізм світлих і темних сил історії (A^1); розкрито трагічну жанрову лінію твору в емоційно напружених інтермеццо (с, c^1); розкрито суб'єктивне обличчя авторове в його взаємодії з оточенням (В, B^1). Прелюдію завершено.

Творча майстерність автора »Проклятих років« і »Каравел« якнайвиразніше виявилась тут у тому, що в цій вступній частині епопеї він в основному подав саме найістотніше і справді потрібне для вступу — Україну в її релігійно й гуманітарно забарвленій ідилічності, в протиставленні демонічному Петербурґові. Передреволюційна Україна, само з себе зрозуміло, аж ніяк не становила суцільної ідилії; проте ідилічне в ній було, і це ідилічне повинно зберегтись у нашому сприйманні тієї далекої доби гуманізму; бо сáме воно, в першу чергу, характеризує те, що було перед революцією, супроти всього пізнішого і найменшої ідилічности позбавленого. Отже сама пам'ять про ту ідилію втраченого потім морального й культурного спокою повинна зберігатись неспотвореною в скарбниці національної свідомости. Перебуваючи — вже впродовж цілої ґенерації — у варваризованому світі тоталітарних катаклізмів та інфернальних »суб'єктивних правд« сучасности, плекаймо пам'ять про ту душевну й релігійно-етичну рівновагу гуманітарних ідеалів — а не про всякого роду абсурдні або й деструктивні соціяльні експерименти, на зразок заколотів 1905 року (як того вимагав у своїй рецензії на пролог до »Попелу імперій« Ю. Косач, — див. фюртський »Час« від 1. 6. 1946) та інших »революційних« тривіяльностей, які, після пережитих нами (і неуявлених перед 1914 роком) апокаліптичних катастроф, насьогодні — за влучним виразом Б. Пастернака в його поемі »Дев'ятсот п'ятий рік« — є для нас »наче повість із віку Стюартів, значно дальша за Пушкіна й бачиться, мов уві сні«.

Це, зрештою, не значить, що для революції 1905 року немає місця в нашому красному письменстві — навпаки, скільки вона, між іншим, і в Україні лютувала, то вона і в українській літературі має ще відбитись — але так відбитись, щоб певні складники нашої інтеліґенції та напівінтеліґенції усвідомили нарешті свою відповідальність перед нацією і зрезиґнували з своєї небезпечної гри з вогнем та з »клясового« нацьковування юрби на еліту. Але це тема для зовсім іншого твору.

У принциповому повороті до докоріння — скоординованих — релігійно-моральних джерел української національної духовости (понад голову партійно-політикантської інтеліґенції та напівінтеліґенції XX-го віку) полягає висока етична вартість і мистецька правда естетично майстерної — попри часткові недоліки викладу — вступної частини »Попелу імперій«.

Справжня перша частина епопеї, протилежно до »прологу« до неї, залишилась у літературній спадщині Ю. Клена в хаотичному стані, неначе »membra disjecta«. Справа в тому, що Клен, розпочавши тематику цієї частини з опису лютневої революції 1917 року в Петрограді і присвятивши первісно цю частину сатиричному зображенню соціяльної (так званої »пролетарської«) революції на цілому просторі колишньої царської імперії, в дальшому процесі творення дедалі більше пересував центр ваги цієї частини на героїку українських національно-визвольних змагань 1917-1921 років; і він так ретельно поповнював І-шу частину епопеї раз-у-раз новими епізодами та вставними уривками, що напевне так і не встиг за життя звести її докупи, запровадити до маси мемуарно-історичного матеріялу певну епічну композицію та остаточно все проредаґувати. Надто за своїх подорожей по Західній Німеччині та за перебування в десятках українських діпістських таборів, де прилюдне читання уривків із І-ї частини незмінно викликало великий ентузіязм серед слухачів, Клен виявляв надмірну поступливість супроти частих пропозицій або

прохань додати до І-ї частини віршоване зображення того чи того героїчного або трагічного деталю з історії визвольних змагань; єдине, до чого він категорично відмовлявся братись — це відповідна західньоукраїнська тематика, бо він досить слушно вважав себе за надто мало обізнаного особисто з західньоукраїнським тереном та льокальним кольоритом, щоб будь-які мемуарні або історичні відомості могли це за короткий час надолужити.

У зв'язку з цим, більшість уривків, що входять у склад І-ї частини епопеї, справляє в цілому враження надмірної строкатости і стилістичної неузгоджености між собою. Але це, зрозуміла річ, аж ніяк не знижує ідейної та мистецької вартости окремих місць, як от, напр., того, вперше повністю опублікованого 1951 року (в торонтських »Нових Днях«, ч. 16) дуже динамічного епізоду, що присвячений несподіваному нападові червоних на поїзд сл. п. головного отамана Симона Петлюри (»Відступають загони...«), і що закінчується так:

І в хаосі страшнім переполоху
Неначе виточений з чавуна,
Спокійний не схвильований ні трохи,
В квадратній рамі темного вікна,
До метушні байдужий і до грому,
Вдивляючись у той вогненний дощ[4]),
Стояв, на лікоть спершись нерухомо,
Свідомий сил і переваги — вождь.

[4]) Дуже правдоподібно, що заради римування Клен допустився в цьому слові діялектальної вимови »дождь«.

(Далі буде)

ІВ. ХМІЛЬ

ВЕРНУСЬ...

День погас як мрія
У вечірній млі, —
Пнуться в безнадії
В небо тополі.

Стрункі та високі
На краю села,
Спомином глибоким
Думка пронеслась...

Пригадав прощання
Серед збитих піль:
— Не барись, коханий,
Орле сизий мій!..

Вернусь, вернусь серце,
Якщо буду жив —
Тільки ти не сердься,
Сина бережи!..

— Якщо за Вкраїну
І за рідний край —
Іди, мій єдиний,
Боже помагай!

Чайка над водою
Закричала в млі;
— Іди, Бог з тобою —
Шепчуть тополі...

І пішов на роки —
Туги, смутку й сліз.
Терном, ще й жорстоким,
Шлях тяжкий поріс. —

Двадцять літ чужини
Мов вода змела...
Роїть тополина
На краю села.

1958

Із праць Інституту Літературознавства при УВУ

Д-р МАРІЯ МИКУЛОВИЧ

ВПЛИВ ПОЕЗІЇ ГОРАЦІЯ НА КИЇВСЬКИХ НЕОКЛЯСИКІВ

(Закінчення)

Таким чином ми рівнозначно заторкнули ставлення Горація, як літературного критика, до його попередників і побачили, що воно визначається прагненням до якнайбільш об'єктивної оцінки; тому відкидається, напр., безкритичний пієтизм до римської передклясичної літератури:

Часом вірно вбача простолюддя; буває, що хибить:
якщо старих аж отак подивляє та хвалить поетів,
що не воліє нічого над них, не порівнює — блуд се;
якщо гада, що задавнено дещо, багато що шорстко
ті висловлюють, і визнає, що незрідка — безсило,
то смак має й по боці своїм мене й правду небесну.
Сам не цькую ж я, ні гідними знищення Лівія вірші
не визнаю, що пригадую, як їх битливий Орбілій
був начитував хлопцеві; та що поправні здаються,
гарні та від досконалости незадалекі — дивуюсь:
якщо слово між них, мо, виблисне повне окраси,
якщо рядок трохи більш заокругленим той або й другий —
несправедливо ціхує й підносить це цілу поему.
Злостую, як не тому щось ганять, що складеним грубо
чи недотепно вважають, але лиш тому, що недавно,
а не прощення, но чести й вінця вимагають для древніх.
(Послання II, 1, 63–78)

Горацій радше вважає за свій обов'язок привернути загальну увагу до всіх недоліків, що їх часто прислонювалось респектом до »літературних предків«; так, напр., всупереч попереднім критикам, він говорить про поета Квінта **Еннія** (239–169 до Р. Х.) з властивою йому сатиричною посмішкою, зазначаючи, зокрема, його »малу дбайливість« (leviter curare videtur):

Енній, і мудрий, і вельми відважний, і другий Гомер той,
як то критики кажуть — ненадто він дбати здається
про обіцянки свої та про візії пітаґорейські.
Невій хіба не в усіх і руках обертається й мислях
свіжим сливе? Аж отак є священною давня поема!
Кожного разу коли сперечаються, хто кого вищий,
славлять Пакувія — вчений, бач, старець, а Акцій — величний;
кажуть, Афраніева підійшла би Менандрові тоґа;
Плявт на взірець сіцілійця, мовляв, поспіша Епіхарма;
перемагає Цецілій вагою, Теренцій мистецтвом:
вчить їх на пам'ять, на них, у вузькому стиснувшись театрі,
дивиться Рим препотужний, рахує й вважа за поетів
аж до наших часів від письменника Лівія віку.[1])
(Посл. II, 1, 50–62)

Горацієву ще значно детальнішу критику поета-сатирика **Люцілія** ми вже наводили вище.

Дощукуючись, на основі наведених прикладів, аналогії в ставленні Зерова до своїх попередників, треба взяти під увагу тільки певні психо-

[1]) Іде про римських епіків і головне, драматургів — старших і молодших сучасників Еннія: Лівій **Андронік** (коло 280–204 до Р. Х.); Ґней **Невій** (коло 270–204 до Р. Х.); Марк **Пакувій** (219–128); Люцій **Акцій** (170–87); Люцій **Афраній** (коло 130–80); Тіт Макцій **Плявт** (254–184); Стацій **Цецілій** (коло 220–168); Публій **Теренцій Афер** (185–159); **Епіхарм** (коло 530–440) і **Менандер** (342–292) — клясики давньогрецької комедії.

логічні моменти й загальні тенденції в підході до оцінки поодиноких письменників, бо самі критичні думки характеризують у Зерова далеко яскравіше, як у Горація, поставлені вимоги до самого літературного твору. Деяку спорідненість думок можна передусім зустріти в обох критиків, коли йде про вибагливість до мови й стилю письменника. Дуже значну увагу присвячує цьому Горацій:

Тих висміються, хто злі вірші складає; одначе
раді вони, коли пишуть, шанують себе та самі же,
якщо мовчатимеш, хвалять все писане ними — блаженні!
Хто ж поеми правдивої стати творцем забажає,
вкупі з табличками, цензора чесного дух прибере він:
зважиться всякі слова, що матимуть блиску замало
й без ваговитости будуть і чести негідні здадуться,
з місць їх видалити, відступали б бодай неохоче
й досі б іще обертались у сховищах Вести глибинних;
довго для люду затемнені, доблесний, вириє теж і
ймення яскраві речей, та оте він приставить у світло,
що, відоме напам'ять Катонам колись і Цетеґам,
непоказний нині покій обтяжує й старість самотня;
теж узаконить нове, що звичай утворив, породитель.
Він, прозірний і стрімчастий, ріці найподібніший чистій,
добра пролле й ущасливить багатою мовою Лацій:
він розбуяле приборкає, надто шорстке всецілющим
вигладить опікуванням, позбавлене вартости зніме;
граючого дасть вигляд, а буде крутитись, немов хто
сатира раз, а незграбного раз удавав би киклопа.
(Посл. II, 2, 106–125).

Ці вимоги частинно відповідають до Зерова, коли останній, закидаючи, напр., І. Франкові »численні діялектизми« і »провінціялізми« (До джерел, 120), перестерігає тим самим проти порушення чистоти літературної мови. А коли в Зерова там само говориться далі про »напушисті, бомбастичні вислови« — рівно ж у Франка — то тяжко не пригадати собі паралельної думки в Горація:

Будь, хоч би що викладаючи, стислим, щоб сказане слово
швидко сприймалось у дусі меткім і трималось у вірнім:
понаддостатнє з грудей переповнених геть витікає!
(Поет. мист., 335–337).

За позитивне вважається, проте, збагачування мови через творення нових слів. Зеров згадує про таке »поширення словника«, пишучи про П. Куліша (До джерел, 26), а Горацій — знов таки в своєму »Поетичному мистецтві«:

Теж і в словах, обережний і витончений мовотворець,
те най любить, те ницить грядущої автор поеми:
визначно скажеш відоме, коли хитромудра сполука
слово зробила б новим; якщо ж конче мабуть потреба
свіжим означенням виявити незвичайну речей суть,
для підперезаних пужалном вуха незнану Цетеґів,
то припаде і потвердиться дозвіл, з пошаною взятий,
і вкоренятьсяся нові чи недавно утворені ймення,
якщо з грецького скромно завернениими джерела йдуть.
(Поет. мист., 45–53).

Отже, протилежно до більшости своїх сучасників, Горацій в цьому »модерніших« поглядів і не відкидає »словотворення« бодай засадниче:

Римлянин Плявту й Цецілію що подарує, проклявши
Варія або Вергілія? Чом, коли трохи придбати
я є спроможний — неласка, як Еннія мова й Катона
пречінь язик збагатила батьків і нові йменування
висунула для речей? Було вільно, і завсіди буде,

назву позначену чертю сучасною в світ випускати.
Як перемінюють листя ліси за років рвучкоточних —
спершу падуть попередні — так слóва зника вік ветхий
а ледь народжене, молоді в кшталт, процвіта та буяє.
Смерті ми винні себе і своє все; чи суходолом
замкнений, від аквільонів Нептун кораблі зберігає —
справді царственна споруда — чи довго неплідне болото,
веслам придатне, годує сусідні міста, під тяжкий плуг,
чи течію неприхильну посівам потік переставив,
річище ліпше признавши: загинуть діла рук смертних,
вже не казавши про речень шанобу та чари живучі.
Слів багато відродиться, щó вже впали, впаде теж
з тих, що тепер у пошані, аби захотів лиш ужиток,
що через нього існує суд, норма й закон говоріння.
(там само, 54–72)

Що торкається ідейної та тематичної сторінки твору, то тут Горацій виявляє себе більш толерантним, бо коли Зеров привертає увагу до певної »недостачі літературних ідей« у лірици Олеся (До джерел, 235), до браку »свіжих оригінальних рис« його поезії (До джерел, 233), то автор »Ars poetica« приймає спершу, що »difficile est proprie communia dicere«:

Або наслідуй традицію, або в собі послідовне
щось, письменнику, дай! Як Ахіллеса честь поновляєш —
най невтомний, гнівливий, на дусі різкий, невблаганний
вроджене нехтує право, всього домагається збройно!
Най буде люта Медея й незламна, Інó — сльозовита,
хмурим Орест, мандрівною Іó, а підступним Іксіон!
Якщо невипробуване довіриш ти сцені і смієш
постать нову зформувати, нехай до кінця збережеться
тою, як виступила від початку, та згідна з собою!
Важко — загальне властивий у спосіб висловлювать; в тебе
лучче поема Ілійська розставлена буде по діях,
ніж наколи б зголосив ти незнане й немовлене перший.
(Поет. мист., 119–130).

Як саме Горацій намагається в дальших рядках позитивно розв'язати проблему поетичної оригінальности (»Спільна матерія буде по праву приватною, якщо...«) — було вже наведено вище.

Залишається врешті згадати ще про позитивне оцінювання Зеровим різноманітности строфіки в поезії І. Франка (До джерел, 121) і П. Куліша (До джерел, 57). Порівнюючи з Горацієм, доводиться в першу чергу взяти під увагу його власну творчість, що високо цінена була сучасниками і пізнішими письменниками[2]) саме з уваги на багатство перейнятої з грецької літератури, а частинно, може, навіть самостійно вдосконаленої строфіки.

Висновки

Філологічне зіставлення Горацієвої поезії з поезією Зерова не подає будь-яких особливих відкриттів: Зеров наслідував Горація лише тією мірою, якою находив у ньому праобраз власного розуміння поезії, як вищої за історичні або соціяльні обставини, абсолютної м и с т е ц ь к о ї вартости. У своїх перекладах з Горація Зеров якраз показує, що перекладач не повинен бути сліпим наслідувачем, але свідомим п р о д о в ж у в а ч е м справи того чи того іншого майстра. Поезія Зерова не походить у цілому з улюблених ним латинських клясиків: з тих клясиків походить сама лише настанова до поезії соціяльно не зумовленої, але естетично абсолютної. Горацій був для Зерова не взірцем для імітації, а радше взірцем для самостійности власної поетичної творчости.

[2]) Напр., Овідієм:

Часто багаторитмічний тримав наші вуха Горацій,
на авсонійській струні пещений граючи вірш...
(Трістії, IV, 10, 49–50).

З нових видань

Із сюрреалістичних шукань у поезії

Емма Андієвська: НАРОДЖЕННЯ ІДОЛА. Поезії. »Слово«, Нью-Йорк, 1958, стор. 44.

Сливе шість років тому ми писали з приводу першої збірки лірики Емми Андієвської »Поезії« (»Україна«, 1951): »Емма Андієвська взяла на себе завдання почесне й вельми відповідальне — стати першим в історії українського письменства поетом-сюрреалістом. Вона має щодо цього надзвичайно серйозні, ба навіть блискучі можливості. Вже не кажучи про її формально-мистецьку обдарованість... Е. Андієвська посідає ще й ту властивість, що вона ні ідеологічно, ні формально-технічно не пов'язана з українською підсовєтською літературою... Дрібне політиканство, що під нього так часто підпадають молоді письменники на еміґрації, рівно ж її не спокушує. Небезпечна спокуса полягає в іншому чомусь — в евентуальному передчасному прагненні надто вирішних осягів або надто епатантних формально-технічних екстраваґанцій. Можливість уникнути цієї небезпеки залежить від самої поетки« (»Україна і Світ«, ч. 8-9, 1953).

По другій збірці віршів Е. Андієвської доводиться визнати, що висловлені нами тоді побоювання деякою мірою справдились.[1]) Щоправда, говорилось про дві небезпеки, і з них друга — захоплення формальною технікою віршування — нічим у новій збірці не виявляється; і можна навіть дивуватися з того, що поетка оволодівши своєрідною формою віршування сливе майстерно від самого початку публікацій, надалі ані навіть не пробує ту техніку істотно поглибити або врізноманітнити — аж до того, що й друга її збірка, як і перша, починається з окремого катрену, а кінчиться сонетом. Але це не так уже рідко трапляється і в дуже видатних поетів (О. Теліга, Є. Плужник, М. Рильський); в усякому випадку, на своєрідностях віршування Е. Андієвської тут не застановлятимемось, бо це означало б повторювати сказане нами кілька років тому.

Зате інша небезпека — від передчасного прагнення надто вирішних осягів, і то ідейно-філософічного характеру — позначається в новій збірці цілком виразно. В попередній збірці той характер складався переважно з »світогляду«, в основному й правдивому значенні цього надзвичайно надуживаного слова — з »погляду« на світ (Weltanschauung), з естетично впорядкованого спозирання, яке перемагає емпіричні границі між світом зовнішнім і внутрішнім. Цього поетці в нинішній стадії її творчости не вистачає: вона поспіль намагається надати світові нового сенсу — перейти від власного »світогляду« до власного »світорозуміння« (Welterfassung). Наскільки це їй щастить у властиво онтологічному (чи то метафізичному) аспекті — не беремось судити, бо матеріялів обмаль, форма викладу, себто структура образів, здебільшого дуже утруднена, а філософічних аналогій, що могли б правити за дороговказ, не бачимо: от у Б. І. Антонича, напр., більшість »темних« місць поглядно легко розшифровується за лінією пантеїзму, але в Е. Андієвської домінує не пантеїзм, радше якийсь своєрідний »магізм«. Одно ясне — ці філософічні шукання зачасто

[1]) З усього сказаного нижче (за одним-єдиним вийнятком) абсолютно нічого не стосується до белетристичної прози Е. Андієвської, яка вимагає зовсім окремого розгляду.

не набувають адекватного естетичного, власне мистецького виразу, і на суто артистичному аспекті віршів позначаються радше негативно. В багатьох випадках (зокрема щодо поезій »космогонічного« змісту) насувається запит: чому авторка пише це віршем, чому взагалі вживає розміру та рим (абож консонансів)? Чому, на зразок деяких літературно молодших за неї українських сюрреалістів, не переходить до т. зв. верлібру, який здебільшого з поезією (та й з цілим мистецтвом слова) зберігає лише дуже умовний зв'язок? Чому немає в новій збірці таких динамічних, емоційно захоплюючих, суто ліричних поезій, як от у попередній — »Пісня«, »Час«, »Середньовічне«? Чому чи не найартистичніші поезії Емми Андієвської, опубліковані після першої збірки, в оцю збірку взагалі не увійшли (напр., надруковані колись у нью-йоркських »Обріях« сонет »Стілець« і свого роду рондо »Терпне в камені кров століть...«)? Чому поетка радо надуживає меріторично вульґарні образи (яких воліємо не наводити), і то в першу чергу в зв'язку з »космогонічними« мотивами? Чому, поряд із тривким — і, на нашу думку, благотворним — стилістичним впливом Антонича (напр., на початку взагалі вийнятково вдалої поезії »Ангел-воротар спокушається землею«), деякі інші рядки, ба цілі строфи, звучать як наслідування своєрідної й талановитої, проте в основі своїй ґротескової лірики сучасного російського поета Заболоцького[2])?

На все це, гадаємо, одна відповідь: поетка йде хибним, з мистецького погляду, шляхом, який може привести її до того, що деякі французькі сюрреалісти дуже влучно — але в хвальному для себе сенсі! — називають »літературою«. Емма Андієвська ризикує зазнати такого самого занепаду свого артизму, якого зазнали — зрозуміла річ, »мутатіс мутандіс« або, як кажуть французи, »зберігаючи всі пропорції« — Ґете за доби »другого Фавста«, абож Рільке за доби »Дуїнезьких елегій«: та сама гіпертрофія метафізичного чинника за рахунок власне мистецьких вартостей.

Цим ми не хочемо — ні в ентузіястичному, ані в іронічному сенсі — зіставляти Е. Андієвську з Ґете або Рільке; а все ж таки Е. Андієвська теж лишається, навіть перебуваючи на »літературному« шляху, справжнім майстром поетичного мистецтва і раз-у-раз вражає поодинокими поезіями перфектної естетичної конструкції, як от, напр., у стилізованій під »екзотику« любовній мініятюрі »Перське«, в сонеті »Клясична осінь« (власне кажучи, ніякий сюрреалізм, тільки суто символічна »інтерференція« людей і птахів, навіть нагадує трохи Метерлінка), в сонеті з екстравагантним заголовком »Парк з великими можливостями, в якому дерева вночі сортують звуки, або куди діваються звуки« — де авторка не без певного успіху змагається з славетним »Сонетом про голосні« Артюра Рембо.

І звичайно ж, пребагато окремих чудових рядків і строф в артистично менш удалих поезіях. Як влучно схоплено, напр., враження від швидкого руху повз т. зв. »картини природи«:

Ляндшафти неслись на конях,
Жабри[3]) заломивши дишлом.
Душно їх плечем накинув
Дощ, положений в долину...
(»Рухомі ляндшафти«)

[2]) Напр., наприкінці цікавої, одначе артистично невпорядкованої поезії »На честь літа« (зокрема там, де консонанси замінено точними римами):

Тут ненароком кивонуть —
Вивалюється небо з брами,
Гітар на візниках забрали,
Гітари б'ються в кінських гривах,
Лишаючи позад' заграви;
І після повного розгрому
В природі все іде додому.
В'їжджають літо на линах
І водами іде луна.

[3]) До уваги антилітературних калібанів з »Українських Вістей«, »Нових Днів« тощо: це не русизм — Голоскевич віддає перевагу »жабрам« над »зябрами«.

Яка поетична свіжість у віртуозному »обертанні« звичних образів:

Там молоком годують вишню,
Гудуть над чайником хрущі,
І чай верандний п'є Всевишній,
Обдумуючи долю щеп.
(»Радість«)

Часом — карбована маєстатичність вислову:

Велике йшло. Так, як посуха йде,
Пославши наперед ковіньку-
[вихор.
Велике йшло з води і до води.

І часом, нарешті, артистична спорідненість із казковим, »андерсенівським« гумором прозових оповідань Е. Андієвської:

Продають часописи: ангели для
[демонів,
Демони для ангелів. І хоч би на
[жарт
Десь порожня лавка. Ночувати
[де мені!
Душі динь блукають, де вдень
[була базар.
(»Майже пісня«)

Ні, ще зарано хоронити поетичну творчість Емми Андієвської — попри дотичні потягнення[4]) славнозвісного подружжя Костецьких!

В. Державин

[4]) Див. "Weinstock der Wiedergeburt" (Moderne ukrainische Lyrik ausgewählt, übertragen und herausgegeben von Elisabeth Kottmeier, Kessler Verlag, Mannheim, 1957), де серед скандальної колекції літературних блазнів (і кількох справжніх поетів) вже перекладені й опубліковані попереду вірші Е. Андієвської — за відомим виразом Таціта — »блищать відсутністю«.

Переклад гідний ширшої уваги

СВЯТЕ ПИСЬМО (СТАРИЙ ЗАВІТ). **Книга Юдити.** Переклав з грецького **о. д-р Володимир Дзьоба.** Рим-Манчестер-Торонто-Мюнхен, 1958, стор. 50.

Книга Юдити, один із найкраще, під літературним поглядом, оформлених творів у цілому Старому Завіті, безперечно заслуговувала на новий український переклад та окреме (зрештою, дуже фахово[1] й привабливо виконане) видання вже через свій героїчний характер, що робить її особливо співзвучною з патріотичними настроями нашої сучасности. О. д-р В. Дзьоба має рацію, коли зазначає в своєму стислому »Вступі« до свого перекладу: »У ширшому значінню місто Ветулія і нарід Ізраїля, це немов наша люба Батьківщина Україна впродовж віків своєї історії, а зокрема в теперішніх часах. Вороги люті облягають її, здобувають і тримають у тяжкому ярмі, загрожуючи знищенням правдивої віри християнської в нашому народі, а навіть знищенням цілого народу«...

Етично-теологічний зміст цього »Вступу« та численних пояснювальних приміток під текстом перекладу не викликає заперечень. Проте навряд чи слід було намагатись урятувати »історичність« леґендарної повісти про подвиг Юдити з допомогою таких тверджень, як от, мовляв, »Навуходоносор... це загальна назва асирійсько-вавилонських царів так, як Фараон, це назва для єгипетських царів, або Авімелех для филистимських царів«. — Лишаючи по боці филистимлян, про чиїх царів майже нічого не відомо, доводиться застерегти найкатегорічніше, що ім'я власне »Навуходоносор« (властиво Набукудур-уццур) ніколи титулом асирійсько-вавилонських царів не було, та й не могло ним стати, бо жадного асирійського царя з тим ім'ям не було, а серед вавилонських царів, правда, були з тим ім'ям двоє, але лише другий з них (604-561 до Р.Х.) був славетним — і він був одним з останніх вавилонських царів; отже не було жадних історичних передумов до

[1]) Проте мусимо зазначити пропуск одного чи кількох рядків у примітках на стор. 16 і 32.

того, щоб це ім'я власне перетворилось на царський титул (як це трапилось з іменами Цезаря і Авґуста в римській імперії, а Карла Великого — в слов'янських народів). Щодо єгипетського найменння »фараон«, то це завжди був лише царський титул (буквальне значення — »великий дім«), так що ніякої аналогії тут немає. — Та й навіщо ці зайві потягнення? Що Книга Юдити належить, обережно висловлюючись, до напівапокрифічних складників Старого Заповіту, що медійського царя Арфаксада ніколи не існувало, що Голоферн чи то Олоферн (із суто іранським ім'ям!) не міг бути асирійським полководцем, і що ввесь твір був складений за гелленістичної доби, а найправдоподібніше, за перших Маккавеїв — речі самоочевидні; тому й немає Книги Юдити в українській стандартній Біблії (»Святе Письмо Старого і Нового Завіту«, переклад П. О. Куліша, І. С. Левіцького і д-ра І. Пулюя); але для етичної та естетичної вартости твору це нічого не важить.

Треба ще застановитись на мові та правописі перекладу, бож це церковне видання[2]), мабуть, розраховано на поширення серед українців обидвох конфесій і, в усякому випадку, на це заслуговує. Що мова перекладу є позначена дуже численними специфічно західньоукраїнськими рисами, як фонетичними (напр., »вожд«, »збруя« в сенсі зброї), так і морфологічними (напр., »значіння«, »візвання«, »коби«, »непобідимий«, »Команда« — з великої літери! — в сенсі військового проводу, »вистроїтися« та »пристроїтись« у сенсі »приоздобитись«, »хвиля«, та »хвилька«, замість »хвилина« та »хвилинка«) — на це не маємо наміру надто нарікати: поперше, це, за наших еміґраційних умовин, річ сливе неминуча; подруге, »галицизми« перекладача майже ніколи не виходять поза межі мовної загальнозрозумілости (якої не слід плутати з загальним ужитком); а потрете, ми взагалі не симпатизуємо надмірній уніфікації української літературної мови, її антиісторичній і беззастережній »нівеляції« (Gleichschaltung), яка зовсім неминуче спричинилася б до мовнюго збіднення. Нехай українці різного територіяльного походження говорять і надалі трохи відмінною мовою — аби лише взаємнозрозумілою! Проте не все, що стосується до говорення, стосується рівною ж мірою і до писання, себто, точніше кажучи, до правопису; і ми рішуче відмовляємось розуміти, який сенс може мати »правописний сепаратизм« у католицьких церковних виданнях. А якщо це лише наслідок консерватистської інерції, то такого слід позбутись якнайшвидше, бо ні до чого, крім правописного хаосу — себто до зовсім зайвого утруднення процесу читання — це не призводить. Це бачимо навіть із тексту оцього видання: апостроф у ньому вживається, але лише дуже рідко, приблизно в 10 відсотках дотичних випадків, і то без найменшого ладу: »виб'ємо«, »безправ'я«, проте поряд — »убє«, »кровю«, »любовю«, »довіря« і т. ін.

Отже це не стільки свідоме нехтування загальноприйнятого на еміґрації (бодай засадниче) т. зв. академічного правопису, скільки просто брак елементарної уваги до справи так само, припустімо, елементарної, але, будь-що-будь, конче потрібної. Таке наше враження підтверджується тим, що, поряд із виразними правописними »галицизмами« (напр., »схібляє«, »лекше«, »матери« в род. відмінку), трапляються ще й правописні »архаїзми«, які й найконсервативнішого наддністрянця повинні б здивувати: »змий« (замість »змій«), »Ізраіль« і »таіственний« з літерою і замість ї, і т. ін.

Всієї цієї правописної різноголосиці час би вже позбавитись — і то без ніяких труднощів, тільки з належною увагою.

Ще одно застереження мовного характеру: гадаємо, що в обсязі біблійної тематики краще казати про »юдеїв«, аніж про »жидів«.

В. Державин

---

[2]) Воно є апробоване Апостольською Візитатурою.

Історія українського мистецтва

Володимир Січинський: ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА. — І. Архітектура. Видання Наукового Товариства ім. Т. Шевченка й Української Вільної Академії Наук у США. 1956 р.

Названа праця проф. В. Січинського є вислідом довголітніх студій автора, що на цю тему друкував не мало цінних монографій і статтей в наукових українських і чужих журналах. Як монографія української архітектури, твір спирається на багатьох студіях інших дослідників, у цьому й чужинецьких, і тому він є завершенням певного стану та періоду праць з історії нашої архітектури, що його можемо датувати половиною XX-го століття.

Автор присвятив своїй улюбленій ділянці все своє життя. Він аналізував не тільки висновки своїх попередників і сучасників, але й досліджував з наукової точки погляду друковані матеріяли та пам'ятки мистецтва, зв'язані з будівництвом. Це тим більше цінне, що нині більшість цих пам'яток знищена, і для нас вони стали вже минулим, яке можемо оглядати лиш на фотографіях та — що багато цінніше — в рисунках автора.

Проф. В. Січинський ставить свої синтетичні тези щодо розвитку української архітектури, і цим відрізняється від дослідників старшого типу, які опрацьовували матеріял фрагментарно і не звертали ще уваги на те, що українське будівництво, як теж інші твори нашого мистецтва, є виявом постійним, як постійним є український народ, і вони еволюціонують разом з його духовістю. Тому в праці проф. В. Січинського знаходимо протиставлення тим дослідникам, які своєрідність українського будівництва бачили в його народних чи тільки церковних виявах, або які стояли на етнографічних чи провінціональних позиціях, уже не згадуючи про таких, які, щоправда, признавали певну своєрідність української архітектури, але у своїх працях включали її в засяг московського чи польського мистецтва. В цьому переломове значення праць проф. В. Січинського, а зокрема згаданої монументальної монографії.

Свій твір поділив автор на шість розділів, від палеоліту починаючи і аж по сьогодні. Але всі ці розділи гармонійно пов'язані, так що перед очима читача проходять віки сповнені гармонійним розвитком і тривкістю, оперті на особливих формах вияву українського мистецького духу.

На перших сторінках монографії подано огляд античної української культури від палеоліту, почерез трипільський культурний центр, стосунки з грецьким і романським світом тощо. Досліди над цим первісним періодом дуже утруднені, бо багато монументальних пам'яток знищила московська адміністрація у XIX-му і XX-му століттях. Не кількатисячрічний зуб часу, а московська імперія знищила оригінальні пам'ятки минулих тисячоліть, яким немає рівних у світі. Мало що попало в музеї, а найменше — в українські.

Як витлядали міста південної України ще в XVI-му і XVII-му століттях, знаємо з описів чужоземних подорожників, сьогодні ж усе це зруйноване. Ще 150 років тому, напр., у Херсонесі існували будинки з VI-го століття, мури з мистецькими різьбами, вежі і брами з кам'яними прикрасами, бруковані вулиці та водотяги. В 1800 р. увійшли туди московські війська і, як пише Кларк, »ці варвари занялися своїм улюбленим ділом: валили, нищили, не залишали каменя на камені«.

І так, напр., у Керчі знищено 500 античних домів, а на їх місце побудовано 30 убогих бараків! Навіть оборонні мури міста, висота яких сягала 8 метрів, а грубість

2 метри, не збереглися після цього нападу.

Так само знищили москалі місто Ольвію, яке стояло ще з VII-го ст. перед Р.Х., Керч із акрополем і античною пристанню для 30 кораблів, з III-го століття перед Р.Х., де ще в початках XIX-го століття стояли багаті своєю мистецькою вартістю оборонні вежі. Всі напади кочовиків від IV-го століття не знищили стільки, що москалі за сто років!

Темою першого розділу є старохристиянське будівництво від IV-го до VIII-го століть. Християнство поширилося в Україні вже в II-му столітті, а з IV-го століття постали монументальні будови, розмірів невідомих на Заході. Тільки в південній Європі подибуємо тут і там подібні архітектурні твори, які в Україні досягли найвищого розвитку. Все це слід приписати нашим предкам — алянам і роксолянам, які прийняли Христову віру і були племенами високої культури.

Ті пам'ятки впали жертвою Москви. І так, напр., будуючи церкву св. Володимира в Херсонесі, москалі вжили для цієї мети каменів із величньої будівлі з 600-го року, а опісля виявилося, що саме в цій ротонді охрестився Володимир Великий!

Найстарші церкви з IV-го століття були збудовані у формі хреста, а від VI-го століття відомі як ротонди. Матеріялом для них був камінь і мармур. Ці церкви — у формі хреста і ротонди — були характеристичним українським стилем, що з України поширився на ввесь тогочасний культурний світ. Це стверджують навіть чужинецькі дослідники, напр., чеські. Менші церкви того типу існували в той час по всій Україні, напр., у Чернігові, Переяславі, Галичі й ін.

З VIII-го століття появляються гостролукі вікна, напр., у церкві св. Івана Предтечі в Керчі. 400 років пізніше зустрічаємо їх в європейській ґотиці.

Так отже виявляється, що південна Україна була в той час висококультурною країною, густо заселеною, а не степом чи диким полем. Досі для княжої доби вчені шукали джерел у Візантії, на Кавказі, в західній Європі чи Азії; тепер уже відомо, що саме Україна була культурним центром для всіх тогочасних народів, та що саме тут треба нам шукати історичних предків княжої доби.

Ця доба є темою наступного розділу »Архітектури« В. Січинського. Велика культура X-XII ст. промінювала з Києва, Володимира і Галича на всю тогочасну Европу. В ній знаходимо візантійські впливи, але створені на такій своєрідній базі, що для цієї культури є окреме місце в середньовіччі. Слід звернути увагу, що тогочасні джерела радо усували всі згадки про поганське чи нехристиянське походження мистецьких виявів, отже теж не хотіли добачувати мистецької бази античної України. Чейже і по сьогодні часто вживається назва »грецький«, а до XVIII-го століття і церквам надавали таку назву, хоч вони від віків були алянські, скитські чи інші.

Автор описує багато головних церков княжої доби, як ось Десятинну, далі церкви в Берестові та Чернігові з XI-го століття, тощо, все з архітектонічними даними стилю, будови і орнаментації. Автор зазначує, що Десятинну церкву »відбудували« москалі в XIX-му ст. у чудернацькому московсько-візантійському стилі, а при цій нагоді знищили старовинні мозаїки, фрески і написи. У висліді, з Десятинної церкви залишилися після відбудови тільки фундаменти.

При описі св. Софії, побудованої Ярославом Мудрим, автор наводить слова безмежного захоплення, що їх висловив у 1654 р. Павло Алепський: »Людському розуму не сила її описати!« Далі слідує опис церков св. Орини, Юрія, Печерської Лаври, Троїцької, Михайлівського Золотоверхого манастиря, Кирила, Успенської, церков у Каневі, Переяславі та Чернігові. Окремі статті присвячені розглядові будівельної тех-

ніки X–XII століть і архітектурних форм будівель.

З XII-го століття почалися ворожі напади кочовиків, і культурне життя пересунулося на західні землі. З того часу маємо Галицьку катедру, досліджену в 1936 р. проф. Я. Пастернаком, церкви св. Пантелеймона в Галичі і Благовіщення у Крилосі, а далі церкви у Володимирі Волинському, Овручі, Холмі. Дерев'яні церкви тих часів досі не досліджені, ні одна з них не збереглася до наших днів.

Автор згадує теж про міське і замкове будівництво княжої доби. Це — Золоті Ворота у Києві, вежі у Холмі й ін.

Середньовічна українська архітектура відзначалася поважною експансією на Московщину і Польщу. Романський стиль у Польщі розвивався під впливом »руського«, а навіть у Царгороді і Єрусалимі зустрічаємо українські типи церков.

Майже недослідженою є перехідова доба, яку характеризують ґотика і ренесанс, типові течії архітектурного мистецтва у західній Европі. В цій добі українські землі зазнали нищівного натиску з боку татар і москалів. Постійні війни послабили матеріяльно Україну, а архітектурні зразки цієї доби подибуємо у більшій кількості на західніх землях. І так, маємо об'єкти архітектурного мистецтва з цього періоду у Львові, Галичі. Кам'янці, Межиріччі, Вінниці, відомою є фортеця в Аккермані, київський замок, церкви-твердині в Рогатині, Сутківцях, Перемишлі. Дуже цінні свідки цієї доби — це замки в Луцьку, Острозі і Кам'янці, де переважають характеристичні ґотицькі фраґменти.

З ренесансових будівель досліджено раґуш у Бардієві, будинки в Пряшеві, церкву в Острозі, синаґоги в Сатанові і Львові, замки і укріплення в різних містах України, а зокрема вельми цінний ренесансовий Львів, як, напр., вежа і дім Корчякта, Трьохсвятительська каплиця, головна Братська церква та інші. Цінніші пам'ятки ренесансу знаходимо в Сокалі, Луцьку, Щирці, Бучачі, Суботові.

Окремий розділ присвячує автор дерев'яному будівництву. Його досліди над формами і стилем допровадили до висновку, що сучасними зразками античного українського будівництва є гуцульські колиби, лемківські і бойківські хати, які нагадують трипільські та грецькі типи мешкань.

Описуючи особливі прикмети будови українських хат, автор розглядає теж такі типові елементи, як печі, одвірки, підлога, різьби і розписи одвірків, рам, печей і стін.

Міські дерев'яні будинки викликали своєю архітектурою і мистецькими деталями подив у чужинних дослідників. Особливо цінні під стилевим оглядом є фронтони, підсіння та інші прикраси житлових і громадських будинків, дворів і синаґот.

Особливу увагу присвячує автор теж дерев'яним укріпленням міст і замків. Укріплені міста або їх дільниці були звичайно оточені ровом і валом, на якому будовано тини або частоколи з бійницями. Такі частоколи сягали не раз 4–5 метрів висоти. Відомі теж оборонні вежі, вежі-дзвіниці, обломи, тераси, заборола та інші фортифікаційні укріплення. Далі автор розглядає будування церков (гуцульських, лемківських і бойківських), подаючи докладно їхні архітектурні прикмети, врешті — дерев'яне домашнє устаткування і церковну різьбу.

Українському барокко теж присвячений окремий розділ. Цей стиль розвивається у нас у XVII і XVIII-му століттях, отже в період державности, і відзначається пишними формами, патосом і духовою розкішшю. Такою була в ті часи українська людина: сильна, вольова, готова до боротьби за ідеали, сповнена переживаннями, схильна радісно сприймати динаміку життя, захоплена тонкими мистецькими виявами. Тому ця українська людина по-

любила новий стиль — багатий формами, складний орнаментами, цікавий оздобами.

Ця новість в архітектурі, малярстві, ґраверстві, поезії і взагалі в усіх родах мистецтва прийшла до нас із Заходу, але в Україні наповнили цей стиль своєрідними виявами українського духу з такою глибиною і таким розмахом, що цілком слушно в науковій літературі надали йому назву українського барокка.

Звичайно, Москва промовчує цю хвилю мистецького зростання України. Нова творчість знаходила своїх меценатів, серед яких передовим був гетьман Мазепа. Тож величні пам'ятки тих часів не тільки що залишилися поза дослідами науковців, але їх понищено, де тільки було можливо.

Автор детально описує будівлі цієї доби — церкви і будинки Києва, Чернігова, Львова, Харкова та інших міст і сіл, далі — фортифікації, військово-інженерні споруди, палати, гетьманські замки, будинок Київської академії, брами, сади-парки, та подає життєписи українських і чужинних архітектів, які працювали в той час в Україні.

Новітня доба української архітектури є темою шостого розділу. Від кінця XVIII-го століття аж по сьогодні з'явилися різні скоропроминаючі стилі. В той час в Україні Москва остаточно ліквідує всі прояви українського самостійного будівництва. У 1801 р. московська адміністрація проголошує заборону будувати церкви в українському стилі, і відтоді появляється ампір — наслідування античних римських зразків. Постають палати, біржі, університетські будинки, музеї і театри, але ампір скоро втрачає на значенні, і середина XIX-го століття приносить уже будови різних стилів.

У XX-му столітті відроджуються студії над українською архітектурою, а з тим і український стиль. Проф. В. Січинський подає ряд архітектів, як, напр., Нагірний, Кричевський, Тимошенко, Сластіон та інші, які віддали всі свої сили справі відновлення української архітектури.

За совєтської імперії відродилися старі царські звички і »стилі« з часів абсолютизму Олександра I і Миколи I. На всій території червоної імперії прищеплено »петербурзький« ампір, надавши йому назву »соцреалізму«, продовжуючи таким способом передреволюційну російську халтуру теж в Україні. Та все ж таки, заборона Москвою українських елементів у будівництві не дала бажаних висліднів; московські житлові доми з »кокошніками« і »петушками« не приймаються.

Боротьба за український стиль в архітектурі йде далі. На тлі тисячолітньої своєрідности і культури, Україна має всі дані до світлого майбутнього власної архітектури.

Другий том праці проф. В. Січинського — це збір ілюстрацій виконаних самим автором. Багата бібліографія доповнює цей, незвичайно великої ваги, твір. Українська наука на еміґрації виявила і тут свою динаміку та життєвість, гідну світлої традиції нашого народу.

Ю. Т. К.

НЕ ЗАБУВАЙТЕ ВІДНОВИТИ ПЕРЕДПЛАТУ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« НА 1959 РІК. НЕГАЙНО СПЛАТІТЬ ВАШУ ЗАБОРГОВАНІСТЬ! ПРИЄДНУЙТЕ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ І ЧИТАЧІВ!

ОГЛЯД МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ

В останніх кількох тижнях сталися в різних країнах події далекосяглого значення, що привернули до себе увагу і тримали в напруженні не лиш державних мужів і політиків, а й загальну світову опінію.

У Франції 28-го вересня відбувся референдум у справі прийняття нової конституції. Вислід цього всенародного голосування, не зважаючи на шалену агітацію з боку комуністів та різних ультрадемократів, виявив, що як у французькому народі, так і в населення французьких колоніяльних посілостей існує гаряче бажання покінчити з дотеперішніми безвідповідальними практиками парляментаристів, з безнастанними кризами урядів, з дальшим упадком французького престижу на міжнародному терені. Наступні цифри свідчать, наскільки нова конституція відповідає загальним бажанням французів і населення заморських посілостей Франції.

В метрополії за конституцію голосувало 17,668.790 осіб, проти — 4,624.511; в заморських посілостях голосувало »за« 9,211.585, »проти« — 632.606 осіб; в Альжірі — »за« 3,357.763, »проти« — 118.631 осіб. Тільки колишня французька колонія Ґвінея голосувала більшістю »проти«, домагаючись повної самостійности, що її вона зразу ж після референдуму проголосила. Тепер між Францією і Ґвінеєю відбуваються переговори про форми дальшої співпраці між цими двома країнами.

Прийняття нової конституції зумовлює цілий ряд важливих змін у французькій державній структурі. Упадок »четвертої республіки« і народження »п'ятої« створюють конечність проведення нових виборів до парляменту, як теж вибору нового президента держави. Президент Рене Коті, як »сторож конституції« за дотеперішнього режиму, подається до димісії.

У зв'язку з вислідом референдуму, в декого, а головно серед закордонних обсерваторів, виникало запитання, чи і наскільки це всенародне голосування було вільне і не вимушене. Проте не лише прихильники, але й найбільші противники теперішнього режиму мусять признати, що референдум відбувся без фальшувань і без поліційного або іншого натиску. Спроби фальшувань чи натиску в самій Франції просто не можливі, вже хоч би з уваги на велику громадсько-політичну виробленість французів. Інша справа, коли йде про політичну дозрілість населення у французьких колоніях. Чи воно впало жертвою виборчих фальсифікацій? Для такого твердження немає конкретних даних.

Ґвінея належала до найбагатших французьких колоній, тож насамперед до неї було б застосоване »виборче чудо«, якщо б того роду практика взагалі входила в гру. Можна мати деякі застереження щодо висліду голосування в Альжірі, але теж немає підстав підозрівати, що референдум у цій країні зфальшовано. Щоправда, в наслідок воєнних дій альжірське населення не могло голосувати в такому відпруженні й безпеці, як в інших французьких заморських посілостях.

Про те, що зміна режиму у Франції має не тільки внутрішньофранцузьке, але й міжнародне значення свідчить незвичайно велике зацікавлення референдумом з боку Москви. Коротко перед референдумом совєти розпочали були відверту кампанію проти ген. де Ґоля та його уряду. Совєтська преса, на чолі з »Правдою«, дуже затурбувалася перспективою »загибелі демократії« у Франції, якщо вона прийме нову конституцію. Хрущов дав названій газеті ін-

терв'ю, в якому закликав французів відкинути проєкт нової конституції. Коли ж французький уряд запротестував проти такого вмішування СССР у внутрішні справи Франції, то московська радіостанція подала »вияснення«, що інтерв'ю Хрущова було призначене для »совєтського населення«.

Французька компартія дуже дбайливо синхронізувала свою кампанію проти нової конституції з акцією Москви. Комуністи повели незвичайно завзяту агітацію, витрачаючи на цю роботу грубі мільйони франків. Вістря цієї агітації було звернене не тільки проти самого проєкту конституції, але не меншою мірою теж проти »фашистів на чолі з де Ґолем«. Водночас у Парижі та в усій Франції розгорілася широка терористична акція альжірських фелагів із Фронту Національного Визволення (ФЛН), що її відверто схвалювали комуністичні газети »Ль'Юманіте« та »Лібераційон«. До цієї комуністичної кампанії зайняв становище міністер інформації Жак Сустель (на якого недавно ФЛН виконав невдалий револьверовий атентат), заявляючи, що з боку компартії грозить новій республіці велика небезпека. »Якщо хочемо, — сказав Сустель, — щоб п'ята республіка не зазнала такої самої долі, як четверта, то зараз по плебісциті треба буде застосувати такі заходи, що не дозволять комуністам знищити нові інституції«.

Вислід референдуму приніс комуністам велику поразку. Проти нової конституції голосувало всього біля 14%. Навіть якщо б прийняти, що цей відсоток творять виключно самі комуністи, то й це свідчило б про занепад комуністичних впливів у Франції, бо досі, під час виборів, сама компартія здобувала далеко більше голосів. А крім цього чейже відомо, що на ці 14% складаються ще й голоси різних невтралістичних і соціялістичних ґрупок. Отож виявляється, що навіть не всі комуністи послухали свого проводу, а голосували за конституцію.

Вибори до першого парляменту V-ої Республіки відбудуться в днях 23-го і 30-го листопада ц. р., а в січні 1959 р. буде обраний новий президент Франції, що ним стане, правдоподібно, ген. де Ґоль.

Згідно з заплянованими прем'єром де Ґолем реформами, заморські посілості Франції матимуть змогу еволюціонувати в напрямі повної самостійности. Першим проявом цього процесу є **проголошення самостійности республіки мальґашів (Мадаґаскару)**, які, як відомо, голосували за нову конституцію, а цим самим за самостійність у рамках французької спільноти народів. Проголошення самостійної республіки мальґашів відбулося в Тананаріві, столиці Мадаґаскару, 14-го жовтня ц. р. Прем'єром першого уряду цієї нової держави став Тсіранана.

Не розв'язаною і дуже складною залишається надалі **проблема Альжіру**, де боротьба продовжується. На міжнародному терені посилюється натиск на Францію, з метою примусити її скапітулювати в названій країні. 18-го вересня радіо і преса принесли вістку про **створення »вільного альжірського уряду«**, що його очолив Фергат Аббас, колишній посол до французького парляменту. На становище віцепрем'єра призначений Бен Белля, який перебуває у французькій в'язниці від часу, коли його та інших керівників ФЛН французи заарештували, по захопленні літака, на якому ці політики летіли з Марокко до Тунісу на конференцію.

Екзильний альжірський уряд, з осідком у Каїрі, визнали різні комуністичні держави (між ними і червоний Китай), як теж Єгипет, Туніс і Марокко. Фергат Аббас заявив уже декілька разів, що він бажав би розпочати переговори з Францією, щоб закінчити війну в Альжірі. Крім цього Аббас повідомив, що ФЛН звільнить з полону велику кількість французьких вояків, не висуваючи при цьому жадних передумов.

Хоч у французькій пресі немає ніяких натяків на евентуальну зміну політики Франції супроти Альжіру, проте здається незвичайно характеристичним той факт, що ген. де Ґоль наказав усім

військовикам — членам т. зв. Комітету народного порятунку в Альжірі — покинути цю організацію. Наказ прем'єра спричинив паніку серед скрайніх правих французьких кіл в Альжірі, які побоюються можливих змін на їхню некористь. Не виключене, що уряд де Ґоля шукатиме нових способів для розв'язки альжірської проблеми.

На Далекому Сході триває далі **конфлікт між національним і комуністичним Китаєм,** викликаний намаганням цього останнього захопити збройною силою прибережні острови **Кемой і Матсу,** що є в посіданні націоналістів.

Заки приступимо до оцінки цього конфлікту, слід пригадати, що 23-го вересня, після дводенної дуже завзятої дебати, відбулося в ОН голосування над тим, чи справа прийняття червоного Китаю у члени Об'єднаних Націй має бути на порядку біжучої сесії. Найбільш гарячим оборонцем тези про необхідність допустити червоний Китай до ОН виявився міністер закордонних справ Індії, Крішна Менон, а далі скандінавські та деякі афро-азійські делеґати. Очевидно, всі комуністичні країни теж домагалися дискусії у справі прийняття червоного Китаю і виключення Тайвану з ОН. Але за цим разом оборонці червоного Китаю програли, бо в голосуванні над цією проблемою одержали тільки 28 голосів, 44 країни голосували проти, а 9 країн стрималося від голосування, між ними і Греція. Проте справа червоного Китаю напевне ще не раз вирине під час біжучої сесії ОН, тим більше, що провокації комуністів у протоці Формози тривають, очевидно з метою »актуалізувати« проблему визнання Пекіну єдиним репрезентантом цілого китайського народу.

Поразка комуністів і невтралістів на форумі ОН не означає, що на міжнародному терені уряд національного Китаю має сильні позиції і добрі перспективи. Це ствердження стосується так само до взаємин Тайвану зі США. Велика матеріяльно-технічна допомога Тайванові з боку США зовсім не розв'язує суттєвої проблеми, що її накидають комуністи, а саме: хто є справжнім репрезентантом китайського народу — комуністичні верховоди в Пекіні, чи уряд у Тайпею? Чи можна й слід купувати »мир«, приневолюючи вільний Китай до поступок комуністам? Чи відступлення їм островів Кемой і Матсу є справді »без значення«, і, врешті, чи такий капітуляційний крок заспокоїть апетити комуністичних аґресорів?

Пекін і Москва та їхні сателіти мають про цю справу власну думку і вони відверто її висловлюють. У листі до президента Айзенгауера, опублікованому 19-го вересня, Хрущов написав про проблему Формози таке:

»Хто розумно оцінює міжнародне положення, той зрозуміє, що напруження у протоці Формози постало тільки в наслідок того, що США захопили для себе райони, які до них не належать...

»Окупацією Формози та двох прибережних островів США пробують викликати враження, начебто Чіянґ Кай-шек ще щось собою уявляє. Але для 600 мільйонів китайців Чіянґ Кай-шек є тільки загибаючою тінню минулого. Зобов'язання, що їх взяли на себе США супроти національного Китаю мають вартість не більшу, ніж зобов'язання американців супроти колишнього прем'єра російського тимчасового уряду Керенського. Американські зобов'язання супроти Чіянґ Кай-шека є для США покришкою для реалізації аґресивних плянів. Я смію сказати, пане президенте, що атомний шантаж супроти КНР чи супроти нас ніколи не матиме успіху. Якщо б КНР стала жертвою якогось нападу, то напасник мусить рахуватися з протиударом, що його солідарно з КНР віддасть теж і СССР«...

Щоправда, цього нахабного листа Айзенгауер не прийняв і відослав Хрущову, проте не з уваги на його зміст, а лиш з уваги на його форму. Насправді ж США мало заслуговують на гнів Хру-

цова та пекінських аґресорів, бо, як про це свідчать хоча б останні американські політичні потягнення, США роблять заходи, щоб заспокоїти вимоги комуністів, коштом престижу не тільки вільного Китаю, але й свого власного. Очевидно, все це робиться в ім'я »миру«, »згоди«, »порозуміння«, в ім'я »реальної політики«. Бо чи ж, мовляв, варто ризикувати війною за малі острови Кемой і Матсу, тим більше, коли їх »важко оборонити« і вони »не мають жадного стратегічного значення«?

Переговори американців з китайськими комуністами у Варшаві були причиною, що Пекін рішився на пропаґандивний блеф: припинити на сім днів бомбардування Кемой і Матсу. Пізніше цей реченець комуністи продовжили на дальших два тижні, але не додержали своєї власної обіцянки, бо вже 21-го жовтня почали наново обстрілювати названі острови. Отже немає найменшого сумніву, що червоний Китай не тільки не зрезиґнував із намаґання »визволити« Кемой і Матсу, а бажає захопити і Формозу, про що, зрештою, Пекін постійно заявляє. А водночас Пекін звернувся до уряду Чіянґ Кай-шека з пропозицією почати переговори про »виключно китайські справи, без участи американських імперіялістів, які скоріше чи пізніше зрадять свого тайванського союзника«.

У протилежність до неясного і хиткого наставлення США та багатьох держав вільного світу щодо війни у протоці Формози, постава вільного Китаю залишається далі рішучою і невгнутою. **Президент Чіянґ Кай-шек**, на пресовій конференції 29-го вересня, заявив, між іншим, таке:

»Для нас нема найменшого сумніву, що ми можемо втримати Кемой і Матсу. Боротьба в минулому місяці виявила, що комуністи не можуть бльокувати островів самим лише вогнем батерій із суходолу. Розмови, що ведуться з комуністами у Варшаві, не дадуть найменшої користи. Серед американців поширюється побоювання, що американські вояки мусіли б боронити цих островів. Але це зовсім не потрібне. Ми не будемо в безконечність толерувати бомбардування островів, на яких є 130 тисяч цивільних осіб. Ми скористаємось нашим правом і, у випадку конечности, застосуємо відплатні акції супроти комуністичних позицій на суходолі. Не зважаючи на довготривале бомбардування і великі шкоди, ми стримувалися від таких акцій. Я не думаю, що саме тепер відповідний момент для відплатних дій«.

На запитання журналістів, Чіянґ Кай-шек заявив, що острови Кемой і Матсу — це оборонні щити для Формози й цілого західнього Пацифіку. »Героїчна оборона цих островів — сказав президент, — стримала комуністичну аґресію на дальші райони Пацифіку. США і вільний Китай повинні бути рішучими в питанні оборони островів і відкинути кожну політику апізменту та цим способом уникнути »Мюнхену« на Тихому океані. Комуністи добре зрозуміли, що їхня вогнева бльокада островів мусить заламатися, та що вони не можуть у безконечність бомбардувати островів. Тому вони шукатимуть можливостей припинити дальше бомбардування. США піддалися б комуністичному шантажеві, якщо б вони наполягали на конечність перемир'я. Якщо б комуністичний Китай пробував поширити воєнні дії, то на китайському суходолі вибухнуть численні розрухи«...

Зокрема останнє твердження президента вільного Китаю безсумнівно відповідає дійсному станові. Віра в те, що під комуністичним режимом Китай досягнув »небувалого розвитку«, що »населення вдоволене і щасливе«, що комуністичні ватажки розпоряджають дуже великою силою, ця віра не згідна з реальною дійсністю і нагадує подібні твердження про СССР. Масові чистки в червоному Китаї, підпільна боротьба і масові повстання свідчать про те, що китайський народ чинить безперервний спротив комуністичним тиранам. Очевидно, ні комунофіли,

ні капітулянти перед комуністичним насильством не здібні повірити в силу національних революцій, а тому не вірять і в те, що зовнішня боротьба з комуністичним Китаєм була б поштовхом до всенаціонального повстання на всій його території. Зате китайські націоналісти в цьому глибоко переконані, а тому не піддаються натискові капітулянтів, ні не шукають »коекзистенції« з червоними поневолювачами.

Так само націоналісти в **Індонезії**, здані виключно на власні сили, продовжують боротьбу з нейтралістичним і комунофільським урядом у Джакарті. Згідно з офіціяльними повідомленнями індонезійської пресової аґенції, в половині вересня у різних районах Суматри вибухли нові бої між повстанцями і урядовими військами. Повстанці контролюють центр Суматри, і уряд був примушений вислати туди нові військові відділи, хоч раніше твердив, що повстанців цілком знищено.

Вже віддавна СССР присвячує багато уваги **Афганістанові**. Як повідомила французька пресова аґенція, совєти вже від довшого часу постачають Афганістанові зброю і літаки типу МІҐ. У Москві вишколюється понад 300 афганістанських старшин, яких навчають не тільки опанувати модерну військову техніку, а й діялектику марксизму-ленінізму. Між СССР і Афганістаном заключено договір, згідно з яким Афганістан одержить від совєтів, упродовж найближчих двох років, господарську й мілітарну допомогу. Москва бажає зміцнити літунство Афганістану до такого ступеня, щоб воно дорівнювало літунству сусіднього Пакістану, який одержує допомогу від США.

Москва не зрезиґнувала теж зі спроб інфільтрувати **південну Корею** своєю аґентурою. Недавно міністер внутрішніх справ південної Кореї, Кіль Іль Гван, повідомив, що комуністи ведуть у країні ожившену підривну роботу. Від часу поділу Кореї на дві частини, себто від часу підписання умови про перемир'я у 1953 р., у південній Кореї ув'язнено 776 комуністичних аґентів. У минулому році заарештовано 191 аґентів. Південнокорейська розвідочна служба довідалася, що в північній Кореї існує вишкільний центр для шпигунів, де саботажного і шпигунського »ремесла« навчається понад 1.300 аґентів.

Уряд південної Кореї, у боротьбі з комуністичною інфільтрацією, застосовує такий спосіб: усіх аґентів, які прибувають із північної Кореї, леґалізують і дають їм право на перебування, якщо вони самі зголошуються до влади і виявлять одержані шпигунські інструкції. Ця метода виявилася дуже успішною. Північнокорейські аґенти швидко розчаровуються щодо комунізму, як тільки опиняться на території вільної Кореї.

В останній час Москва звернула пильну увагу на **Фінляндію**. Відважний і жертовний фінський народ зумів оборонитися перед московською окупацією, а цей факт і досі не дає спокійно спати кремлівським ватажкам, які шукають претексту до нової напасти. Недавно »Ізвєстія« і »Літературная газета« надрукували статті, в яких завзято атакують Фінляндію і погрожують їй зміною дотеперішніх »приязних почувань« з боку СССР. Безпосередньою причиною цієї нагінки став факт, що недавно до фінляндського парляменту вибрано колишнього комуніста Туомінена, якого Москва дуже не любить. Під час совєтсько-фінської війни Туомінен перебував у Москві, де його вишколювано на фінляндського Кадара. Але, вернувшись на батьківщину, Туомінен порвав із комунізмом та видав тритомову критичну працю про СССР. Пізніше, будучи редактором часопису, постійно остерігав своїх земляків перед комунізмом. Тож вибір Туомінена послом до парляменту є для большевиків червоною плахтою, і вони зчинили галас про »очорнювання« СССР. У відповідь на це фіни заявили, що Фінляндія вільна країна і має право вести свою власну незалежну політику, основою якої не

мусить бути принцип »непорушної приязні з СССР«. Така заява ще більше розізлила москалів, які погрожують Фінляндії »зміною політичної кон'юнктури« та можливістю приходу до влади комуністів.

Проблема Кіпру не перестає бути одною з найбільших турбот британської політики. Греки рішуче відкинули британський плян поділу острова на дві самоуправні частини (грецьку і турецьку). ЕОКА розпочала наново широку терористичну акцію, спрямовану не тільки проти британських вояків, але й проти цивільних британців, не виключаючи і жінок.

У зв'язку з загостренням проблеми Кіпру грецький уряд відбув засідання, в якому взяв участь теж архиєпископ Макаріос. Про вислід нарад не оголошено жадного комунікату. Зате архиєпископ Макаріос опублікував звернення до населення Кіпру, закликаючи його рішуче протиставитися британському плянові розв'язки проблеми острова. Макаріос твердить, що Велика Британія діє в таємному порозумінні з Туреччиною, та що її політика ожебрачує населення. Архиєпископ звертається до всього кіпрського населення, »без уваги на ідеологічні ріжниці«. Це значить, що Макаріос бажає скріпити протибританський фронт теж силами комуністів, які поборюють британців із загально відомих причин та намагаються спонукати Грецію виступити з НАТО.

У **Лівані**, по зміні режиму, загальне положення не змінилося. Боротьба між урядовим табором і опозицією триває, тільки змінилися персонажі: колишня опозиція прийшла до влади, а »ребелію« продовжує колишня урядова »фалянга«. В половині жовтня на вулицях Бейруту відбулася одна з численних сутичок між поліцією і противниками уряду, в наслідок якої по обидвох боках були вбиті і ранені. Президент союзу ліванських синдикатів призначив на день 15-го жовтня генеральний страйк, щоб таким способом запротестувати проти безсильности уряду, який неспроможний опанувати положення та допровадити до замирення в країні.

А тим часом евакуація американських військ із Лівану продовжується. Вона відбувається під претекстом, що загальне положення у країні устабілізувалося, але в це важко повірити, бо постійні розрухи цьому заперечують. Наприкінці вересня у Лівані нібито було ще біля 7.500 американських вояків, але й вони мають бути в короткому часі евакуйовані.

Британський уряд повідомив генерального секретаря ОН Гаммершілда, що 20-го жовтня ц. р. почнеться евакуація британських військ із **Йорданії**, тому що, мовляв, перестала існувати небезпека зовнішньої інвазії на Йорданію з боку сусідніх арабських держав. Проте, якщо б така небезпека наново заіснувала, то британський уряд, у порозумінні з Йорданією, може змінити своє рішення про евакуацію своїх військ із цієї країни.

Деякі британські часописи (наприклад, »Манчестер Гардіян« і »Дейлі Телеґраф«) сприймають іронічно ті аґрументи, що мають виправдати відступ Великої Британії із Йорданії. Вони зазначають, що Йорданії може і не загрожує тепер зовнішня інвазія, проте існує небезпека внутрішньої революції.

9-го жовтня закінчив своє трудолюбне життя **Папа Пій XII**, один із найбільших Вселенських Пастирів, що їх мала католицька Церква. Його смерть зробила незвичайно глибоке враження у цілому світі. Покійний належав до тих голов Церкви, які присвячували свою увагу не тільки релігійним проблемам, але й постійно конфронтували їх із розвитком модерного світу, забираючи авторитетний голос у всіх важливих справах сучасного людства.

Одною з великих заслуг Папи Пія XII була його активна постава в боротьбі з комуністичною ідеологією. Він заборонив усім вірним співпрацювати з комуністами, під загрозою екскомуніки.

11-го жовтня американці вистрілили з бази в Кап Канаверал

ракету **»Піонер«**, з метою досягнути місяць. До місяця ця ракета не долетіла, а все ж таки досягнула фантастичної висоти 126.592 кілометрів. Американці плянують незабаром повторити подібну спробу, використовуючи здобутий досвід із »Піонером«.

Наприкінці нашого огляду віднотовуємо черговий відгук на скандальну протиукраїнську провокацію у французькій телевізії, з 28. 2. ц. р., п. н. **»Афера Шварцбарта«.** Як відомо, на численні протести українців з усього світу, Комітет оборони пам'яті С. Петлюри дістав був запевнення, що французька телевізія дасть можливість направити заподіяну українському народові кривду. Всі ці запевнення і обіцянки виявилися звичайною брехнею, як про це свідчить лист від дирекції телевізії, що недавно наспів на адресу названого Комітету. Дирекція телевізії (що її тепер очолює відомий україножер Анрі Торез, ославлений оборонець бандита Шварцбарта) пише, що не може піти назустріч українським домаганням, бо було б »боляче і небезпечно (?!) ще раз підносити й відновляти цю справу«.

Комітет задумує віддати справу цього листа адвокатам та поробити дальші заходи у компетентних урядових чинників.

Париж, жовтень 1958 р.

Борис Вітошинський

ПРЕСОВИЙ ФОНД »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

В. БРІТАНІЯ

Листа ч. 1086. Жертвували: по 3 ш. — П. Цьох, В. Грамяк; по 2 ш. 6 п. — В. Чайківський, М. Молікевич; по 2 ш. — О. Качанівський, А. Радимівський, М. Федюк, М. Вараниця.

Листа ч. 1163. Жертвували: по 5 ш. — І. Фалюш, Г. Ґец, М. Фрищин; по 3 ш. — С. Піскош, І. Пивоварчук; по 2 ш. 6 п. — О. Пука, В. Шпак, А. Піскою.

Листа ч. 1310. Жертвували: В. Кіндрат — 5 ш.; В. Дуда — 2 ш. 6 п.; по 2 ш. — Я. Кобута, А. Сидор; по 1 ш. — І. Червак, С. Пасічник.

Листа ч. 1336. Жертвували: П. Костецький — 6 ш.; по 2 ш. 6 п. — Д. Рудзінський, І. Білик, Т. Стус, Я. Криса; по 2 ш. — В. Павліш, О. Добуш.

Листа ч. 1456. Жертвували: по 5 ш. — М. Шкіра, С. Загнійний, М. Гнатківський, В. Вівірський; П. Януш — 4 ш.; по 2 ш. 6 п. — П. Фецяк, В. Іванів, В. Семенчук, Б. Кармазин, В. Красовський, І. Вагрій, І. Кабалюк, П. Штереб, А. Ванько; по 2 ш. — С. Ємчура, М. Кравець, М. Якимець, А. Хомут.

Листа ч. 1549. Жертвували: А. Васильків — 10 ш.; по 5 ш. — П. Семчук, М. Семчук, Вукалець, В. Махнюк, М. Веркалець.

Листа ч. 1646. Жертвували: М. Петрик — 2 фунти; А. Опришко — 4 ш.; П. Левицький — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 1657. Жертвували: Г. Павлюк — 4 ш.; по 2 ш. 6 п. — М. Мирський, М. Залізний, Г. Натиньчук.

Листа ч. 1676. Жертвували: І. Озмінський — 5 ш.; М. Голяк — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 1735. Жертвували: М. Міляничч — 2 ш. 6 п.; по 2 ш. — М. Грицишин, М. Тимків; М. Фітель — 1 ш. 6 п.

Листа ч. 2247. Жертвували: по 5 ш. — В. Гартай, І. Бойко; по 2 ш. 6 п. — Д. Дюдюк, М. Флин (Ірлян), Т. Панасюк, О. Кіт; М. Кінаш — 2 ш.

Листа ч. 2258. Жертвували: В. Качмарчик — 10 ш.; по 5 ш. — Д. Шарко, М. Кухта; М. Стецюк — 4 ш. 6 п.; І. Карпінський — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — Т. Калимюк, Я. Ґенсінський, В. Кухта, С. Романців, В. Лучка, В. Кецик.

Листа ч. 2262. Жертвували: по 5 ш. — Свирида, А. Качкан; по 3 ш. — В. Калитчук, Терлюк, П. Герман, М. Максимюк; по 2 ш. 6 п. — А. Бойко, І. Мокрий, М. Попівняк, М. Підлісний, Яремка, Дмитрик, Ментух, В. Маленик, О. Кабляк, А. Масловський, А. Хомів, М. Кінаш; по 2 ш. — Д. Остапчук, М. Гнатусь, П. Дзюбан, О. Кушнір, І. Кушнір, М. Король, Франчак, Я. Федик, К. Шех, М. Коцур, М. Коцик, І. Яворський, М. Команка, А. Команка; Бойко — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 2269. Жертвували: М. Фреїв — 5 ш.; по 2 ш. 6 п. — О. Вінтонюк, М. Костишин, Т. Федів, О. Кузишин; по 2 ш. — І. Гевало, І. Рогач, І. Москаль, С. Ткачук, О. Федоришин, М. Попович, М. Матийшин.

Листа ч. 2302. Жертвували: Д. Мельник — 10 ш.; В. Кучаровський — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — О. Кушнір, В. Дучак; М. Ферелетич — 2 ш.

КАНАДА

Листа ч. 0574. (Садбури). Жертвували: по 2 дол. — Т. Є., М. Криворучка; по 1 дол. — С. Славко, С. Садовий, І. Ганич, В. Купчак.

Листа ч. 0594. (Садбури). Жертвували: по 1 дол. — Е. Козак, А. К., Д. Т., М. Андріїшин, Д. З., В. Лупинців, О. Савка, П. Лаба, В. Вавринович, С. Бабак.

Листа ч. 0652. (Монтреал). Жертвували: Ф. Сулило — 2 дол.; І. Чверенко — 1 дол. 50 ц.; по 1 дол. — Слава Чверенко, М. Мисів, П. Цінцірук, М. Іванів, Д. Сидор, М. Сайко, Надія Кисіленко; по 50 ц. — В. Головацький, М. Тхір, В. Вінковський.

Листа ч. 0680. (Мус Джо). Жертвували: по 2 дол. — В. Павліцак, М. Горбай, Е. Попович, С. Ґальчук, К. Кухній.

Листа ч. 0691. (Віндсор). Жертвували: по 1 дол. — І. Юрків, М. Мостовий, І. Вітрак, Б. Легкий, Й. Квасніцький, Б. Осадца, В. Пилипів, С. Ґаврелець, Я. Легкий, М. Макар, М. Стефанів.

Листа ч. 0707. (Торонто). Жертвували: М. Загребельний — 5 дол.; Б. Роговський — 1 дол.

США

Листа ч. 0924. (Клівленд). Жертвували: по 2 дол. — В. Баран, д-р Дубицький; по 1 дол. — Я. Рибалт, А. Валюх.

Листа ч. 0957. (Янґстовн). Жертвували: по 2 дол. — М. Федьків, В. Мисів, Ф. Свердан; по 1 дол. — Г. Луць, М. Леник, С. Марчишин, Е. Гнатів, М. Попик, П. Ґулик, С. Василевич, Д. Затварницький, М. Чепак, М. Болотенний, В. Головецький, Д. Проць, П. Савицький.

Листа ч. 0982. (Клівленд). Жертвували: Т. Василик — 2 дол.; по 1 дол. — Л. Коник, А. Запаранюк, В. Хома, П. Хробак, П. Онацький, П. Присяжний.

БЕЛЬҐІЯ

Листа ч. 1963. (Лялювєр). Жертвували: С. Періг — 200 б. фр.; Г. Максюта — 150 б. фр.; по 100 б. фр. — Р. Русин, Т. Михайлишин; по 50 б. фр. — В. Кочеркевич, І. Укарма, І. Ґавдан; С. Гусаківський — 40 б. фр.

Листа ч. 2228. (Льєж). Жертвували: по 100 б. фр. — Т. Кваснич, Т. Романик, Е. Проць, Ф. Михайлюк; по 50 б. фр. — М. Бурачок, В. Фединяк, К. Сойко, Т. Паранюк, С. Скочипець, М. Величко, М. Мельничук, А. Данчук, М. Лясківський, В. Столяр; М. Завада — 20 б. фр.

ФРАНЦІЯ

Листа ч. 2080. (Круа). Жертвували: І. Гриців — 1 000 ф. фр.; по 500 ф. фр. — Р. Стефанюк, І. Свідерський, М. Гасюк, Ф. Сорока, М. Кобилецький, В. Когіт; І. Коранець — 200 ф. фр.

Листа ч. 2088. (Сошю). Жертвували: по 500 ф. фр. — Ю. Филь, М. Ломішак, Згородинка, І. Баран, Д. Ходинович; П. Яблонський — 400 ф. фр.; по 300 ф. фр. — І. Піська, О. Грод, П. Лавров, М. Грабовський; по 200 ф. фр. — М. Берко, М. Левко, О. Глушач, Кравченко, Т. Андрійчук, М. Сорока, О. Лесів, І. Горобовий, Д. Щербань, В. Мацевко, М. Поменко; Б. Геник — 100 ф. фр.

АВСТРАЛІЯ

Листа ч. 2104. (Банкстовн). Жертвували: П. Сердюк — 1 фунт; по 10 ш. — С. Марунчак, І. Купич; по 5 ш. — С. Смеречук, Т. Фіґоль, М. Цимбалій; по 4 ш. — Менцінський, П. Мороз; О. Ничипор — 3 ш.; по 2 ш. — Н. Средницький, Е. Мотика, В. Гаврилюк.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ПОЖЕРТВИ

М. Волошинович (Вольвергамптон) — 17 ш.; М. Солонина (Ноттінґгам) — 12 ш. 6 п.; О. Білозір (Оксфорд) — 12 ш.; по 10 ш. — М. Поврозник (Брадфорд), І. Михальчук (Ґайнсбороув), В. Прийдун (Лестер); Д. Ґаргай (Брадфорд) — 9 ш. 6 п.; П. Панчак (Брадфорд) — 6 ш.; по 5 ш. — М. Кулешір, І. Ґінда, В. З. Сьомак, І. Овчарик, В. Радишин, І. Лещишин; по 4 ш. — І. Рубель, С. Микитин; М. Дулеба — 2 ш. 6 п.

По 5 дол. — І. Мисак (Філяд., США), М. Петруняк (Чікаґо), Т. Качалуба; по 2 дол. 50 ц. — М. Павлюк, П. Шумський (Торонто); Т. Фірцович (Філяд.) — 2 дол.; Я. Головач (Фредеріктон) — 1 дол. 75 ц.

Я. Костецький (Франція) — 490 ф. фр.; Г. Мартинець (Старнберґ) — 10 н. м.; М. Романюк (Ґлядбах) — 5 н. м.

Всім Збірцикам і Жертводавцям — щиро дякуємо.

БІБЛІОГРАФІЯ

П. Мірчук: ПЕРШИЙ ЛИСТОПАД, з циклю »Український націоналістичний рух першої половини XX-го століття«. Вид. Політичної Бібліотеки Ліґи Визволення України, Торонто 1958 р., стор. 59, ціна 50 цен. Брошура цінна й актуальна з уваги на 40-річчя Листопадового Чину на ЗУЗ, що припадає біжучого року.

Д-р Д. Донцов: ДВІ ЛІТЕРАТУРИ НАШОЇ ДОБИ. Статті з ЛНВ і »Вісника« львівського, а теж деякі друковані на еміґрації вже після 1945 р. Накладом В-ва »Гомін України«, Торонто, 1958 р., стор. 296.

Джон Кітс: ВИБРАНІ ПОЕЗІЇ, вступна стаття і переклади **Яра Славутича.** Накладом Української Видавничої Спілки, Лондон, 1958 р., стор. 50.

І. Наддністровий: МЕРЕЖА ДОБИ, поезії. Вид. »Фенікс«, Нью-Йорк, 1958 р., стор. 54.

Олена Звичайна: СТРАХ, роман у двох томах. Том І. Нак. Української Видавничої Спілки, Лондон, 1957 р., стор. 360.

Дмитро Чуб: В ЛІСАХ ПІД В'ЯЗЬМОЮ, репортаж-спогади про другу світову війну. В-во »Дніпрова хвиля«. Мюнхен, 1958, стор. 108.

М. Брадович: ІДЕЯ І ЧИН, повість. Вид. Союз Українців у Вел. Британії. Лондон, 1958, стор. 96.

Проф. Євген Онацький: УКРАЇНСЬКА МАЛА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ. Книжка третя, літери Д—Є. Накладом Адміністратури УАПЦ в Аргентині. Буенос-Айрес, 1958 р., стор. 303-430.

Степан Вусатий: ЕМІҐРАЦІЯ В ПОХОДІ, гуморески. В-во Юліяна Середяка. Обкладинка роботи Бориса Крюкова. Буенос-Айрес, 1958, стор. 192.

Проф. Микола Величківський: ЛІКВІДАЦІЯ СЕЛЯНСЬКОГО ПРИСАДИБНОГО ГОСПОДАРСТВА ЗА КОМУНІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ, ЯК ЗАСІБ ЗАКРІПАЧЕННЯ СЕЛЯНСТВА. В-во »Український Господарник« (відбитка з місячника »Визвольний Шлях«). Нью-Йорк, 1958, стор. 32.

ПАМ'ЯТАЙТЕ, що одним з наших головних обов'язків на чужині є ознайомлювати чужинців з українськими проблемами і визвольною боротьбою українського народу. В цьому Вам допоможе англомовний журнал

"THE UKRAINIAN REVIEW"

Це змістовний і цікавий, об'емистий 96-сторінковий та ілюстрований квартальник, що появляється вже п'ятий з черги рік заходами Союзу Українців у Великій Британії. Містить багато актуальних статтей з української та міжнародної суспільно-політичної і науково-культурної проблематики. Його одержують численні чужинецькі бібліотеки, університети, дослідні інститути, установи, громадсько-політичні діячі та приватні особи.

СТАНЬ ПЕРЕДПЛАТНИКОМ »THE UKRAINIAN REVIEW« ДЛЯ ШИРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО УКРАЇНУ СЕРЕД ЧУЖИНЕЦЬКИХ КІЛ, АБО ПРИЄДНАЙ ЧУЖИНЦЯ-ПЕРЕДПЛАТНИКА!

	У Великобританії:	В інших країнах:
Річна передплата —	ф. 1-0-0	4 доляри
Ціна одного примірника —	5 ш.	1 доляр.

Замовлення слати на адресу:

»THE UKRAINIAN REVIEW«
49 Linden Gardens,
London, W. 2. Gr. Britain

НОВИЙ РОМАН

Олена Звичайна: **СТРАХ,** роман у двох томах. Том І, стор. 360. Накл. Української Видавничої Спілки, Лондон, 1957 р.

Роман »СТРАХ« — це розгорнене полотно життя в підсовєтській Україні в період Єжовщини. Перед очима читача проходять люди тієї кривавої доби — з одного боку ті, на кого був спрямований терор, а з другого боку — ретельні виконавці волі московського Кремля. Хто з читачів жив у той час під совєтами, той пізнає картини зі свого минулого; той, хто ніколи в СССР не бував, побачить обличчя, відчує дух і ритм затавруваної ім'ям Єжова доби.

В основу роману покладено дві проблеми: проблему страху, як могутньої зброї для втримування мільйонів людей у стані безоглядної покори, і проблему таланту, яким обдарована наша українська людина, що живе в Україні, поневоленій московським комунізмом.

Другий том (стор. 416), що є завершенням твору і розв'язує вузли проблем з І-го тому, у найближчих днях теж поступить у продаж.

Замовлення просимо слати на адресу:

Ukrainian Publishers Ltd.,
237, Liverpool Rd.,
London, N. 1.

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА (ЛОНДОН)
ВИДАЛА ДОСІ ТАКІ НОВІ КНИЖКИ:

1. БУДНІ НАШОЇ ЕПОХИ, **Лев Т. Орлигора**; трилог., т. I, ст. 144. 3/-
2. БУДНІ НАШОЇ ЕПОХИ, **Лев Т. Орлигора**; трилог., т. II, ст. 124. 3/-
3. СМЕРТЬ, **Б. Антоненко-Давидович**; повість, стор. 130 . . . 2/6
4. ПАМ'ЯТІ В. Г. КРИЧЕВСЬКОГО, **проф. Вадим Щербаківський**; нарис, стор. 56 . . . . . 1/9
5. ТОЙ, ХТО БАГАТО ЗНАВ ТОГО, ЩО МИ ДАВНО ЗАБУЛИ, **д-р Ю. Русов**; . . . . . -/10
6. ЕНЕЇДА МОДЕРНА, **Леонід Полтава**; Дивні пригоди Григорія Чудотворця, стор. 132 . . . . . 4/-
7. З МИНУЛИХ ЛІТ, **К. Подолянин**; стор. 108 . . . . . 2/6
8. МАРСЕЛІНО — ХЛІБ І ВИНО, **Хосе Марія Санчез-Сільва**; оповідання для батьків, авторизований переклад д-ра **Д. Бучинського**, стор. 30 (вичерпано) . . . . . —
9. ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ А. О. КОШИЦЯ, **проф. Вадим Щербаківський**; стор. 53 . . . . . 1/6
10. МАР'ЯНА, **Леонід Полтава**; героїчна опера на 4 акти (лібретто), стор. 28 (вичерпано) . . . . . —
11. ЛЮБОРАЦЬКІ, **Анатоль Свидницький**; повість, стор. 236 . . 7/-
12. УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ РІЗДВЯНІ ЗВИЧАЇ, **Ізидора Левкович**; стор. 42 (вичерпано) . . . . . —
13. ГЕРОЇЧНИЙ ТЕАТР, **Н. Ґеркен-Русова**; стор. 93 . . . . . 5/-
14. РОКСОЛЯНА, **проф. В. Січинський**; монографія, ст. 66 (вич.). —
15. СТРАХ, **Олена Звичайна**; повість з-під совєтського життя, том I, стор. 360 . . . . . 11/-
16. СТРАХ, **Олена Звичайна**; повість з-під совєтського життя, том II, стор. 416 . . . . . 13/-
17. ПІД ТРЬОМА ОКУПАНТАМИ, **С. Мечник**; спогади підпільника-революціонера, стор. 208 . . . . . 9/-
18. УКРАЇНСЬКІ МИСТЦІ В АВТОБІОГРАФІЯХ, **проф. Дам'ян Горняткевич**; стор. 80 . . . . . 3/6
19. ВИБРАНІ ПОЕЗІЇ, **Джон Кітс**; вступна стаття й переклади **Яра Славутича**, стор. 52 . . . . . 2/6

ГОТУЄТЬСЯ ДО ВИПУСКУ ДРУКОМ:

20. ЛЮДИ ПІДПІЛЛЯ, збірка нарисів, оповідань, і спогадів авторів українського підпілля.